

Bikoerim¹

Perspectieven der Waarheid – oude gedachten vanuit jonge ervaring
Hattem 1917 – Hellendoorn 1918

Aan deze oever is het goed te weiden / ginds aan de overzij ligt Windesheim,
en elke stille IJssel-stad of -stede, / ging in de stroom van de ‘devotie’ mede.²

“Koop de waarheid, en verkoop ze niet” (Spr. 23: 23)

“Aus Freude mußst du das Reine überhaupt, die Menschen und andern Wesen verstehen,
... aus Freude, ehe die Not eintritt; der Verstand, der bloß aus Not kommt, ist immer einseitig
schief.” (Hölderlin)³

Voor Edu, 24 december 1917⁴

“Notre théologie / est courte, simple, unie, / c’est Christ, le seul Sauveur.
Et sa grâce adorable / est pour un misérable / le plus parfait système des mœurs,
car Dieu en est l’Auteur.”⁵

¹ In het Leidse archief bevindt zich een (nog niet geïventariseerd) omvangrijk cahier met Miskottes *Bikoerim* – Hebreeuws: ‘eerstgeborenen’, ‘eerstelingen’. Het zijn handgeschreven notities/meditaties bij Bijbelse woorden en teksten, theologische begrippen, natuurobservaties e.d., voor een deel enigszins uitgewerkt, voor een deel beperkt tot enkele citaten. De student Miskotte noteerde ze, zoals aangegeven, in 1917 en schreef in zijn eerste gemeente Kortgene enkele jaren later nog enkele aanvullingen. Het is niet duidelijk of de teksten voor publicatie bedoeld waren. Ze bleven liggen tot 1946, toen Willie C. Snethlage en E.A.J. Plug, de samenstellers van *In de Gecroonde Allemansgading* (Nijkerk: Callenbach), een feestbundel met niet in boekvorm uitgegeven werk t.g.v. M’s zilveren ambtsjubileum als predikant, een selectie ervan presenteerden – ongetwijfeld met medeweten van de jubilaris. Een kleinere selectie werd opgenomen in deel 14 van het *Verzameld Werk: Mystiek en Bevinding* (Kampen: Kok 2015). De hier aangeboden digitale tekst is de letterlijke weergave van het cahier uit 1917. Alleen de spelling, interpunctie en woordvolgorde zijn waar gewenst aangepast, enkele archaïsmen zijn gewijzigd, aperte fouten en verschrijvingen zijn hersteld, en de teksten zijn waar mogelijk geannoteerd. Ze worden ook in alle fasen van (on)volledigheid hier weergegeven, zodat de lezer een opmerkelijk ‘werk in uitvoering’ wordt aangeboden van een in alle opzichten bevlogen student, op zoek naar zijn stijl en inhoudelijke passie. Bij de betreffende afzonderlijke bijdragen wordt aangegeven of en waar ze gepubliceerd zijn en waar die gepubliceerde teksten afwijken van het origineel. Deze bewerking is van Willem van der Meiden. Tekst tussen vierkante haken betreft toevoegingen voor de leesbaarheid en verwijzingen naar Bijbelplaatsen. In de voetnoten verwijst een cijfer tussen vierkante haken naar het inventarisnummer van de bibliotheek die M in latere jaren opbouwde.

² Waarschijnlijk een eigen poëtische ontboezeming van Miskotte zelf. Hij ging in vakanties vaak logeren bij zijn grootouders (van moederskant) in Hattem en zwierf dan langs de IJssel.

³ Uit Friedrich Hölderlin: ‘Reflexion’ (1799), *Theoretische Schriften. Sämtliche Werke* Bd. 4. Stuttgart: Kohlhammer 1962, 246.

⁴ Edu = Eduard Bijl de Vroe (1877-1946), een oudere vriend van M in zijn Utrechtse tijd. Zie Herman de Liagre Böhl: *Miskotte – theoloog in de branding, 1894-1976*. Amsterdam: Prometheus 2016, 25v.

⁵ Herkomst onbekend. Geciteerd uit H.Fr. Kohlbrügge: *Opleiding tot recht verstand der Schrift, voor eenvoudigen die Gods Woord onderzoeken*. Utrecht: Broese 1845, 29.

Overzicht Bikoerim 1917⁶

Eerste reeks: 'De geschiedenis des Heils: God en mens'

- WAARHEID! 2 Sam. 1: 26b (*proloog*)
I HET BEGIN Gen. 1: 1
II HET SCHEPELMATIG GOEDE Gen. 1: 31a
III ZONDE IS BUITEN-ZIJN Gen. 3: 9
IV DE VERLOSSENDE STRIID Gen. 3: 15
V TWEE MOGELIJKHEDEN Spr. 8: 35, 36
VI DE REALITEIT VAN HET VERDERF Gen. 6: 5
VII DE SNOERENDE WET NA DE WIJDE BELOFTE Num. 15: 39
VIII DE OPENBARING VAN GODS RECHT Richt. 5: 2
IX DE LEVENDE STEEN Deut. 32: 4a
X DE CHRISTUS ALS INDIVIDUELE VERSCHIJNING BEGEERD Gen. 4: 1
XI GOD UITGAANDE UIT GOD Gal. 4: 4
XII GOD BANDELING Lk. 2: 7
XIII GOD-MÉT-ONS IN DE WERELDDOOD Hebr. 2: 14
XIV GOD-MÉT-ONS IN DE GEESTESDOOD DER ZONDE 1 Kor. 5: 7
XV GOD-MÉT-ONS OVERWINNAAR Hand. 2: 24
XVI GOD-MÉT-ONS KRONING Ps. 47: 6
XVII DE EENHEID-SCHEPPER, GOD-IN-ONS 1 Kor. 12: 13
XVIII TWEE EINDEN Joh. 19: 30, Opb. 21: 6
XIX DE VRUCHT VAN HET CHRISTUSWERK Gal. 2: 20
XX DE INNERLIJKE VERZEKERDHEID 1 Joh. 5: 6
XXI DE DADENDRANG VAN HET HEILIGE LEVEN Ps. 90: 16
XXII GOD IS BEZIG Jes. 65: 17
XXIII GOD EN MENS – ONBEWUSTE GEMEENSCHAP Hand. 17: 28a
XXIV GOD EN MENS – BEWUSTE GEMEENSCHAP Deut. 33: 27
XXV DE SABBAT GODS Ps. 116: 13
XXVI DÉ LEVENSVISIE Joh. 14: 19
XXVII DE RIJPE EENZAAMHEID Mc. 6: 31
XXVIII GOD, LICHT ÉN DUISTERNIS 1 Kon. 8: 12, 1 Joh. 1: 5

Tweede reeks: 'Natuursymboliek'

- I DE NATUUR, DE MOEDER Ps. 8: 2
II DE WOESTIJN Mt. 4: 1 **D**
III DE RIVIER Ps. 65: 10b **D**
IV DE BERG Ps. 24: 3 **D**
V HET BOS VOL STEMMEN Deut. 16: 21, Deut. 4: 14
VI DE ZEE Dan. 7: 3
VIII DE STERREN Job 25: 5 **D**

⁶ Dit overzicht is gebaseerd op een summiere weergave aan het slot van het manuscript. De aanduiding **D** betekent dat deze tekst digitaal vindbaar is in de databank van Delpher (*In de Gecroonde Allemansgading*).

VIII HET BLOEISEL DER AARDE Jes. 40: 6 **D**
IX DE WIND Joh. 3: 8 **D**
X DE REGEN EN DE SNEEUW Jes. 55: 10
XI TWIJFEL EN ZEKERHEID Jac. 1: 6b
XII ZELFVERLOOCHENING EN ZELFONTVOUWING Joh. 12: 24
XIII ENKELING EN GEMEENSCHAP 1 Kor. 12: 4-6
XIV DUISTERNIS EN LICHT Gal. 5: 17 **D**
XV DE STILTE Mc. 4: 26
XVI DE STAD Opb. 22: 14 **D**
XVII DE OOGST Joh. 4: 35b **D**
XVIII DE KRANKHEID Amos 3: 6
XIX WATER EN VUUR Mt. 3: 11 **D**

Derde reeks: 'Gestalten, Jezus Christus'

I ABEL-MELCHISEDEK Gen. 4: 4b **D**
II HENOCH Gen. 5: 24 **D**
III ABRAHAM Gen. 15: 6 **D**
IV MOZES EN AÄRON Deut. 34: 10 **D**
V DAVID 2 Sam. 7: 5b, 11b **D**
VI HIZKIA Jes. 38: 14 **D**
VII DEBORA EN HANNA Richt. 5: 31a, 1 Sam. 2: 8a, 5b **D**
VIII JEREMIA, EZECHIËL, HOSEA Mc. 3: 35
IX DE EERSTE EN DE TWEDE ELIA Mt. 3: 7b **D**
X SIMEON Lk. 2: 29, 30 **D**
XI PETRUS Joh. 6: 67-70
XII PAULUS 2 Kor. 5: 21
XIII JOHANNES 1 Joh. 5: 12 (vanaf hier enkel citaten)
XIV JEZUS CHRISTUS, KIND – LERAAR Joh. 17: 1c
XV JEZUS CHRISTUS, MAN ÉN VROUW Mc. 10: 45, Joh. 10: 18
XVI DULDER EN ERGERNIS 1 Petr. 2: 23, 7b
XVII DE WORM EN DE ROTSSTEEN Ps. 22: 7, Joh. 14: 6a
XVIII DE GETROUWE IN HET KLEINE Lk. 16: 12

Vierde reeks: 'De nieuwe mensheid, wording en kracht'

I DE GLORIE VAN HET AL Dan. 12: 3
II ROEPING EN WEDERGEBOORTE 2 Kor. 6: 17
III idem, Gal. 6: 15
IV GELOOF EN BEKERING Ps. 32: 5, Mc. 9: 24
V idem, 2 Kor. 7: 10
VI RECHTVAARDIGMAKING Jes. 1: 17, 18
VII idem, Rom. 10: 4
VIII HEILIGMAKING 2 Kor. 5: 17, Ef. 4: 3
IX HET NIEUWE LEVEN Joh. 15: 8a
X DE HEERLIJKHEID VAN HET ORDINAIRE 1 Thess. 5: 17, Ps. 27: 4x

XI HET WOORD Job 34: 32a **D**
XII DE DOOP Ps. 87: 6
XIII HET AVONDMAAL Joh. 15: 5
XIV PERSOONLIJKHEID GEWORDEN 1 Tim. 3: 16, 1 Kor. 2: 6
XV DE WIJSHEID Kol. 2: 3
XVI DE LIEFDE Ps. 116: 1, Ps. 34: 9
XVII DE KRACHT-TOT-DAAD Ps. 27: 14, Joh. 6: 27a
XVIII HEDEN, VERLEDEN EN TOEKOMST Mt. 6: 8
XIX DE VRIJHEID Rom. 8: 21
XX DE DEUGDEN GODS 1 Petr. 2: 9a
XXI DE NAVOLGING GODS Ef. 5: 1
XXII DE AANBIDDING GODS Opb. 7: 12

Vijfde reeks: *'De Toekomst'*

I DE WEDERKOMST VAN CHRISTUS Mt. 26: 64 **D**
II idem, Mt. 24: 8
III OPSTANDING Ps. 17: 15
IV DE VOLEINDING DER WERELD 2 Petr. 3: 13

[Eerste reeks: 'De geschiedenis des Heils: God en mens']

WAARHEID!⁷

"Uw liefde was mij wonderlijker dan liefde der vrouwen". 2 Samuel 1: 26b

Ja, waarlijk: ik heb genomen, ik heb gedronken van het licht van deze wereld en de mens is mij geopenbaard als één die verlangt naar het Gróte en het in *zichzelf* niet vindt, dat wat vult tot aan de rand en eindeloos. Ja, waarlijk: ik ben gegroeid onder het licht van deze wondere wereld en het mens-bestaan is mij opengegaan in *smarten* als van de vrouw in haar leedvol begeren. Ik ben uitgroeid met mijn uiterste takken naar het Andere dat stralen zou voor mij, voor mij alleen – lenige lovers van hier door het heilig licht bezocht als met stralende, strelende vingers van loutere Goedheid.

Maar ben ik niet *zwaar gebleven* van mijn eigen drachtig leven? Wiens ziel was een rijpe, ontvangende schoot? Wie heeft de krachten van mijn geest ingedronken [zo]dat zijn ziel zwanger werd in zaligheid en een nieuw leven baarde – teer als al wat jong is en goddelijk? Die wil ik *danken, danken*, want dit zou mij het wonder zijn: dat de vrouwelijke passie de geest in zich opneemt én verheerlijkt, tot "reiner glórenis"⁸ – vrouw en méér dan dat, naar de Geest van de Ontvankelijkheid – mij dierbaar. Moet de zich uitstortende niet jubelen dat er de grond is waarin hij zinken mag? De wijde verten bewegen, ontroerd. Is het nemen van de Moeder-Aarde niet één wijd *erbarmen* met de hemelen, die te vol zijn van verlangen naar géven? Is dat de tover niet die over de aarde ligt? Vroeg en laat: ontvangenis? Wie heeft de hand van het verlangen verstaan en gegrepen, zó dat zijn leven in volgelopen Ontvankelijkheid is geworden als het hart van de Maagd van de Heer, die ongestoord verlangt het "onvergankelijk Zaad van het levende en eeuwig-blijvende Woord" [1 Petr. 1: 23] te omsluiten tot rijping, tot uitbreking, tot baring van de lof: de levenslof voor de Levenwekker? Dat is mijn vrouw, dat is mijn kind.

"Denn in der Tat will die allgemeine Meinung es anders: das sicherste Zeichen der Wahrheit sei vielmehr dies, daß sie sich zur Herdenweisheit eigne und von persönlichen Qualitäten so völlig wie möglich frei sei." Arthur Bonus⁹

"Wäre das Größte nicht, so wäre das Größte nicht." Lotze¹⁰

"Wie einer ist, so ist sein Gott, / Drum wird auch Gott so oft zum Spott." Goethe¹¹

⁷ Deze – niet genummerde – proloog is opmerkelijk innig, ja erotisch van toon. Uit een twintigtal bewaarde brieven van 'Edu' aan M blijkt dat diens vriendschap met de 17 jaar jongere student erotisch getint was. Zie Herman de Liagre Böhl, *Miskotte*, 25v. Volgens de biograaf is M op deze gevoelens niet ingegaan.

⁸ Uit het gedicht 'De zon heeft alles goedge maakt' van P.C. Boutens. In: *Praeludiën*. Den Haag: Maison Blok 1902, 36. [1473]

⁹ Citaat niet gevonden.

¹⁰ (Rudolf) Hermann Lotze: *Mikrokosmos. Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit. Versuch einer Anthropologie, III*. (1864) Hamburg: Felix Meiner 2017, 561.

¹¹ Uit *Zahme Xenien* 4. *Gedichte*, Ausgabe letzter Hand 1827, 671.

“Haec lux est inaccessibleis, et tamen proxima animae, etiam plus quam ipsa sibi. Est etiam inalligabilis, et tamen summe intima.” Bonaventura¹²

I HET BEGIN

“In den beginne schiep Elohim de hemelen en de aarde.” Genesis 1: 1

Het Begin is het Wonder, de ‘Toevalligheid’ en de ‘Noodzaak’. Wat mij gebaard heeft is het mysterie. Uw Uitgang leert mij aanbidden: ik hef mijn ziel op. De dagen gaan en steeds is er Uw Begin, Uw komst ter verheugenis. Ik zit aan het venster en zie uit. De smarten komen en de blijde blaad’ren vallen, maar Uw Begin wacht als de onaantastbare horizon om de droeve kleuren. Ik zit stil en zie Uw blauw oog alleen. Gij zijt het Leven en drijft het morgenrood van mijn leven uit de wijde kimmen van het Al.

Als ik aan U denk... als: het Zijn, het blote Zijn, dat alles worden kan naar duistere almachtigheid, dan moet ik U gaan versieren om U schoon te vinden, maar als ik U zie als de Levende, die elk ogenblik zijt die Gij zijt: het Leven, het scheppende leven, de Kracht van onze kracht, dan maakt de enkele gedachte aan U mij onzegbaar gelukkig. Want Gij zijt Elohim, de Volheid van het leven.

Achter alle mysteriën van het Zijn, achter alle verten van de onzichtbare werelden, achter de ondoordringbaarheid van de zware aarde is het Leven, niet het kille Zijn, maar het Leven dat het Licht is voor de mensen: het Licht spreekt ons toe, eeuwiglijk. Verrukking van mijn dagen en van mijn nachten: Gij zijt het eeuwige Begin, het Heden dat waakt achter alle gedachte van mijn hoofd en achter alle daad van mijn handen.

Laat de blijde blaad’ren dan vallen, vallen en laat ik zelf zinken... Het is goed te zinken in de armen van de enig Levende, de Eerste en de Laatste, het begin zonder Einde.

“Eer de bergen geboren waren en Gij de aarde en de wereld voortgebracht had, ja, van eeuwigheid tot eeuwigheid zijt gij God.” Ps. 90: 2

“Eén ding heb ik van de Heer begeerd, dat zal ik zoeken: dat ik al de dagen mijns levens mocht wonen in het Huis des Heren, om de lieflijkheden des Heren te aanschouwen en te onderzoeken in zijn tempel.” Ps. 27: 4

II HET SCHEPSELMATIG GOEDE

“En God zag al, wat Hij gemaakt had, en ziet, het was zeer goed.” Genesis 1: 31a

Dat wat Gij Zelf maakt goed is, dat werd een werkelijkheid, heerlijke werkelijkheid in mij, een avond van volmaakte stilte. Lang had mijn ziel gezworven over de vreemde velden, van de

¹² In Bonaventura: *Hexaemeron*, XII, 11 (V, 386a). *Collationes in Hexaemeron et Bonaventuriana selecta quaedam*. Quaracchi: 1934.

zonedriften luguber. Ik ging met zware gang daarin, verloren. In het water stond Uw wolkenhemel te staren, verwonderd. Hij gaf zijn huiveringwekkend reine beeld in die spiegel, toch ópziende zag ik hem nog anders, onaantastbaar boven de stad en het land rondom, starend in doordringende ernst, wit van verbazing en blank van evenwicht en lichtend van triomf.

Zó, wist ik, zijt Gij gebeeld in de dingen van deze wereld, tóch blijft Gij zelf nog in onaantastbare reinheid apart, in grootmachtige eenzaamheid bij Uzelf en Gij schouwt naar Uw eigen beeltenis, die onverloren is zolang Gij schouwt. Wijd is Uw schoonheid rondom ons en Gij neigt Uw liefde tot Haar en het hart van alle dingen is U welbehagelijk, maar het heeft zijn grenzen, zijn morgen en zijn avond.

Ik kom van de wijde velden met het groenende, wuivende leven, ik ging langs het klare water waarin de gouden hemelen staren en ik weet dat Gij *goed* zijt, ik voel dat Uw werk niet dan goed kan zijn en dat Gij ook mijn goed wilt. In de ommeschijn van Uw blik is verzadiging – Gij schouwt en neigt Uw Liefde tot Uw beeltenis en er is een innig verkeer tussen aarde en hemel. Zij houdt de bleke handen teer gevouwen tot gebed, de geuren stijgen. En Gij ziet verheerlijkt al wat Gij gebaard hebt: de kinderen van Uw Leven, ze bidden. En zo is het goed, zeer goed. Zoals de aardeschoonheid nu tot U als in gebed rijst, zo zullen wij tot U omhoogdragen, éénmaal, al [het] schoon van vreugde en smart. “Mijn overdenking van Hem zal zoet zijn” (Ps. 104: 34). Dit fluister ik nu. Laat dit zo blijven, morgentinteling en avondgloed: de stille lust [van] Uw werk te weten dat het goed is, o heilig Genie.

De schepping is goed omdat zij Gods Heerlijkheid beeldt, dus als Ontvouwing van Gods Volmaaktheden in de tijd-ruimtelijke bewogenheid. Zij is voorwaarde en grondslag van alle verdere Openbaring van God en behoort voor ons voelen daarom tot de Heilsfeiten. Het wonder ‘*des nicht-nichtseins*’, het reële bestaan van onze eigen persoonlijkheid moet ons eerst verbijsteren en dan stil ontroeren. Ons zijn-zoals-we-zijn is voorwaarde voor de ervaring van de verlossing.

Maar dan ook is de Schepping goed (buiten óns heil om) als Kunstwerk van God, als eeuwig-nieuwe schoonheids-vibratie, gelijk immers de waarachtige kunstenaar in een armelijke steeg met wat zonneplekken goddelijke esthetica beleeft. Dit is dus de schepping als kunstopenbaring. Toch is er, zeker niet minder belangrijk, een openbaring van Orde, die de stille veronderstelling van alle wetenschap is en, recht verstaan, het mysterie niet dooft. Wij hebben de waarheid dus niet uit ons binnenste te putten, maar wij hebben ná te denken wat God ons in zijn ordinantiën heeft vóórgedacht.

En ten slotte beweegt zich het Heelal naar een einddoel, dat in de Schoonheid noch in de Redelijkheid gelegen is, maar in de Ontmoeting van God en zijn hoogste schepsel, tussen de Eeuwige en Zijn beeld, waarbij de rechtvaardige het opperste leven geniet en de onrechtvaardige sterven moet naar de geest.

Voelt ge niet dat die *simpele* getuigenis, die simpele *getuigenis*: “Ik geloof in God”, als zij tenminste de diepste waarheid van ons zielenleven vertolkt, alle wijsheid van wereldkennis, alle stemming van schoonheid, alle ijver naar de wereld verre achter zich laat? (Prof. Roessingh)¹³ Ja, dat voel ik als mijn eigen polsslag.

¹³ Waarschijnlijk geen letterlijk citaat van de vrijzinnige theoloog K.H. Roessingh.

De wereld is goed omdat ze beantwoordt aan haar doel: de Zelfverheerlijking van God, a) als vrede over het Zijne, b) als oordeel over al wat Hem weerstaat. In God te geloven is hetzelfde als met de eerbied van een kind in een kathedraal door het leven te gaan, want het hart van de dingen is heilig, schoon, in één woord: goed, in diepste zin: *goed*.

III ZONDE IS BUITEN-ZIJN

“Adam! Waar zijt ge?” Genesis 3: 9

O! dat Gij ons zoeken moet, dat wij U hebben vaarwel gezegd, dat wij wég zijn en verloren in de veelvuldigheid verward!, met onze schaamte wegkruipend in het geboomte van de Hof van de Vreugde [Gen. 3: 8] – O, gesmoorde smart die alle levensvreugden komt verwrikken tot wankelende wangestalten. O, dat wij *zijn* en niet meer Uw kinderen zijn en ons voortplanten buiten het Leven en leegheid baren, en er is nu maar één huiver: de wind die rust zoekt, onze ziel, over het bang gekwijn van de aarde voor-de-horizon-van-toornrood, *ons leven*. O wanhoop! Is het niet waar dat wij ons dóórzetten en als we ons dóórzetten, dan stijgen wij niet, maar zinken – en heeft de dood niet het laatste woord? En is de wereld geen graf?

Het Begin is het goddelijke – wat zou het *anders* zijn? Hoe zou het anders *zijn*? En dan, in de starre randen van Uw toorn tegenwoordigheid, liggen wij neer, en omdat wij zelf nog de goeden, de goden willen zijn, daarom vinden wij in het leven niets dan wreedheid. Als een domdrieste planeet doolt onze ziel door het wijde, wijde leven, waarheen? Vanwaar? Weg van onze Oorsprong en heen naar onze lust. Domdriest botsen wij tegen de heilige wetten en zonder ophouden raast de motor van onze wil en vliegen onze daden het schone te pletter, tot wij zelf te pletter vliegen: dan spat de wereld in het afgrondelijke niet.

Wij hebben tegen U gezondigd (Jer. 14: 20b), dat is onloochenbaar. Tegen U, tegen U alleen heb ik gezondigd (Ps. 51: 6a), zegt David vanuit de benedenste diepte van zijn boete, hij schreeuwt het uit in zielsbenauwdheid, want laten wij onze wil pantseren ten uiterste, zal hij de muur van Gods eeuwige gerechtigheid doorbreken?

O eeuwig *helbegin*, dat Hijzélf komt en ons dóódschittert met Zijn heilige toornende Tegenwoordigheid – en wij gaan onder in smarten. O eeuwig *heilbegin*, dat Hijzélf komt en onze ziel roept tot wederkeer, ten leven. Toch blijvende droefenis, want de weg is lang, de weg van herstel, de poort is eng, de toegang tot Hem die Recht is.

Alle dingen zijn in hun wezen goed. Maar zij staan tot elkaar in een bepaalde relatie, samen staan zij in een relatie van afhankelijkheid tot de mens. Alle dingen + de mens staan in een relatie van afhankelijkheid tegenover het Eeuwige Wezen. Al die relaties nu zijn onwrikbaar (want los van elke wil behalve de goddelijke en die is onveranderlijk), behalve de relatie van God en mens, een persoonsverhouding.

“Is er niet, indien gij weldoet, verhoging? En zo gij niet weldoet, de zonde ligt voor de deur. Zijn begeerte is toch tot u en gij zult over hem heersen” (Gen. 4: 7). Dit is een woord tot Kain, de eerstgeborene van de gevallenheid. Dit woord tekent de toestand van tweeledige mogelijkheid voor de mens. Indien de relatie tot God niet telkens door de menselijke wil

geaprobeerde [goedgekeurd] wordt is er de zonde in potentie. Maar zij is nog niet aanvaard door deze negatieve houding tegenover God. Wordt het van niet wél doen, positief verkeerd doen, dan is de grondrelatie God-mens gebroken: revolutie.

Te zoeken naar een verstandelijke verklaring is dwaas geworden in de ogen van de mens die gezien heeft dat deze wereld hangt in het mysterie uit de hel, dat roept om het mysterie uit de hemel. En zo kunnen wij wat de wereld accepteert als normaal niet anders dan veroordelen en verdoemen als abnormaal, want wij ervaren dat wij op grond van de eerste 'grundlegende' revolutie van de eerste mens voortdurend zondigen, hoewel wij beter weten, wij weten het.

In God is het leven, daarom is buiten God de dood. De liefde vervult de wet en erft haar belofte van zegen; daarom treft de vloek hem die haar verzaakt. Op het schip is de vaste bodem; daarom wie er afspringt verdrinkt. "God is liefde! Daarom zullen de goddelozen gaan in de eeuwige pijn", gelijk de rechtvaardigen in het eeuwige leven. (Gunning)¹⁴ Wij weten het, maar wij willen het niet.

De christelijke religie ontvouwt haar buitengewone visie eerst in de leer van de val, waardoor zij eigenlijk principieel de wereldwaardering van de natuurlijke mens ondersteboven keert. Want alle andere religies zeggen dat het *beter* moet worden, de christelijke [zegt] dat het *anders* moet, en ze vervolmaakt haar krasse durf als ze dan verder nog zegt dat de mens nu niet meer anders kán. Wij zijn van nature buiten God, en daarom is zelfinkeer wel ontdekkend, maar niet verlossend. De scheur is absoluut, de wond bloedt eeuwig.

IV DE VERLOSSENDE STRIJD

"Ik zal vijandschap zetten [tussen u en tussen deze vrouw, en tussen uw zaad en tussen haar zaad; datzelve zal u de kop vermorzelen en gij zult het de verzenen vermorzelen]" Genesis 3: 15

Welgelukzalig die het *durven* weten en het durven inleven dat *bloed* de uitgang van het leven is, dat bloed de kleur is van alle werelddagen en het spoor van de wereldgeschiedenis, bloed – o Here, Gij meent het wel ernstig, vreselijk ernstig met Uw mensheid – "datzelve zal u de kop vermorzelen en gij zult het de verzenen vermorzelen." Niet een toeristentocht, maar strijd op leven en dood. Waren wij onze eigen wereld gaan bouwen, we waren zonder oponthoud in de eeuwige dood gegleden, in slaap van godverlatenheid, in duister onbesef, voor het Leven verstard.

Maar Gij zijt ons tegemoet gestormd en hebt om ons hindernis na hindernis geworpen, en uit ons eigen lijf hebt Gij de manende smarten doen rijzen. De aarde hebt Gij hard gemaakt, opdat onze ziel al snijdend wakker zou worden ten leven.

¹⁴ Geen letterlijk citaat, maar waarschijnlijk een variatie op de passage: "God is liefde, *daarom*, omdat er namelijk buiten het grondgebied der liefde niets dan dood overblijft en de zondaar zich buiten God plaatst, *daarom* zullen de goddelozen gaan in de eeuwige pijn." J.H. Gunning Jr.: *Blikken in de Openbaring II*. Amsterdam: Höveker 1868, 176. [557]

Toch waren wij bevangen gebleven in deze strijd alleen, we hadden de grote vijand tot bondgenoot gehouden en in Zijn armen waren we ter helle gevaren. Daarom sticht Gij een goddelijke strijd aan, maar Gij hebt in uw verkorenen, met Adam en Eva, in wie alles besloten lag, [om] te beginnen een weerstand, een zacht maar sterk verweer in gang gebracht¹⁵ door hun te laten zien dat wat uit de aarde is aards is en dat onze eigen wil ons bloedigheid brengt zonder baat, dat Uw levensgemeenschap uit de ellende een nieuwe eeuwigheid schept.

“Als Ik u voorbijging, en zag Ik u, vertreden zijnde in uw bloed, en Ik zei tot u in uw bloed: Leef!, ja Ik zei tot u in uw bloed: Leef!” (Ez. 16: 6).

Ja, Here, nu behoeven wij het niet te verbloemen dat over de dunne bodem die ons van het eeuwige Niet voor een tijd scheidt, ons ellendige hartenbloed vliedt, door de mensen, door het wrede leven, door onze eigen doemwaardige drift. Nu behoeven wij het niet te verbloemen omdat Gijzélf onder onze vijanden zijt, als een vijand die alle ellende doorziet, maar ons niet ten dode bloeden laat gelijk de anderen – nu juichen wij boven de ellende uit dat uit het ellendebloed geboren wordt de Smartenman, die [ver]zoent. In de opgang en neergang en weer ondergang van het “Vrouwenzaad” ligt al ons heil, niet uit de wil van de man geboren [Joh. 1: 13] leeft hij Gods leven uit, ons ten goede.

In de vloek is nog zegen, de zegen te ervaren dat God bemoeienis met ons houdt. Hij ziet ons, al is het dan ook badend in het bloed van onze eigen opstand. Gods straffende gerechtigheid en Gods troostende ontferming zijn hier één. “Gods heiligheid is de spits van zijn brandende liefde”.¹⁶ Toch zijn en blijven er voor ons twee lijnen, en een op- en neergang, nu eens rampzalig onder de straf, dan eens zalig in de ontferming. Maar door het geloof houden wij die éénheid vast.

“Zie, gelukzalig is de mens die God straft; daarom verwerp de kastijding van de Allerhoogste niet. Want Hij doet smart aan en Hij verbindt, Hij doorwondt en Zijn handen helen.” (Job 5: 17v.)

En bedenken wij het steeds als een allesbeheersende waarheid: God heeft vijandschap gezet tussen de mens en de zonde, en omdat Hij reeds een bondgenootschap met de zonde had gesloten, daarom verschijnt de Here zélf hem eerst als Vijand, die het zo vurig begeerde huwelijks belet, en inderdaad er is vóór de zonde steeds een stille stem die afmaant, daar is iets dat het genot zélf vergalt: een verborgen verzet en daarna een weeë leegte en verder lange, plagende onrust, dat men niet weet waar men het zoeken moet. Daar is de levensgang als een hallucinatie, daar is de lach als een stomme kreet, daar is de geest een lugubere versuffing, daar is vóór de dood die laatste huivering – en dat alles is de vrome niet vreemd, en toch is het hem innerlijk vreemd door zijn nieuwe innerlijk.

“En Hij heeft tot mij gezegd: Mijn genade is u genoeg” (2 Kor. 12: 9). Zie, dat is het, al dat andere *is* er en blijft lang nawerken, maar het verteert ons leven niet, omdat wij nog een verborgen krachtbron hebben. En – ook – soms als alleen het ten dode gedoemde leeft én toch nog iets van heel, heel diep verdoken verlangen naar een nieuw leven-uit-nieuwe-strijd, dan komt het Woord van de Here en Hij betuigt zich ons als de Levenwekker, weldadig als de

¹⁵ Manuscript: gaande gemaakt.

¹⁶ Verwijst wellicht naar de uitdrukking van J.H. Gunning Jr.: “De toorn Gods is de spits van de vlam Zijner liefde.” In: *Blikken in de Openbaring II*. Amsterdam: Höveker 1868, 165v. [557]

gewelddadige Levenskracht: “Zou Ik de baarmoeder openbreken en niet genereren, zegt de Here; zou Ik, die genereer, voortaan toesluiten? zegt uw God” (Jes. 66: 9) Zo wordt dit woord ten slotte allen volkomen bevestigd als de aarde de vleesgeworden Vijandschap tegen de zonde baart (Jes. 4: 2: “vrucht der aarde”), het “Vrouwenzaad” dat ontvankelijk is als geen en toch bezwijkt voor geen verzoeking, hoe fel. Zijn dood is de heerlijkste openbaring van vijandschap tegen de zonde: hij vermorzelde de Slang.

V TWEE MOGELIJKHEDEN

“Want die mij vindt, vindt het leven, en trekt een welgevallen van de Here. Maar die tegen mij zondigt, doet zijn ziel geweld aan; allen die mij haten, hebben de dood lief.” Spreuken 8: 35v.

Wij danken U dat, als de veelvuldigheid van het leven ons komt narcotiseren, Gij ons stilzet en ons voorstelt: de dood en het leven, een grandioze vereenvoudiging, een duizelingwekkende verdieping van onze visie zoals Gij die alleen kunt geven. Gij kent Uzelf als het Enige dat alleen in Liefde het Centrale wil zijn voor de sferen van betrekkelijkheden. Zo horen wij dan de scheppende Wijsheid, die het Al draagt, óns naderen met de keuze: dood of leven. Wat zullen wij doen? Maar dat hangt daarvan af wat we *zijn* en wat we zijn is afhankelijk van wat we *liefhebben*: het schepsel, dat is: de dood-in-kiem, of de Schepper, dat is: het Leven.

En dat de evolutie nu sinds eeuwen buiten het Leven ómgaat doet niets af aan de ernst van Uw levenswet: die Mij vindt, vindt het leven, maar wie Mij haat, hij zal wel leven, maar als een illustratie van diezelfde onwrikbare Wet. “En zijn vertrouwen zal zijn als ener spinne huis.” (Job 8: 14b) Het leven heeft in zichzelf geen bestand: wie het zó liefheeft dat hij het tegen het Leven meent te moeten verdedigen, ja hij omarmt de dood... een omarming zonder lust, zonder baat. Wat zou onze onmacht Uw wet opheffen?

Gij blijft het Leven, hoe wij allen als de “veel te velen” ook afvallen, zo blijft het er dan ook bij: die Mij vindt, vindt het leven. Zou ons niet-kunnen Uw Wil krachteloos maken? En in het helse rumoer van een avondstad wordt het ons soms zo droef-bewust: één mogelijkheid slechts wordt werkelijkheid, de zonde weet niet van ophouden, zij is een drijvende noodwendigheid, en dat voor ons allen gelijkelijk. Wij allen horen bijeen, in de liefde voor de Boze, samen liggen wij onder één ‘*Gesamtschuld*’, of wij het weten willen of niet.

“Geboorte is maar een slaap en een vergeten; / de ziel die met ons rijst, ons levens ster, heeft ander oord geweten / en komt van ver.

Niet als geheel geheugenloos, / en niet volslagen lichaamloos,
maar sleepend wolken lichts komen wij aan / van God, waar we in bestaan.

De hemel ligt om onze kindertijd, / schaduwen van de kerker sluiten al
rondom den knaap, die groeit” (Wordsworth – Verwey)¹⁷

¹⁷ In: *De Beweging* jg. 10, 1914, 262. Albert Verwey vertaalde tal van gedichten van de Engelse romantische dichter William Wordsworth (1770-1850).

“In de benauwdheid riep gij, en ik hielp u uit: ik antwoordde u uit de schuilplaats des donders.” Ps. 81: 8

VI DE REALITEIT VAN HET VERDERF

“En de Here zag dat de boosheid des mensen menigvuldig was op de aarde en al het gedichtsel der gedachten zijns harten te allen dage alleenlijk boos was.” Genesis 6: 5

De duistere blokken van de stad tegen de gouden hemelrand, opgetast als de volle macht van de vijandigheid, en wij voelen hoe het ernst wordt. Wij hebben de dag gevierd en bemind zonder dat er het minste vermoeden in ons was van het wereldwijde feit dat in zichzelf de dingen duister zijn. Het leek zo gemoedelijk-onschuldig, het leven, en dat het zonlicht maar even begint te zinken is genoeg om de waarheid klaar te stellen voor onze ziel, de waarheid, de aanval van de Ontkenning die met één onbarmhartige veeg al het zoetmoedige bedenken wégdeinzen doet “dat eigenlijk het leven goed is”.

God ziet altijd en van eeuwigheid de dingen zoals ze zijn, daarom is Hij de Waarheid. En wanneer Hij de dingen zegt zoals ze zijn, dan spreekt hij *oordelen*, dat is Zijn Gerechtigheid. Daarom, laat het in ons doordringen dat hetgeen wij soms als een ontzaglijke beklemming voelen voor Gods visie eeuwig en altijd woelt [als] een zwarte, nutteloze massa van weerspanning. Dit is Hemzelf het gruwelijkste mysterie en Hij kent het alleen negatief. Want Hij kan niet in het boze ‘inkomen’, Hij doordringt het niet, ja er is geen plekje dat Hem gegund zou zijn. Dit is nu het succes van ons-god-willen-zijn.

“Nijd is verrotting der beenderen” (Spr. 14: 30). Ons leven, niet alleen in zijn weke omhullingen van schoonheid, maar zelfs in de ondoorgrondelijkste kernen, in de geheime krachtcentra van het ik, verteert zichzelf omdat het van-zichzelf wil leven, uit nijd, uit jaloersheid op het goddelijke zelfstandig zijn, dat ons van nature en naar eeuwige van-zelf-sprekende orde is ontzegd.

Ik bid u, maak ernst met deze gedachte: God kan niets goeds in mij zien en de schoonheid die mijn ziel soms ooit heb ik niet, ze is mij omgehangen, om mij bewust te maken wat het is *zelf* verwerpelijk te zijn.

Profeteer en zeg: Alzo zegt de Here Here: “Zie, ik wil aan u” (Ez. 35: 2v.), dat is: Ik wil u te lijf!

“Desgelijks evenwel ook dezen, in slaap gebracht zijnde, verontreinigen het vlees en verwerpen de heerschappij en lasteren de heerlijkheden.” Judas vers 8

VII DE SNOERENDE WET NÁ DE WIJDE BELOFTE

“En de hemelsblauwe draad zal ulieden aan de snoertjes van uw klederzoom zijn, opdat gij het aanziet en aan al de geboden des Heren gedenkt en die doet; en gij zult naar uw ogen niet sporen die gij zijt nahoererende.” Numeri 15: 39

Bont is de aarde, maar voor de rechtvaardige is er geen stee. Eenzaam-blauw is de hemel, maar wijd, zo wijd dat de sterke geest wil vliegen tot de centrale heerlijkheid van hem zou zijn, maar na eindeloze vlucht is hij nog aan zijn zélf gemeerd. En de heerlijkheid? zij is er, is dat niet genoeg? Zij komt dalen, is dat niet overstelpend? Zie, dat is Gods belofte, Hij bereidt zich op deze aarde een woning, op een eenzame berg slaat de bliksem in van de goddelijke, verheerlijkende Kracht en die berg zal de volkeren tot een eeuwige Erfenis zijn.

Maar de mens is niet de passieve aarde: wil hij waarlijk levensgereed opgaan tot het Paleis van God, dan is het niet genoeg dat God tot hem komt, zij het aanvankelijk omhuld, hetzij tot vervaardheid, dan moet de méns de gang maken uit zichzelf naar het Wit van God, en wél lopen er vele, vele wegen tot de horizon-van-het-Vermoeden-van-God over deze verdorven aarde. Tóch zal de weg tot het schouwen van de Heilige één zijn, en die is getekend, nauw is die en vol doding voor de natuurlijke mens. Want ze is dezelfde weg waarin God Zélf staat te komen, eenzaam-blauw verstrakt zich de waarachtigheid rondom en de aardebontheid zinkt heen voor de opsteigerende wil. Wijd is de belofte, onmetelijk de Schoonheid van God waarvan de wereld dóór het Woord zwanger gaat, snoerend-nauw is de Wet die “erbij inkomt” om ons van de zonde bewust te maken en, stervensgereed, de Belofte te doen aanvaarden, opdat het worde: “Gij zijt heilig, wonende onder de lofzangen Israëls” (Ps. 22: 4). Wondere paradox, lof bij het verterend vuur, alleen hierom: Er is aan ons, vlak aan ons lijf, de [ge]stage Wet, hemelsblauw voor onze ogen, want uit liefde perken we ons uitbarstende leven in, en op grond van de belofte wanhopen wij niet en hoereren niet, onze liefde aan andere goden gevend, die niet naar ons op weg zijn, gelijk de Here, die komt voor de verwachtenden.

“Voorts zei God tot Abraham: Gij nu zult mijn verbond houden, gij, en uw zaad na u, in hun geslachten.” Gen. 17: 9

“Luister naar Mij, en mijn lieden, neigt naar Mij het oor; want één Wet zal van mij uitgaan, en Ik zal Mijn recht doen rusten tot een licht der volkeren.” Jes. 51: 4

“Zal het van u zijn, hoe Hij iets vergelden zal, dewijl gij Hém versmaadt? Zoudt gij dan verkiezen en niet Ik? Wat weet gij dan? Spreek!” Job 34: 33

“De Wet des Heren is volmaakt, bekerende de ziel; de Getuigenis des Heren is gewis, de slechten wijsheid gevende.” Ps. 19: 8

VIII DE OPENBARING VAN GODS RECHT

“Looft de Here, van het wreken der wraken in Israël, van dat het volk zich gewillig heeft aangeboden.” Richteren 5: 2

“Mijn erfenis is als een gesprenkelde duif te midden van de dieren des wouds.” [naar Jer. 12: 9] De beminde van God, het volk dat Zijn Getuigenis bewaart, een speelbal van de wilde

ationale lusten, zie, dat is tegen Gods Recht én tegen het recht van het volk. Er is een heilige praal die het dragen kan en mag, maar die verdonkerd wordt als het zich – gedwongen – in het gewoel van de volkeren mengt, als het vechten moet om zijn plekje onder de zon, en nu is dit het grote van dit lied van Debora dat het zo aan God alle krijgsdaad durft toe te schrijven die de eigen hand gepleegd heeft, want wraak is niet ‘zoet’, wraak is groot, ontzaglijk groot, te groot voor ons en daarom – geloof mij! – daarom alleen komt er die neiging om God in de wraak te betrekken.

Ik weet ze: de zielen die zich stoten aan een God die dood en verderf stort over de vijanden van zijn volk en ik kan hierover niet disputeren, omdat hier een verschil van sentiment luid wordt. Ik wil alleen hun die zo voelen vragen: “Wat zou de wereld zijn zonder gerechtigheid?” Voelt ge niet dat het één groot vuns, nooit gelucht scheepshol zou worden waarin alle geest, vervuild, naar de bleke slaap zeult? Ja, is er ten slotte iets groter, iets aanbiddelijker dan het Recht? Als ge beseft dat er een Orde is van God, onaantastbaar, vlekkeloos, volmaakt, dan opent zich toch vanzelf voor u het inzicht dat die Orde, omdat ze volmaakt is, zich in volkomenheid wreken moet.

Zie, ik weet: van de absolute van de Schoonheid schemert nog een vaag gevoel door de moderne mens. Dat is ook het enige en geeft recht tot alles? Maar “zou de rechter der ganse aarde geen recht doen?” (Gen. 18: 25b) “Zou God geen recht doen aan Zijn uitverkorenen, dat Hij hun haastelijk recht doen zal?” [Lk. 18: 7v.] Voelt ge? Dat dit geloof, hoe dodelijk voor onze lust, toch levensbrood is?

“De Here, uw God, is in het midden van u, een Held, die verlossen zal; Hij zal over u vrolijk zijn met blijdschap, Hij zal zwijgen in zijn liefde, Hij zal zich voor u verheugen met gejuich.” Zef. 3: 17

“Uit Zion, de volkomenheid der schoonheid, verschijnt God blinkende. Onze God zal komen en niet zwijgen; een vuur voor zijn aangezicht zal verteren, en rondom Hem zal het stormen, hevig.” Ps. 50: 2v

“Verblijf u, o jongeling! in uw jeugd, en laat uw hart zich vermaken in de dagen uwer jongelingschap, en wandel in de wegen uws harten, en in de aanschouwing uwer ogen; maar weet dat God, om al deze dingen, u zal doen komen voor het gericht.” Pred. 11: 9

IX DE LEVENDE STEEN

“Hij is de Rotssteen, Wiens werk volkomen is.” Deuteronomium 32: 4a

Gij, Here, zijt voor de kinderen van de mensen de meest verre ondenkbaarheid, maar voor de uwen de meest concrete werkelijkheid: de Rotssteen! De eeuwige Onbewogenheid, de Rotssteen die leeft, die werkt, die geeft en nimmer moe wordt, wiens werk volkomen is wijl hij de Rotssteen is. Want niets kan volkomener zijn dan *werk*, uitgaande daad, vol vastheid, gedurigheid, eeuwigheid, niettegenstaande de bemoeienis in de tijd nochtans de rust te vieren van de goddelijke onthevenheid, in de matte gang van de veelheid de Hoge te blijven.

En geniet hierbij de goddelijke tegenstrijdigheid waarin de ganse Schriftwaarheid vervat is: de levende Steen, de bewogen Onbeweeglijkheid, de heilige God, uitgaand, dragend onze last.

De goden van de mensen zijn stenen beelden, naar hun eigen gedachten gehouwen, en zij doen met hun goden heen naar hun allersoevereinste behagen. Zij dragen de goden, hun Kunst of hun Wetenschap noemen zij het tegenwoordig, maar onze God draagt *ons*, Hij is de Rotssteen waarop het ganse Heelal gebouwd is, zodat het in verrukkende onroerbaarheid staat van Kracht en Orde, maar de wérkende, levende Rotssteen – want het Heelal siddert van heftig-uitbrekend leven – dat is meer, dat is het uiterste. En toch, als Gij niet méér nog zijt, zijt Gij nog steen en óns vreemd. Daar komt het uiterste, het ‘volkomen’ werk: de ganse mensheidsgeschiedenis is één durende Daad van God. Hij werkt wonderen, Hij alleen. “Wij zullen het niet verbergen voor hun kinderen, voor het navolgend geslacht, vertellende de lieflijkheden van de Here, en zijn sterkheid en zijn wonderen, die Hij gedaan heeft.” (Ps. 78: 4)

Zo wordt er een volk bereid van geslacht tot geslacht, inlevend in het Leven dat alle verschijnselen draagt, dat de Orde is in de verwarring van de mensendaden, dat de Verwekker is van een heilige Gemeenschap waarin de daden van de Here ter verlossing, verzoening, verheerlijking van Zijn Schepping het thema zijn van een onverwelkelijke vreugde, zodat de uitgangen van de dag juichen.

“Gij ontmoet de vrolijke, en die gerechtigheid doet, degenen die Uwer gedenken op uw wegen; zie, Gij waart verbolgen, omdat wij gezondigd hebben; in dezelve is de eeuwigheid, opdat wij behouden wierden.” (Jes. 64: 5), en dit is zijn intiemste arbeid, dat Hij om ons behoud ons tegemoet treedt, heiligende Kracht.

Het ware geloof is het de wereld overwinnende geloof, dat weet: de stenen poorten van de stof, van de dode stof, van de gezonken menselijkheid worden tot toegang voor het levende Woord van de eeuwige mogendheid van God. Want door het geloof verstaan wij niet slechts “hoe de ganse wereld door dat Woord is toebereid” (Hebr. 11: 3), wij wéten in Wie wij hebben geloofd, in Hem die naar Zijn eeuwige mogendheid leven, vlees, mens, Geest werd, onder ons wonend als Immanuel.¹⁸

“Tot welke komende, als tot een levende steen, van de mensen wel verworpen, maar bij God uitverkoren en dierbaar; zo wordt gij ook zelve, als levende stenen, gebouwd tot een geestelijk huis, tot een heilig priesterdom, om geestelijke offeranden op te offeren, die God aangenaam zijn door Jezus Christus.” 1 Petr. 2: 4v.

X DE CHRISTUS ALS INDIVIDUELE VERSCHIJNING BEGEERD

“En Eva baarde Kaïn en zei: Ik heb een Man gekregen (van) de Here.” Genesis 4: 1

¹⁸ Hier staat in het manuscript tussen haakjes ‘de H.’, waarschijnlijk een verwijzing naar de paragraaf over ‘De Vleeschwording des Woords’ in A.H. de Hartog: *De heilsfeiten: een beschouwing*. Amersfoort: P.Dz. Veen 1906, 51-64. [4221, aangeschaft 29 juli 1914]

De vloek gaat over de aarde, het oordeel dringt tot in het bloed. Maar de belofte van God stijgt alle ellende te boven. En uit de smarten van het baren zal de Held spruiten die de vloek verkeren zal in een nieuw, eeuwig Heilsbegin. Zo zingt en jubelt Eva, de moeder van alle levenden. Doorvoelen wij dit? Zij weet leven in zich: het is het allernieuwste, het oorspronkelijkste, het uiterste aan de teerheid van de levensrijzingen, deze voorvoelde vreugd van moeder-woorden, moeder Gods.

Er gaat een hevige-intiem beroeren door de binnenste zalen van haar lijf, waar de schat verscholen ligt die boven alle bedenken is, omdat het is: geest-leven uit zielensymfonie van groot liefdesvuur, kortelijk, te lang toch, omkleed met nimmer nog bestede krachten, bezig zich te ontwinden uit de onbewustheid naar het licht van deze wereld, dat, hoe grillig ook en wat wreedheid het moge beschijnen, de roep is, de roep van God te ontwaken onder Zijn allerdierbaarst zich openende Tegenwoordigheid, het aangezicht naar de Dag die zich spelt als een feestzaal vol blauw en wit lichtspel. Want zo groot wonder is dit, nochtans van zo overweldigende wezenlijkheid, dat wat nu te ontbloeien staat het Volkomene zal zijn, in zijn reine, rijke fonkeling en daarbij weet de eerste Vrouw, in wie het Geweten nog zo heel klare stem levend houdt, dat uit haar Schoot, uit de woelingen van haar droef-verwrikte schuldziel niet voortbreken kan dan een ietwat, dat in zich al háár zondewil vlees, werkelijkheid die te tasten is, laat worden. Doch er is nog één verborgen schoonheid: Gods Woord is uitgegaan in de Hof der Vreugde straffend en neerslaand, maar – en haar diepste ziel heeft het ingezogen – belofte sprenkelend tegelijkertijd. Het heil van de Held zal openbreken uit Haar, uit Háár? Ja, zij rilt van het teer-krachtige bewegen in haar, en zij beseft het: slechts God-zelf-in-mijn-vlees-en-bloed kan ons helpen.

“Ad modum cognoscentis is de kennis van God aangelegd, non ad modum cogniti.”¹⁹

“Cur non te sentit, Domine Deus anima mea si ... invenit te? Aut non invenit, quem invenit esse lucem et veritatem.” Anselmus²⁰

“Gij zult zijn naam heten Jezus, want Hij zal Zijn Volk zaligmaken van hunne zonden.” [Mt. 1: 21]

XI GOD UITGAANDE UIT GOD

“Maar wanneer de Volheid des tijds gekomen is heeft God Zijn Zoon gezonden, geworden uit een Vrouw, geworden onder de Wet”. Galaten 4: 4

Toen Gij deze beurtelings bezonde en overnachtte wereld zag wentelen toch ten verderf, met wisse wenteling steeds de afgrond naderend – telkens even in het licht, toch ten verderf – toen zijt Gij uitgetreden uit Uw lichthemel en hebt Uzelf ingevoegd in onze ten dode

¹⁹ Op verschillende plaatsen in de *Summa Theologiae* van Thomas van Aquino (1265).

²⁰ Latijn: “Waarom, Here God, voelt mijn ziel U niet, als zij U gevonden heeft? Heeft zij dan niet gevonden van wie zij vond dat hij het Licht en de Waarheid is?” Uit Caput XIV van de *Proslogion* van *Fides quaerens intellectum* van Anselmus (1077-1078).

neigende werkelijkheid, door uw eeuwige leven mede aan de dood te geven wilde Gij de evolutie 'bekeren' van hellewaarts tot hemelwaarts. Nu wordt het stil binnenin mij van verwondering. Dit is de stilte van de Grote Blijdschap. De vrouw baart het volkomene. Toen Gij mijn beurtelings blijde en trieste ziel zag wentelen toch ten verderf, met gewilde of ongewilde neergang zinkend in de afgrond – telkens even in het licht, toch ten verderf – toen zijt Gij gekomen uit Uw opperste vrijheidsleven en hebt Uw Ik gebogen onder mijn en aller levenswet, de gebondenheid aan de stof, aan de mensen, aan de eisen van het vlakke bestaan, aan Gods Recht, door in eeuwige kracht de Wet te vervullen, te vervolmaken wilde Gij het leven van de vrijheid aan het licht brengen, in mijn weerspanningheid is ingedaald sinds ik U zag de kracht van die éne spijsje "deze wil te doen des Vaders" (Joh. 4: 34). En in mijn beste uren is om de ziel de stille, onbewogen atmosfeer van het verklaarde leven en niet afgeschaft, terzijde gesteld is de wet en zó het nieuwe gewonnen – nee, wat ons oordeelt geeft Hem eer, wat ons verderf wordt is Zijn heil en ons heil voor zover wij van die nieuwe Man zijn. Dit is de stilte van de Grote Blijdschap. De Wet baart het heil van de vrijheid van de heerlijkheid der kinderen Gods. [Rom. 8: 21]

Nu zijt Gij geworden mijn Mens, mijn nieuwe Mens. Nu zijt Gij geworden mijn Wet, mijn nieuwe Wet.

O grote, levende stilte, waarin het onmogelijke mogelijk gaat worden. "Want in Hem woont al de volheid der Godheid lichamelijk." (Kol. 2: 9) Zo is dan het leven, ons leven niet meer leeg, want Gods heilige Kind is erin neergedaald, Zou een vrouw haar schoot niet achten, als een rijpend leven tederlijk daar beweegt? Zij voelt het en strekt haar handen in verrukking ter bescherming van de heilige schat en is zalig in verwachting – en wij gaan zwanger van de mogelijkheden van God.

"Want Ik zal niet eeuwiglijk twisten, en Ik zal niet geduriglijk verborgen zijn, want de geest zou van voor mijn aangezicht overstelpt worden, en de zielen die Ik gemaakt heb" (Jesaja 57: 16)

"In een kleine toorn heb ik mijn aangezicht van u een ogenblik verborgen, maar met eeuwige goedertierenheid zal ik mij weer ontfermen." (Jesaja 54: 8)

"Als zij, de wijzen, de ster zagen, verheugden zij zich met zeer grote vreugde." Mt. 2: 10

"Alter Sehnsucht heilige Gewährung, / 'Süße Lieb' in göttlicher Verklärung." (Goethe)²¹

XII GOD BANDELING

"Omdat voor henlieden geen plaats was in de herberg." Lukas 2: 7

²¹ Moet zijn: Novalis, uit het gedicht 'Fern in Osten wird es helle' in *Geistliche Lieder* (1802), te vinden in: *Schriften. Die Werke Friedrich von Hardenbergs*. Band 1. Stuttgart: Kohlhammer 1960, 161v.

Weet gij het, vrolijke, optimistische mens, dat er voor het heilige geen plaats is in deze wereld? Ik heb gezien de verwoede strijd om het bestaan, de al-verscheurende concurrentie, het brute, beestige egoïsme. Vlakbij twee winkels, een kleine en een grote, stil gloeit er het licht, vredig handelen de mensen daarin, maar het is alles oorlog, bloedige kaken gespannen in drift. Een zalige sterrenhemel daarover gewelfd, goedertieren en huiswaarts kerend door de straten als door gangen van een huis waar op iets groots gewacht wordt, mij heenwendend om te zoeken een stille plek om alleen te zijn met dit verdriet, dacht ik aan Jezus – natuurlijk wás Zijn Beeld in mij als een ondergronds oordeel, het had in mij gewekt de weerzin en het protest, maar nu om mij dat vreemde licht van de trouwe, starre lantaarns was het anders: mijn denken aan hem. Ik zag hem verre, nog komend, bereid zich neer te geven te midden van deze barse donkerheid en nu was er, hoe groot mijn verlangen naar zijn goede tegenwoordigheid ook zij, nu was er een beweging van de ziel hem áf te manen van komen, omdat er geen plaats is voor hem in de herberg van deze wereld. Zijn liefde is te teer, te groot.

En is dit niet om nooit te vergeten, de weedom die om deze woorden hangt? En als wij ze nog moeilijk ernstig kunnen nemen, komt daar niet de tragiek van Jezus' leven ons wakker schudden uit onze goedige droom – en het ons met de bloedige feiten bewijzen? Werkelijk, uit het feit dat de wereld heeft geschreeuwd met hels geweld: wég met hem! De aarde drage hem niet langer! Verhoog hem aan een stang, als de slang in de woestijn. [Num. 21: 1-9] De aarde is te goed voor hem, blijkt dat hij te goed is voor deze aarde. Daarom heeft hem God ook tot zich genomen in de regionen van de volkomenheid. Daarom voelen wij ons óók vreemd hier en zoeken plaats bij Hem.

“Laat ons zien het Woord, dat er geschied is.” Lk. 2: 15

“Einsam entfaltetete / Das himmlische Herz sich / Zu der Liebe / Glühenden Schoß / Des Vaters hohen Antlitz zugewandt.

...

Bald sammeln sich die kindlichsten Gemüter / Von allmächtiger Liebe / Wundersam ergriffen / Sich um ihn her.

...

Unerschöpfliche Worte / und der Botschaften fröhligste / Fielen wie Funken / Eines göttlichen Geistes / Von seinen freundlichen Lippen.“ Novalis²²

“(de vaderen) hebben beleden dat zij gasten en vreemdelingen op de aarde waren.” Hebr. 11: 13b

XIII GOD-MÉT-ONS IN DE WERELDDOOD

Opdat Hij door de dood te niet te doen zou degene die het geweld des doods had, de Duivel.”
Hebreeën 2: 14

²² Uit *Hymnen an die Nacht* 5 (1800), te vinden in: *Novalis Werke*. München: C.H. Beck 1981, 48.

De wereld beweegt zich in, door de tegenstrijdigheid. En: wanneer de Zonde haar gemaakt heeft tot een abnormaliteit, dan wordt die tegenstrijdigheid: ontbinding, dood. Weet ge wel dat een lijk een hels wonder is? En ter genezing van deze abnormaliteit van zo gruwelijke geweldigheid kunt ge nu toch redelijkerwijze niet een mooi Woord of een schoon Voorbeeld verwachten – nee, het abnormale wordt slechts door het tegengesteld abnormale opgeheven. Die abnormaliteit is: dat de Ideaalmens sterft, dat het tot reine persoonlijkheid opgeworstelde leven ondergaat.

O mens, ga nu in de stilte met deze gedachte: “de Ideaalmens sterft”, en zie of ge dat begrijpen kunt. Dan zijt ge het grootste genie dat ooit leefde, leeft of leven zal, want dan zou ge tegelijk begrijpen deze vreselijkheid: God is dood. Want dit is toch duidelijk, dat de Ideaalmens niet kán ondergaan zolang God leeft. Maar ge kunt het u niet denken, het is een absolute tegenstrijdigheid, die bovendien ons zedelijk voelen, ons geweten scheurt met niet te dragen smarten. En juist omdat het ondraaglijk is, die gedachte voor onze intiemste zielsverwachting, daarom eisen en verkrijgen wij deze waarheid: de dood als absolute ontkenning van het leven hoort niet in Gods Wereldharmonie, of: de Macht van de Satan heeft de dood geschapen en die het geweld van de dood heeft, is de Trotse, de Afvallige, de Neezegger, de Verwoester. Hem overwinnen kan alleen de onmogelijke mens, die zonder verwoesten, door zich te laten verwoesten nochtans zijn zelf bewaart in onderste nederlaag – “triumfator”. De onmogelijke mens is Godmens. Die zichzelf eraan kan geven zonder zichzelf te kunnen verliezen, wijl hij de onvernietigbaarheid van God verbeeldt.

“Maar indien Ik door de Geest Gods de duivelen uitwerp, zo is dan het Koninkrijk Gods tot u gekomen.” Mt. 12: 28

Het is buiten ons om gegaan en nog altijd ligt de zekerheid in Hem:

“Il était seul... O, Christ! Cette longue agonie
Depuis dix-huit cents ans elle n’a pu finir,
Et nous te laissons seul, et notre âme engourdie
Dort de son lourd sommeil quand il faudrait souffrir.” Madame de Pressensé²³

XIV GOD-MÉT-ONS IN DE GEESTESDOOD DER ZONDE

“Want ook ons Pascha is voor ons geslacht, Christus.” 1 Korinthiërs 5: 7

De wereldschepping is een offer van God. Hij, de Eenheid, geeft Zijn leven weg in de vlagende veelheid. Hij vreest het offer niet, omdat hij niet kent dan liefde, drang tot zelfmededeling.

De wereldgeschiedenis is een offer van God. Hij offert zijn recht tot gericht en wraak, opdat de dingen zich naar hun werkelijke bestand zouden openbaren. Anders ware de wereld

²³ Mme Elise de Pressensé, in: ‘Vous m’avez laissé seul’ (over Jezus in Gethsemané), in: *Poésies*. Paris: Sandoz et Fischbacher 41875, 120.

immers reeds lang vergaan.

Golgotha is een offer van God. Ja, dat is de centrale duisternis, de totale zelfverloochening, voor de mens die zich de Eeuwig-Onthevene droomt een ondragelijke gedachte, een onverteerbaar moment in het evangelie [want als de mens, de gevallen mens er nog zo iets als een God op nahoudt, dan is Hij altijd de Hoge-Afgeslotene].

Het menselijke leven zou een offer moeten zijn. Als toch alles wat *is* berust op offer, zou daar de mens, het hoogste schepsel, zich aan de Wereldwet onttrekken... Maar gij weet dát dit onwaarschijnlijke waar is en uit uw eigen wezen is het u klaar hoe bang de mens is voor de boete, ofschoon hij zich schuldig weet wil hij dan niet in strakke zelfhandhaving liever zijn zonden boeten dan van genade leven? Ja, en toch huivert hij ertegenop, omdat de boete eindeloos zou duren; dit is in zijn onbewuste weten de levensangst.

En daarom in Israël de hoogste blijdschap – met Pasen! Alleen het herdenken hoe de dood werd geweerd van de dorpel van hun huizen [Ex. 12: 23], daar het bloed van het geslachte lam luid sprak van geloof en levensstorting. Ons offer zou toch nooit een eind bereiken. En daarom is het zo heerlijk dat er Een is die zich geeft en opperste schoonheid ontvouwt in het sterven, want Zijn eeuwige Ik gaat zich onverwoestbaar betonen. Hebt gij bevroed de spraak van het herfstbos? Het wegnevelen? Ik vraag maar, opdat ik in u mag wekken de schone bewustheid van troost, die zich tot het binnenste van onze ontroeringen voortdraagt, als een akkoord dat verruist in grootse, innerlijke allenigheid, doch daarin zijn samengevloeid alle hoogste stroming, elke dieptebron van het Leven tot de Eenzaamheid-van-het-volkomen-bevredigde-Bestaan. Die troost geeft de levende stervenspracht ons te grijpen, voor de moede verlangenshand hangt er te rijpen de volkomen schoonheid van de volkomen overgegevenheid. Het rijke pralen lijkt zo oud als Wijsheid moet zijn, de ruiseling van de levenswindmelodieën is gevangen en verzichtbaard in klare kleur op het steile blauw van de lucht, zo wijs als de Wijsheid zelf en zo jong als engelen moeten zijn. Ik wil zeggen: het volkomen offer brengt alleen de eeuwige Jeugd en waar het volkomen offer opgaat, daar moet ge zoeken eeuwige jeugd.

“De messias zal uitgeroemd worden, maar het zal niet voor Hemzelf zijn.” Dan. 9: 26

“Uitgewist hebbende het handschrift, dat tegen ons was, in inzettingen bestaande (hetwelk zeg ik enigerwijze ons tegen was) en heeft datzelve uit het midden weggenomen, hetzelve aan het kruis genageld hebbende.” Kol. 2: 14

“Ik heilige mij zelve voor hen, opdat ook zij geheiligd mogen zijn in waarheid.” Joh. 17: 19

XV GOD-MET-ONS OVERWINNAAR

“Welke God opgewekt heeft, de smarten des doods ontbonden hebbende, alzo het niet mogelijk ware dat hij van denzelven dood zou gehouden worden.” Handelingen 2: 24

Opstanding is het doel van alle leven, dit is oneindig meer dan onsterfelijkheid. Het door de dood heengegane leven, dat en dat alleen is waarachtig leven.

Smart is de poort tot alle leven, geboorteweëën stoten zich op in de duistere schoot van de mensheid.

Gebonden zijn de stervelingen aan de aarde en elke zedelijke daad kost pijn, zo vaak daarbij verloochend moet een lust die onze lege dag troostte tot dusver.

Gebonden aan het leven is de Levende en elk gevoel van sterven gaan is voor Hem een oneindigheid van smart, wijl al zijn leven is te zijn Die Hij is, te leven als “het leven-hebbende in Zichzelf”, omdat Hij niets verloochenen mag.

Omdat Opstandingsleven alleen waarachtig leven is, daarom is de dood-vóór-het-openbreken-van-dit-leven alleen waarachtige smart en deze zal een ganse wereld verzoenen die de dood verdient en niet durft, die de smart zou moeten kennen doch alleen egoïstische pijntjes koestert.

Daarom verkondigen wij alle zielen in nood Hem Die God-Zelf door bijzondere liefdedaad heeft opgewekt, door de smarten van de dood te ontbinden. Hém, die daarom niet gebonden bleef in de doodssmarten omdat het zedelijk onmogelijk was, houden wij u voor. Nu, de zedelijke onmogelijkheid en de opwekkingsdaad van God vallen samen. Immer, in ons leven ook, blijft dit waar. God is vaardig over ons, als ons hart het echt niet meer buiten Hem stellen kan. Maar hoe schaars is dit simpele besef van onze droeve toestand in hoge bestemming. Daarom zegt Hij: Ontwaak, gij die slaapt, en sta op uit de doden, en Christus zal over u lichten.²⁴

“Hij draagt onze last dagelijks.” Ps. 68: 10a, nieuwe vertaling

“Gehoben ist der Stein, / Die Menschheit ist erstanden.
Wir alle bleiben dein, / Und fühlen keine Banden.
Der herbste Kummer fleucht / Vor deiner goldner Schale
Wenn Erd’ und Leben weicht / Im letzten Abendmahle.” Novalis²⁵

“Wij hebben dan altijd goede moed.” 2 Kor. 5: 6a

XVI GOD-MÉT-ONS KRONING

“God vaart op met gejuich, de Here met geklank der bazuin.” Psalm 47: 6

Hoe kan God opvaren? En hoe kan zijn volk juichen als Hij weer opstijgt van de aarde? Weg? Opnieuw verborgen. Het veronderstelt dat Hij eerst is neergedaald en doet vermoeden dat er een volk is dat zich verblijdt als God zich weer hoog verheven boven onze sfeer van betrekkelijkheid openbaart, want het moet een angsttijd zijn wanneer God, de Zoon, worstelt op de aarde – in het vlees.

Dit is muziek, moeilijk te verstaan: willekeurige, abstracte muziek, eenmaal verstaan heerlijker dan wat ooit ons hart vervoerde. Wie verstaat wat Hemelvaart is, die vindt het

²⁴ Naar *Vervolgbundel Evangelische Gezangen* (1868), 199.

²⁵ Uit *Hymnen an die Nacht* 5 (1800), zie voetnoot 22.

wondere thema waarop de gehele symfonie van de wereldperioden gebouwd is, en reist zijn weg verder in die klankenweelde van die boodschap van God, die daalt om te verlossen, en die stijgt om de gewonnen schat te bergen buiten de droeve omzwaai van de wereldse dingen en die dan weer daalt om zijn schatten de mensen te delen door de Heilige Geest, die dan weer terugstijgt in het biddende leven van Zijn gunstgenoten en daar is nog veel verborgen dat geopenbaard zal worden. Wie kent niet de klank van die schoonheidswoorden, van "het Jeruzalem dat daalt uit de hemel als een bruid, die voor haar man versierd is" [Opb. 21: 2], en dan van de gemeente die de Here zal worden tegemoet gevoerd in de lucht [1 Thess. 4: 17], en wij verstaan beide als wij weten hoe die twee één worden in de innerlijkheid, in de verborgenheid van de Geest.

Het leven van de wereld is een drama waarin de Here de Man is die ondergaat. En het doek valt... "De wereld zal Mij niet meer zien, maar gij zult Mij zien, want Ik leef en gij zult leven." (Joh. 14: 19)

Er is een kleine witte schare op stille berg en in klare lucht heffen zij de bazuinen en de klanken varen mee, met juichende ziel. Zij verstaan het opvaren, omdat door henzelf het vermogen tot hetzelfde heroïsme in God sluimergaat. Door innerlijke verwantschap begrijpen zij het. Wel doen alle mensenzielen als instrumenten mee in het Werk van God, maar de Christus-gelovigen zijn de violen die sidderen van een innerlijk begrijpen.

"Er stieg, in neuer Götterherrlichkeit / Erwacht, auf die Höhe
Der verjüngten, neugebornen Welt, / Begrub mit eigener Hand
Die alte mit ihm verstorbnen Welt / In die verlassene Höhle
Und legte mit allmächtigen Kraft / Den Stein, den keine Macht erhebt, darauf." Novalis²⁶

"Op Hem zullen de heidenen hopen." Rom. 15: 12

XVII DE EENHEID SCHEPPER, GOD-IN-ONS

"Want ook wij allen zijn door één Geest tot één Lichaam gedoopt; wij zijn allen tot één Geest gedrenkt." 1 Korinthiërs 12: 13

Er is rijkdom van verscheidenheid naar Gods Wil.

Er is armoe van de gedeeldheid, naar de lust van de mens.

Er komt rijkdom van Al-enigheid, naar de belofte van de Geest.

God formeert door de eeuwen heen een Lichaam, een samenhangend Geheel, waarin wel onderscheidingen zijn, maar geen scheidingen meer, want alle zielen die daarin worden ingevoegd zijn zo gedoopt dat zij zich bewegen in de richting van dat machtige Lichaam, dat in déze mensheid zich bereidt als een hogere, reinere, schonere mensheid dan wij ons dromen kunnen, een Samenhang waarin alle leden wel geen Christus (dat is God) zijn, maar toch allen Jezus gelijk. De apostel zegt: al die verschillende zielen, met hun verschil van aanleg, karakter, gaven, kracht vormen daarom toch één Geheel, omdat ieder van hen is

²⁶ Zie vorige voetnoot.

doortrokken met één Stemming, Grondgevoel, Richting, Houding, Harmonie, Geest – “aangedaan met kracht uit de hoogte” (Lk. 24: 49).

Zeker waren van het begin van de wereld sommige groten uitverkoren – niet groot en daarom uitverkoren, maar uitverkoren en daarom groot – maar kort na Jezus’ Hemelvaart is de grote Dag van de organische verzameling van alle ware zielen begonnen. De Pinksterdag is dat voor ons – de dag waarmee de laatste wereldperiode is aangebroken; sinds wordt er duurzaam gearbeid tot de opbouw van dat Lichaam. Die dag werden er drieduizend toegebracht [Hand. 2: 41], want de Geest was uitgestort en aan de gemeente gegeven tot een Pand van de Wederkomst van Christus – en de vreugde was koel en diep als van een morgen.

Dit moeten wij immer gevoelen – en het niet te gevoelen is zondige beperking van onze geestelijke ervaring – dat wij niet alleen voor God staan, maar mét de Gemeente in onze stad, in ons land, in de ganse wereld en in alle vergane eeuwen, dat daar is een machtige, ondergrondse, intieme Staat van Gemeenschap, waar de vele zaligen staan rond het éne Licht, één blank Heelal waarin allen bewegen die zich hebben weggederd naar het Kruis – in ’t midden.

“Ik zal Tekenen geven op de aarde beneden” Joël 2: 30, Hand. 2: 19

“Eén lichaam is het en één geest. Gelijkerwijze gij ook geroepen zijt tot éne hoop uwer beroeping” Ef. 4: 4

“Te dien dage zal de Here één zijn en zijn Naam één” Zach. 14: 9

XVIII TWEE EINDEN

“Het is volbracht” Johannes 19: 30

“Het is geschied” Openbaring 21: 6

De lucht trilt van een nooit-gehoorde melodie, wij waren allen wachtend het Schoon-Einde, dat blijven zou omdat het onovertrefbaar is en omdat geen vijand het weer naar beneden halen kan, wij durfden eigenlijk alleen hopen op een ‘ewige Wiederkehr der Welten’ – maar onze diepste mens wachtte op het Schoon-Einde – traag en ongestoord.

En dat dit Einde nu schoon is als een diepzinnige avond, én als een klaar-schouwende morgen zo heerlijk – dat daarin het begin Einde is geworden betekent: het volkomen bevredigde leven luidt nu in en ik vraag U: weet ge iets van de verleden wensen?

Ik lag in het gras te staren over zwaar-doorploegde velden naar de rijkdom van de purperen verte en mij overviel een vreemde weemoed om wat iemand gepredikt heeft (Nietzsche)²⁷ van de eeuwige wederkeer van de werelden – doch, mijn hand op de borst, voelde ik mijn stilste hartklop haken naar een einde van volkomenheid en ik ervoer het hoe het waar is voor de natuur en alle sterrenwerelden dat alles altijd weer na verloop van tijd terugkeert,

²⁷ In *Die fröhliche Wissenschaft* en *Also sprach Zarathustra*.

maar hoe juist de persoonlijkheid zich daaraan onttrekt, daar zich bovendien wil, al voelt ze het lijf in hetzelfde proces betrokken: hoe daar een eind moet zijn van de volkomenheid voor haarzelf. Maar dan, terwijl de zon steeds lager zank, een droeve dood tegemoet scheen te gaan, dacht ik dit: zou het niet mogelijk zijn dat de mens de natuur vastlegde in het schoonheidsmoment dat hem het meest toesprak, zou de mens de natuur door zijn indringende liefde niet kunnen opheffen in zijn eigen sfeer van blijvendheid, van persoonlijkheid, van vervulling.

Zie, dat één mens volkomen-goed is, dat is de verlossing van de mensheid. Daarom horen wij het door de lucht sidderen op Golgotha: Het is volbracht.

Maar zie, dat de mensheid verheerlijkt wordt, dat is de verheerlijking van de natuurschoonheid. Daarom, als alle wereldstrijd beslist is, klinkt 't alomvattend bevrijdingswoord: Het is geschied.

“Unter tausend frohen Stunden / Die im Leben ich gefunden
Blieb nur eine mir getreu; / Eine, wo in tausend Schmerzen
Ich erfuhr in meinem Herzen, / Wer für mich gestorben ist.” Novalis²⁸

“Hier ben ik door mijn lijden heen – daar staat / de grote Zon en dreigt mij haast te blinden –
O zee! o zee! dat ik u tóch mocht vinden! / O dageraad!

dat ik uw glorie nog in tijds aanschouw! / Waar is de pijn nu van mijn ommedolen?
Welk statig licht! Wat pracht van gloriolen, / rood-goud en blauw

bevoert het wielend vlak, zo ver ik zie, / en vlamt tot in de nok der hemeltogen?
En o wat macht van volk'ren aan 't gebogen / kusten-verschie.

Hoe blinkt hun kleed! Ze staan rond d'outers om. / Nu gaat de zang, nu gaat de hymne
schallen,
Ik zie mijn zusters, mijn gespelen allen! / Ik kom! ik kom!” Van Eeden²⁹

XIX DE VRUCHT VAN 'T CHRISTUSWERK

“Ik leef, maar niet meer ik, Christus leeft in mij.” Galaten 2: 20

“Dit alles nu is geschied, opdat vervuld worde hetgeen gesproken is door de profeet, zeggende: Zegt de dochter Sions: Zie, uw Koning komt” (Mt. 21: 4, 5a), opdat de ontvankelijke, de maagd Eén zou schouwen die haar diepste verlangen bevredigt, opdat de heilige getuigen zou: diep is in mij de zonde, dieper het verlangen naar reine liefde, dieper mijn eigen, oer-eigen Zelf, maar, o eeuwig wonder!, nog dieper leeft in mij de Liefste, die

²⁸ Uit *Geistliche Lieder* (1802). Zie voetnoot 21, 163.

²⁹ Slotregels van Frederik van Eeden: *De broeders*. Amsterdam: W. Versluys, 1894, 252v. ‘Gloriolen’ zijn stralenkransen, ‘outers’ zijn altaren, ‘gespelen’ zijn speelmakkers.

gans anders is en oneindig-vertrouwd. Nog dieper dan mijn ik leeft in mij de liefste – Ego alter! En dit is het laatste woord.

En zo is in mij geen fantasie van dichterlijk uur, maar werkelijkheid, al wat de hogen en de trotsen van hun goddelijkheid hebben gezongen – valselijk en zonder innerlijke grond, schoon zij tegelijk in die hoogheid blijk geven te weten tot wat hoogte de mens bestemd is – zo is dat in mij werkelijk, maar het is niet van mijn oude ik dat lustjes raapte, het is in mij doordat Hij, de Mens, de Minnaar in mij zich uitleeft, zo is werkelijk in-mij ook dat prachtige en diepe van hem die ik eren moet als Meester in het rijk van de verbeeldingen:

“Leven, doelde ik, is één ding: medeleven / En toch er vrij van zijn: zich aan geen schijn van tijd vergapen, voor geen zorg te beven / die licht vergaat, maar lijdend, doende en strijdend,
Heel 't leven in zichzelf omhoog te dragen, / En in één schoonheid al zijn warling wijdend,
Zich van zijn wissling in de geest bevrijdend / De eeuwigheid zelf te zijn in de aardse dagen.”
(Alb. Verwey)³⁰

“Hebt de Here lief, gij, al zijne gunstgenoten” Ps. 31: 24

“Daartoe is Christus beide gestorven en weder levend geworden, opdat hij beide over doden en levenden heersen zou” [Rom. 14: 9] Idealiter:

“Seitdem verschwand bei uns die Sünde / Und fröhlich wurde jeder Schritt
Man gab zum schönsten Angebinde / Den Kindern diesen Glauben mit.
Durch ihn geheiligt zog das Leben / Vorüber wie ein seliger Traum,
Und, ew'ger Lieb' und Ernst ergeben, / Bemerkte man den Abschied kaum.” Novalis³¹

XX DE INNERLIJKE VERZEKERDHEID

“De Geest is het die getuigt dat de Geest de Waarheid is.” 1 Johannes 5: 6

Hoe komen wij tot zekerheid aangaande al die heerlijke levenswaarheden die het getuigenis van de Heer ons brengt? Er zijn zovele stemmen die anders zijn dan die éne stem van het goddelijke Woord. Is het mogelijk in al dat gerucht van beweringen en ontkenningen vast te staan? Wanneer ik zeg tot een mens: ik heb je lief, maar dat voel ik niet altijd bewust en dat is zwaar te dragen, want ik wil het zo graag in mij weten altijd, die liefde voor jou, en die dierbare mens antwoordt dan: *ik* weet het, ik voel het altijd of je zwijgt of spreekt, ver zijt of nabij, zie dan wordt daar geboren een twee-eenheid van heerlijkheid.

Zo, zegt de Schrift, gaat het ook met de zekerheid aangaande uw ontkomen-zijn-aan-het-verderf. Gij hebt de Geest, maar gij weet niet altijd of Hij wel Werkelijkheid in u is, en zie, middenin uw twijfelend peinzen een stem (van buiten als het ware), klaar, heerlijk om te

³⁰ Slot van Albert Verwey: *Het Blank Heelal*. Amsterdam: W. Versluys, 1908, 103v. [2174]

³¹ Voorlaatste strofe van ‘Was wäre ich ohne dich gewesen?’. Uit *Geistliche Lieder* (1802), zie voetnoot 22.

horen, die zegt hetzelfde wat gij zo gaarne in uzelf vond, en zie de stem zelf is wel niet gerezen uit, maar toch klinkend in 't eigen allerbinnenste.

En daar is die innerlijke wederkerigheid, daar is die onuitputtelijke twee-eenheid van geliefden die alle twijfel bant. "De Geest is het die getuigt dat de Geest de Waarheid is."

"Wie is Hij, die met zijn hart borg worde, om tot Mij te genaken." Jer. 30: 21

"Nachts, wenn gute Geister schweifen, / Schlaf dir von der Stirne streifen,
Mondenlicht und Sternenflimmern, / Dich mit ewigem All umschimmern,
Scheinst du dir entkörper schon, / Wagest dich an Gottes Thron." Goethe³²

"Onzes Verlossers naam is Here der heirscharen', de Heilige Israëls." Jes. 47: 4

"k Zal in uwe tent verkeren, / Heer der Heren!
Voor Uw oog, in eeuwigheid,
'k Zal op U mijn vast vertrouwen / Altoos bouwen
Door Uw vleuglen overspreid" Psalm 61 vers 3 (1773)

XXI DE DADENDRANG VAN HET HEILIGE LEVEN

"Laat uw werk aan uw knechten gezien worden, en uw heerlijkheid over hun kinderen."
Psalm 90: 16

Christus, Gij zijt ons Leven, Gij, Rein Licht, Zélf ons Hemelrijk. Eeuwig-nieuwe melodie, die onze dagen doorzingt tot wij slapen in de omarming van de laatste volle akkoorden, elke avond – en onze polsslag gaat met Uw liefdehart in even-ritme. Wij zeggen *niet* dat wij op U gelijken, want wij zijn vreemdelingen en weten onszelf verdoold, wanneer Gij ons aanraakt met de blankheid van Uw verlangens. Naar leven wekken is Uw verlangen, groot en teer en stadig en wij zouden willen bezwijken voor Uw vormende Wil. En nu wij U hebben gezien, één mens onder 'de mensen', nu willen wij niet *iets* van Uw oneindige gaven, maar U Zelf. O, goddelijke armoede, Gij, Rijkdom van de Mens in leven en in sterven. Gij zijt ons Leven, onze Lucht, de Kracht van ons Hart, onze Hoop, de Rust van onze verlangens, de Kroon van onze gedachten, ons Leven: waarin wij zijn en waarheen wij ons bewegen in wondere ommeegang. Uw Kunstdrang en onze heerlijkheidsverlangens ontmoeten elkaar in een stille innige kus van de begrijpende liefde – vol nieuwe belofte. Dat rondom het lelijke is, ook achter de aarde-schoonheid als dood met hol-ogen verborgen. Gij weet het, want Gij weet Uzelf verworpen – gebannen, vermoord – maar Gij zijt nú bezig aan Uw wijdsten werk. Laat nu Uw Leven, Uw innerlijkste Wezen niet alleen de levenskracht zijn waaruit wij eeuwig putten, maar laat óns wezen een licht zijn uit Uw Licht – anderen ten goede. Laat ons leven zijn als een beukenlaan in mei, tere spruitsels van de aarde in welig licht, zonplekken op de grond, de anderen *zien* het en loven de Zon, de Alzegenaar, [Gij] die immers als Dezelfde

³² Uit *Zahme Xenien* 6. Zie voetnoot 11.

beschijnen zult de kinderen in liefde gewekt, in liefde gebaard uit dezelfde kunstdrang. Trek ons in Uw áloverstralende Mens-Beeltenis en laat óns leven een reproductie van Uw Leven zijn, door uit te storten Uw eigen Liefdeleven.

“Wer kennt sich selbst? Wer weiß, was er vermag? / Hat nie der Mutige Verwegnes unternommen?

Und wás Du tust, sagt erst der andre Tag, / War es zum Schaden oder Frommen?

...

Ich brachte reines Feuer vom Altar; / Was ich entzündet, ist nicht reine Flamme.

Der Sturm vermehrt die Glut und die Gefahr; / Ich schwanke nicht, indem ich mich verdamme.” Goethe³³

XXIII GOD EN MENS – ONBEWUSTE GEMEENSCHAP

“In Hem leven wij en bewegen wij ons en zijn wij.” Handelingen 17: 28a

Elk wezen leeft niet dan door Uw gemeenschap. “Houdt Gij Uwen Geest in, zij sterven.” (Ps. 104: 29v.). Dat betekent dus: er is een Al-samenhang, er is geen ding dat zou kunnen wanen met een ander niets te maken te hebben. Daaruit volgt: alle wezens hebben God gemeenschappelijk? Nee. Denk even: God heeft alle dingen gemeenschappelijk! Hij is eigenaar van alle Zijn. En dat Zijn is voor Hem niet dit en dat, een optelsom, maar een Eénheid, een absolute Samenhang, een levend organisme waarin alles van alles afhangt, en alles van alles draagkracht is. En dit ganse Beweeg is niet anders dan het buiten-schijnen van de Innerlijkheid van de Heer, gelijk het schone lichaam is het buiten-schijnen van de ziel, die wij minnen. Nu vatten wij toch dat lichaam niet, alsof het het eigenlijke ware, en wij zeggen niet: ‘nee, want ik wil de ziel’, maar wij beseffen dat wel de ziel zonder het lichaam, maar niet het lichaam zonder de ziel schóón kan zijn en daarom begrijpen wij dat niet zozeer de ziel is in het lichaam (dat ook wel), als wel het lichaam is opgenomen in de sfeer van de ziel. Zo nu is ook de verhouding tussen God en Wereld (= niet-God), de wereld is als het Lichaam van God, maar dan zo dat het er is om aan eindige, beperkte geesten, de mensen die de Innerlijkheid-op-Zichzelf niet verstaan, Zich te openbaren. Zo is het ook beter met Paulus te zeggen dat de wereld in God is dan met vele filosofen dat God in de wereld is. Het Lichaam is er alleen om de Ziel, en dan nog niet voor het bestaan van de Ziel zelf noodzakelijk, maar voor haar openbaarwording aan de anderen geformeerd. Maar als dat zo is, dan worden de dingen van God ons zeer nabij, nietwaar? Als onze hartenklop. Nabij U is het Woord, in uw mond en in uw hart (Rom. 10: 8). Zie, dit is ook een uitspraak van Paulus, voelt ge niet hoe intiem dit leven is waarvan hij getuigt? Wij zijn een deel van dat Lichaam, de Wereld, die in God is en niet een dood-neerliggend stuk, maar wij leven en bewegen en zijn in Hem, en daarom is er in ons veel meer dan wij zélf weten en er is veel in ons dat wij toch verwerpen

³³ Uit het gedicht ‘Ilmenau am 3. September 1783’, strofe XIII. Te vinden in *Goethes Werke*, (WA), 1. Abtheilung, Bd. 2. Weimar 1888, 141-147.

of negeren. Het heerlijkste van het Wereldleven-in-God bestaat voor ons niet. En zo is dit woord wel *waar*, maar *niet* voor ons bewustzijn.

“Könnt’ ich doch ausgefüllt einmal / Von Dir, o Ew’ger, werden -
Ach, diese lange, tiefe Qual, / Wie dauert die auf Erden!” Goethe³⁴

“Waar zou ik heengaan voor Uw Geest en waar zou ik heenvlieden voor Uw aangezicht?
Zo ik opvoer ten hemel, Gij zijt daar; of bedde ik mij in de hel, zie, Gij zijt daar.
Nam ik vleugelen des dageraads, woonde ik aan het uiterste der zee. Ook daar zou uw hand
mij geleiden, en Uw rechterhand zou mij houden. Indien ik zeide: De duisternis zal mij
immers bedekken, dan is de nacht een licht om mij.” Psalm 139: 7-12

XXIV GOD EN MENS – BEWUSTE GEMEENSCHAP

“De eeuwige God zij u een woning.” Deuteronomium 33: 27

Het droefste feit dat te denken is, is dat die gemeenschap niet wederkerig is. Het spreekt niet vanzelf dat wij bewust leven in God, helaas! En toch schemert in deze smartelijke feitelijkheid de adelsmogelijkheid door van de menselijke natuur, want het zou kunnen, immers alle dingen zijn wél in die gemeenschap!

“Uw ongerechtigheden maken scheiding” (Jes. 59[: 2]). Dat is het begin van alle waarachtige wijsheid. Niet in het wezen van de dingen ligt de gescheidenheid en de verbrokenheid, toch is ze een feit als andere feiten, maar de oorzaak daarvan is de innerlijke houding van de mens: de ongerechtigheid. Diep woord, het beduidt: er is een heilige Richting, maar die dwingt niet, men moet haar kiezen, en zo niet: daar is de ongerechtigheid en waar ze ergens intreedt, daar is de ontwrichting van alle dingen het noodwendige gevolg. De Richting toch is de innerlijke aard en [het] streven van de dingen zélf. Zo is ongerechtigheid heeal-revolutie. En alle mensenzielen vragen of zullen vragen: “hoe ’t toch kan?”, maar meer nog: “waar het eind is?” En allen weten: heiligheid is de weg van wederkeer (geen doel, maar wég van wederkeer), maar hoe kan dit? En er zijn ten slotte slechts twee levensvisies in alle stelsels en leringen van de mensen: óf zij willen heilig worden om ten slotte heilig te zijn, óf zij bidden heilig te zijn, om het op grond daarvan nu werkelijk te worden; óf zij willen een optelsom óf zij willen een zaad. De eerste weg is natuurlijk wel begaanbaar, maar wanhopig, want men kan met 100 goede daden nooit één verkeerde goed maken. Maar nu de tweede... Mozes heeft [het] geweten: die krankzinnige revolutie, waardoor wij buiten God geboren worden, hoewel wij Zijnerzijds worden onderhouden en omvagen. En als hij afscheid gaat nemen van zijn volk, dan zegt hij na vele wetten de voorwaarde tot volbrenging: Uw wézen moet in God zijn als in Uw eigen, eeuwige huis. Vandaaruit stralen de heiligheden óp. Dan wordt het: “De Here is mijn licht en mijn heil, voor wie zou ik vrezen? De Here is mijn levenskracht, voor wie zou ik vervaard zijn?” (Ps. 27: 1)

³⁴ Laatste strofe van het gedicht ‘Sehnsucht’ uit 1775. Te vinden in: *Poetische Werke* Bd. 4. Berlin: Aufbau-Verlag 1960, 67.

Er is geen vrees meer om het buiten zijn, er is geen bang-wegkruipen meer voor het gebod, want als wij kunnen zeggen dat de Eeuwige, de aan alle wisselingen Onthevene ons huis is, dan kan omgekeerd ook worden gezegd: “De Here is mijns levens kracht”. Hij is mijn en ik ben Zijn. Ik herhaal: dit is het begin van de waarachtige wijsheid, dit is de poort van het waarachtige leven.

Silence

“The World was more in me than I in it. / The King of Glory in my soul did sit.
And to Himself in me he always gave / All that he takes delight to see me have
For so my spirit was an endless sphere / Like God himself, and heaven and earth was there.”
Thomas Traherne³⁵

“Hij kusse mij met de kussen zijnsmonds, want uwe uitnemende liefde is beter dan wijn.”
Hgl. 1: 2

“Mijn liefste is mijn en ik ben zijn, die weidt onder de leliën.” Hgl. 2: 16

XXV DE SABBAT GODS

“De beker der verlossingen zal ik opheffen en de Naam des Heren aanroepen.” Psalm 116: 13

Wie zit er aan, aan de dis van God? Aan de ronde tafel van de eeuwigheid van Hem die uit de dood is weergekeerd?

De dankbare, die weet wat God voor hem gedaan heeft...

De wetende, die leven moet, *moet* in dankbaarheid...

Die treedt toe, die strekt de hand en neemt de beker, volgeschonken van

verlossingskrachten... hij heft die omhoog... naar de Koepel van de blijvende

Barmhartigheid... en het doet hem deugd de Naam, de Openbaring van de nu Bekende te

laten uitbloeien aan zijn ontroerde lippen, voor hij die aan de wondere verlossingsbeker

zet... die de waarheid van de Naam bezegelt. Zie, dit is hét waar het op aankomt... niet

streven naar deugd, optassen één voor één, van goed-werk na goed-werk, om zo eindelijk te

verkrijgen de Genade, te bereiken de Rust, boven de gewetenspijnen, te verdienen de

Hemel... maar eerst: weten, kennen, bezitten, beleven de Genade, de Rust, de Hemel... en zo

het wijde, warre leven in, om deze innerlijke waarden nu om te zetten in daden die dóór het innerlijke leven sterk zijn en schoon...

Onze Sabbat, de Zondag – in diepe symboliek – is niet de zevende, maar de eerste dag. Wij staan op de operatiebasis van de verzoenden, wij streven naar het Ideaal, op grond van het reeds gerealiseerde Ideaal. “Gelijk een arend zijn nest opwekt, over zijne jongen zweeft,

zijne vleugelen uitbreidt, ze neemt en ze draagt op zijne vlerken”, zo ontwrikt Gods

Mogendheid de aardse verbijstering, de werreling van de duivelse lusten, met ons in Zich

geborgen (Deut. 32: 11), het op-en-neer van de matte pogingen, met ons in Zich geborgen.

³⁵ Slotregels van het gedicht ‘Silence’ van Thomas Traherne. In: *The Works of Thomas Traherne*, Vol 6. Suffolk: Boydell & Brewer 2014. Thomas Traherne (1637-1674) was een Engelse dichter, priester en predikant.

Er is niets te verdienen dan de beker van de grimmigheid. Maar er is veel te aanvaarden, de beker van de bevrijding. We beginnen niet met eden van trouw onzerzijds, maar we beginnen met de bewezen Trouw Zijnerzijds. We turen niet naar een streep licht ginder... We schouwen het volbrachte, we schouwen het verzoenende, Golgotha, en we staan rondom in de Nimbus van de gloriën en we zien rondom het Heil hier... en we zien dit éne, onze God is een God van het heden, en dan, en dan vooruit: naar de volheid, naar het eeuwige Heden.

Gebet an den Sonntag

“Allen die in Trübe irren, / sollst du eine Heimat sein.
Nimm sie aus den grauen Wirren / in dein strahlend Schloß hinein.

Allen Müden, die die schwere, / sorgendunkle Woche brach,
sei mit deinem Seraphsheere / ein entglühter Siegestag.

Allen, die nach Liebe gingen / sechs verarmte Tage lang,
sollst du sieben Leuchten bringen, / sieben Harfen voll von Klang.

Alle, die nach Hause wollen, / nimm an deine weiche Hand.
Zeig’ du uns die wundervollen / Berge von dem andern Land.” Gustav Schüler³⁶

“Ik zeide: Gij zijt mijn toevlucht, mijn deel in het land der levenden.” Ps. 142: 6

XXVI DÉ LEVENSVISIE

“De wereld zal mij niet meer zien: maar gij zult mij zien, want Ik leef en gij zult leven.”
Johannes 14: 19

De wolk is gekomen en heeft Hem van voor onze ogen weggenomen [Hand. 1: 9] – en de mensen spreken over Hem, maar niet: als in Zijn tegenwoordigheid. Maar wij hebben een visie op Hem. Visie is het meest superieure kennen... En de kennis wortelt in de liefde. En de liefde is een gemeenschap van goederen.

Daarom, o Here Christus, hebben wij die heerlijke visie op U, omdat Uw leven ons leven geworden is, al uw schatten en gaven. De wereld ziet uit duizend ogen, dat niets haar toch ontga – Hém ziet zij niet – dat wist Hij al voor Hij heenging. Want voorwaarde om Hem te zien is: léven, leven uit Zijn leven, en dat bloeit vanuit de natuur, vanzelf, zomaar niet op. De Gemeente ziet Hem, want haar leven verheldert haar de ogen en in de gang van de dagen in lenteloof, in rijp, hoort zij Hem gaan, want als zij de ervaringswereld in zich opneemt, dan ziet ze achter bomen en lucht en achter alle ervaring nog iets meer, iets verborgens, dat niemand zeggen kan... Zij weet: dat is Hij, en zij denkt dan aan het hoge zeggen: door het

³⁶ Uit de bundel *Gottsucher-lieder*. Stuttgart: Cotta'schen Verlag 1914. Gustav Schüler (1868-1938) was een vrome natuurdichter uit Brandenburg. Verschillende gedichten van hem werden getoonzet en verschenen in Duitse kerkelijke zangbundels.

Woord zijn alle dingen. [Joh. 1: 3]

En in de donderende val van het wereldgebeuren is Zijn machtige Stem en in de ogen van de liefste is het beste Zijn Invloed... en in de avond is Zijn streling over de stil-geworden, verlangende bomen van onze ziel, en alles wordt zo goed bij Hem.

Visie is het meest superieure kennen, het is eigenlijk alleen kennen, al het andere is maar weten of niet eens (“wetenschap” bijvoorbeeld is slechts de veelheid ordenen en dan namen geven, dit “is” positief, en dat “is” negatief-elektrisch, maar wat het *is*?).

Wij kennen slechts wat wij liefhebben – en naarmate wij het liefhebben. En liefhebben is verwantschap die wezenlijk *is*, bewust worden, erkennen, beleven, uiten – en zo meer en meer zich toe-eigenen. Zo gaat dus de rei: Verwantschap-van-leven / Liefde / Visie = Kennis. Wat doet nu de wolk? Duizenden verlangens strekken handen door de wolk, in zekerheid van wedermin.

“Wij zijn zeer begerig, om hetzij inwonende, hetzij uitwonende, de Heer welbehagelijk te zijn.” 2 Kor. 5: 9

XXVII DE RIJPE EENZAAMHEID

“Komt, gij zelve alleen, in een woeste plaats en rust een weinig.” Marcus 6: 31

De geuren van de eenzaamheid, hoe sterkend! Ik min de hei, de ernst van de aarde onder de overvloed van hemellicht, zalig – en er is niets eenzamers dan de hei, en niets geeft sterkere expansie van levenskracht. Waarlijk, een mens wordt er klein, zijn zelf zinkt neer in één vervloeidheid; ook die mens die niet gaarne zich geeft zoals het heet: “opgaand in de Natuur”, omdat hij zich eeuwig weet boven haar uit. Toch wordt ook die mens klein, voor de openbaring in deze kleinmakende uitgestrektheid verborgen, omdat hij zich zo groot voelt, nu er door die wijdheid een rechtstreeks pad ligt tot de Heer, en hij wordt klein om dat éne: dat hij de Eenzaamheid zo verwaten heeft laten liggen en nu tot haar gebracht wordt en zie: zij kent haar niet meer. Zij wil haar niet meer intiem ontmoeten en voor haar beangstigend Zwijgen stijgt de schaamte over het aangezicht als een bloedrode, smartelijke wolk. Die mens kan het niet langer dragen ten slotte, hij breekt tezamen en hij roept: “Neem mij nu gans, toe, neem mij nu, bid ik U” – en dan wordt in hemzelf geboren een eenzaamheid die meegaat in het warre leven en als hij de Stilte weer even om zich zal voelen wonen, dan zal die innerlijke eenzaamheid haar eeuwig-trouwe Vriend herkennen en blijde, diepe ogen zullen zien in blijde, diepe ogen, en de rust is daar, voor een tijd.

Het is nodig juist na ‘geestelijke’ arbeid de echtheid van ons innerlijke leven te beproeven door naar de heide te gaan: eenzaamheid en te zien of Zij ons kennen wil. Haar zwijgen zal liefkozen zijn als wij werkelijk uit Haar kracht hebben gewerkt al de dag. Haar zwijgen zal verstoten zijn als wij meer hebben *gehad* dan zijn *geweest*. Want de Eenzaamheid is het Zijn, ontdaan van het Hebben: al wie veel heeft, maar weinig is, moet Haar [ont]vluchten en nieuw gerucht zoeken van kermisjool of preken.

Voortdurend heb ik de Eenzaamheid hier verpersoonlijkt, want het persoonlijke spreekt ons pas echt toe. Nu is de verpersoonlijkte rijpe, levensvolle Eenzaamheid die ik bedoel ten slotte geen dan Jezus Christus zelf. Laat ons eerlijk beproeven of wij het bij Hem uithouden.

“Die in de schuilplaats des Allerhoogsten is gezeten, die zal vernachten in de schaduw des Almachtigen” Ps. 91: 1

XXVIII GOD, LICHT ÉN DUISTERNIS

“Toen zeide Salomo: de Here heeft gezegd, dat Hij in donkerheid zou wonen.” 1 Koningen 8: 12

“En dit is de verkondiging die wij van de Christus gehoord hebben: dat God een licht is en gans gene duisternis in Hem is.” 1 Johannes 1: 5

De kroon van alle tegenstrijdigheden is de Paradox in God: dat door Hem alles bestaat en voor Hem niets geldt. En als ik daarvan spreken zal, dan is er een stilte als in een beangstigende onweersnacht. Want erger is er niet, dat de botsing van alle ding in de beperkte grenzen, verlengd, zou uitlopen op één grote Tegenstelling in God. Geen eind dus, nooit een vol licht, geen eind aan de tegenstellingen, die ons leven toch al zo verscheuren in deze voorlopigheid.

Maar geen Tegenstelling poneerde ik, maar een Paradox, dat is: schijnbare Tegenstrijdigheid, die in de Liefde wordt opgeheven. De Paradox is de opperste uitschittering van het vernuft, en die concentreert zich voor onze ogen in de Heilige-die-ondergaat. Is dit geen duivels vernuft? Wat praat ge van goddelijke wijsheid hier? Maar: luister nu! Plato heeft al geschreven dat zowel God als mens de rechtvaardige vermoeien en pijnigen. En op welke wijze is dat waar? Zie het in Jezus' leven. In Christus lijdt de Godheid vrijwillig uit liefde tot de mens, en de mensheid lijdt vrijwillig uit liefde tot God. En zoals in Zijn leven de Paradox Heerlijkheid is door de Liefde, zo is in het Eeuwig-Wezen zelf duisternis licht en licht duisternis, en het is een Heelal van Heerlijkheid waar Hij is met Zijn lichtende duisternis en met Zijn donkere licht. En als het er toch bij blijft dat *wij* zien duisternis hier en licht ginder, of ook soms alléén duisternis, horen wij dan: “Rondom Hem zijn wolken en donkerheid, nochtans zijn gerechtigheid en gericht de vastigheid zijns Troons” (Ps. 97: 2) Dat is de intuïtie van het verzekerde geloof: gerechtigheid achter de donkere wolken.

Is Gerechtigheid geen licht? Ja, maar zij woont bij óns met donkere toorn, en als er de tempel rijst, de tempel van onze devotie, dan zal het er donker zijn met óns donker, opdat Hij het verklare, Hij het verheerlijke, “Die de Doodsschaduw verandert in Morgenstond” (Amos 5: 8). “Ook verduistert de duisternis voor U niet; maar de nacht licht als de dag; de duisternis is als het licht.” (Ps. 139: 12)

“Mijn God, ik roep des daags, maar Gij antwoordt niet, en des nachts, en ik heb geen Stilte.” Ps. 22: 3

“Le monde est un livre / Sans fin ni milieu

Où chacun pour vivre / Cherche à lire un peu.
Phrase si profonde, / Qu'en vain on la sonde:
L'oeil y voit un monde / L'âme y trouve un Dieu." (Hugo)³⁷

"De Naam des Heren is een sterke toren, de rechtvaardigen zullen daarheen lopen en in een hoog vertrek gesteld worden." Spr. 18: 10

"Laat mijn ziel zich overgeven / Aan uw nooit begrepen wil,
Slechts in uw oneindig leven / Wordt ons eindig leven stil." (van Eyck)³⁸

³⁷ Uit het gedicht 'L'aurore s'allume' III van Victor Hugo. Uit: *Les Chants du crépuscule*. Paris: Hetzel 1835, 141. Daar luidt de eerste regel: 'N'êtes-vous un livre'... M had in zijn latere bibliotheek de 13 banden van de *Oeuvres complètes*. Paris: Nelson z.j. (1870). De *chants du crépuscule* staan in band 2. [3224] *Crépuscule* = schemering.

³⁸ Laatste strofe van 'Terugkeer' van P.N. van Eyck. In: *Verzameld Werk 1*. Amsterdam: G.A. van Oorschot 1958, 182. Oorspronkelijk in *Gedichten: Het Ronde perk/Lichtende golven*. Amsterdam: Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur 1917, 16v.

[Tweede reeks: 'Natuursymboliek']³⁹

I DE NATUUR, DE MOEDER

"O Here, onze Here! Hoe heerlijk is uw naam op de ganse aarde! Gij, die uwe majesteit gesteld hebt boven de hemelen." Psalm 8: 2

De Natuur was mij, toen ik God als het Hoogste Goed en de Enige Vreugde aanschouwd had en Zijn persoonlijk-levenwekkende Openbaring omhelsd had in Christus, aller persoonlijkheden Persoonlijkheid, een raadsel dat mij bekoorde en martelde – omdat zij niet te vatten was in de ontmoeting van onze persoon, te welig, veelvuldig, spontaan, onbewust zich voortdrijvend in elkaar overstortende veelvuldigheden – maar Zij *zei* mij iets, als in een [ge]dicht als het ware, rustiek-geniaal, in talloze maten, op allerlei wijzen en als ik dat hoorde, dan liet ik mij blij het wijde en veelvuldige onbegrepen ontsnappen, en dronk met ogen en oren de Stém van het Mysterie.

Niet het Mysterie Zélf mocht ik schouwen, dat was op de onzichtbare achtergrond, onbenaderbaar voor ons, maar Dit *maakt* toch de Schoonheid én Dit *maakt* de onbevredigdheid. Zo bekoort en martelt Zij tegelijk. En wij kunnen ter wille van de Schoonheid [het] niet laten ons te laten martelen door dat onverzadigbaar Verlangen dat naar het mysterie stijgt en hijgt. Voor de ziel, die onstoorbaar schouwde, kreeg het bebloemde land, tegen een tere horizon gevlijd, een *gelaat* en er ging een sprake van hart tot hart. Genoten-te-wórden had het onderbewuste bewust gemaakt en het *vreemde eigen* – nieuw raadsel, dag, morgen en avond – maar in de diepte *hier* lag de geboeide waarheid. Het Hart dat zich verstak, dat gaf de Natuur haar hart. Die Zijn Majesteit buiten onze horizon heerlijk-apart houdt, Hij leeft toch iets van zijn leven uit in de Schoonheid. *Zijn Naam*, dat is: zijn Openbaring van Zijn Wezen is alom *verzichtbaard*. "Opdat zij weten dat Gij alleen, met Uwen Naam, zijt de Here, de Allerhoogste over de ganse aarde" (Ps. 83: 19), opdat wij, wáár wij ook genieten mogen, U zien als het Unicum, dat door de schoonheid heenschemert. Maar wij zien Hem niet in de natuur, als Hij niet eerst in ons hart is, als Hij niet *onze* Heer is en er niet Verkeer gaat van hart tot Hart.

"Let there be many windows in your soul,
That all the glory of the universe / May beautify it." Coleridge⁴⁰

"The world as a parable is perfect, as a possession it is worthless." Watson⁴¹

"Want uw Naam ziet het wezen." Micha 6: 9

"Door U alleen gedenken wij Uws Naams." [Jes. 26: 13]

³⁹ Van deze tweede reeks van 19 teksten zijn er 10 gepubliceerd in *In de gecroonde Allemansgading* (1946, 11-23) en in het *Verzameld Werk 14: Mystiek en bevinding* (2015). Die teksten worden in een voetnoot vermeld.

⁴⁰ Niet van Samuel Taylor Coleridge, maar van Ralph Waldo Trine. In: *This Mystical Life of Ours*. New York: Thomas Y. Crowell 1907, 104.

⁴¹ John Watson in het hoofdstuk 'Faith the Sixth Sense' in: *The Mind of the Master*. New York: Dodd, Mead & Co. 1896, 150.

II DE WOESTIJN⁴²

“van de Geest weggeleid in de woestijn”. Mattheüs 4: 1

De woestijn is de ondergang van de schijn van de zinnen – het barnende van de wijde dorheid laat ons leeg en eenzaam, als een mens die sterft, langzaam, alleen in kale kamerhoek, zonder vriend die zijn hand houdt, zonder hoop – zo is de woestijn, maar dit verstand, dit eeuwig.

Eenzaamheid is niet altijd zelfgekozen, is niet altijd vlucht voor de sociale verantwoordelijkheid. Het kan gebeuren dat de Geest ons ‘wegleidt’, zelfs ‘heendrijft’ naar de woestijn. *Want God is niet = het Al* en wij moeten het weten met een lijfelijk weten dat dit negatieve levenswaarheid is. Daarom bestaat niet alleen, maar bestaat als onze omstandigheid: de woestijn, de steppe, de baaierd⁴³, de leegte, de eenzaamheid. Daarom blijft de verzoeking mogelijk: door de God van de mensen, van de tempels en de gemeenschappen snel terug te keren tot het leven van de steden, tot leed en lust, bedrijf en rust van de grote, morele, wettige en wetsgetrouwe ‘Men’. *Vanuit de randoasen*, hand als een klep boven de ogen, ziet men ons in de zandstorm vallen en spreekt men over ons, zoals men over doden spreekt. ‘Het was toch zo’n goeie jongen.’ ‘Hij meende het goed’. ‘Alleen wat overdreven.’ En wij, wij kunnen niet ontkennen dat wij toch een weinig jaloers zijn op hen die, hoe dan ook, nog zo echt genieten kunnen van de wereld en van de natuur.

O Eeuwige, ik weet dat Gij mij in het land van de versterving leidt en de armoede van mijn hart is schreiend aan de dag; *als ons⁴⁴ de weelde van Uw tedere luchten en velden ontgaat – ziet Uw oog de leegte nu?* En duistert de⁴⁵ ziel daarom in haar beschaamdheid weg? Maar nee, voor U is er geen ontdekking; *mijn* ogen zijn onttoverd, o Heer, en zij tasten wel, maar vinden niet de stille weg naar de weelde van Uw liefde – en het koepelt leegten waar ik eertijds lichten wemelen zag. Dat ik dit nu voelen mocht als waarachtig: ‘de Geest leidt mij, over de afgrond van mijn dorre onbeslistheid ruist er de reine vleugel van zijn loutere genade’, dat bid ik, want *in* de woestijn is geen gebaand pad dan het zelf gekozene, zelf gelede en zelfs dat leidt tot niets.⁴⁶

O Eeuwige, ik weet dat Gij mij leidt, naar Uw Stad van ware eenzaamheid en waarachtige, eindelijk waarachtige gemeenschap.⁴⁷

“Geeft de Here, gij kinderen der machtigen,
Geeft de Here de eer zijns Naams,
Aanbidt de Here in de heerlijkheid des heiligdoms.
De stem des Heren is op de wateren.
De God der Ere dondert.

⁴² Als vierde tekst op genomen in ‘Bikoerim I’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 16. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen. *VW* 14 (2015), 40.

⁴³ 1917: chaos

⁴⁴ 1917: nu mij

⁴⁵ 1917: mijn

⁴⁶ Zes laatste woorden niet in 1917.

⁴⁷ Laatste zeven woorden in 1917: uw glorie-eenzaamheid.

De Stem des Heren breekt de cederen en doet de woestijn beven.” Ps. 29: 2, 3a, 5b, 8a

“[Wanneer geeft Hij licht] aan de man wiens weg verborgen is, en die God overdekt heeft?”
Job 3: 23

III DE RIVIER⁴⁸

“*De rivier Gods is vol water*”. Psalm 65: 10b

Water geeft een bijzonder leven aan het landschap.

Water schijnt de verborgen levenskracht zelf.

Het is de veel-miskende, want schaars-geziene, het is het hoog-geloofde, want veel-ontbeerde, maar het is veel meer dan voor het nut, voor de dorst van de kelen, voor de bevoeiing van de landen, voor de zuivering van de atmosferen.

Het is zomaar, het is openbaring, het is het *eerste* van de schepping, het morgenlijke, het prille, het willige vruchtwater van het zware donkere wereld-ei. Het is de voor-voorzomer waar het Woord doorheen trillert, het scheppende Woord. Als wij het zien, weten wij dat het eeuwen langs onze oevers heeft geschuurd en ons vuil meedraagt. Soms, o heilige Ganges, o heilige doopvont, *stil-stromend, stil-druppelend sacrament*, worden we herinnerd aan de morgen, die morgen, ach waarheen ontvloden? En de andere morgen, ach wanneer?⁴⁹ Dan is het alles nog niet zonder de catechismusvraag: wat nut...?⁵⁰ Dan is het nog als een druppel verkoelende onze tong, die verdort in het onzinnige vuur van weten-en-spreken. Maar dit klinkklare weinige komt uit een overvloed en zwelt tot een overvloed. ‘*Mijn beker is overvloeiende*’ (Ps. 23: 5c); dat zeggen die gelukkig zijn, bovenmate, die het leven niet op kunnen omdat zij hun hoofd omstroomd voelen van eeuwigheid, van oorspronkelijkheid. *Het is zo zwaar, Heer, te geloven dat de mens*⁵¹ *gelukkig kan zijn*, maar het is nog onmogelijker te geloven dat hij⁵² *verkwijnen zal* en het is alles voorlophigheid, doordreund van wederpartijders, gelovers en niet-gelovers; en elk daarvan is sterk en zwak, sterk als zomaar er-zijn, zwak naar inhoud, zin en duur.⁵³ Ik *geloof* wel dat Gij rijk zijt en Uw liefde louter weelde. Maar door het⁵⁴ *leven is Uw zengende adem gegaan* en ik vrees dat het nog niet genoeg is geweest en ik besef het: ik mag dankbaar zijn voor mijn woestijn. Het vuur zegt nooit: ‘het is genoeg’. Dat uw rijkdom voor *mij* mag zijn, eens, in de kring van de tijden!... En ik luister of de klare⁵⁵ stem mijn hart nadert – over de rivieren die zich breden. ‘*Ik ben gekomen opdat zij het leven hebben en overvloed*’ (Joh. 10: 10).

De stromen ruisen. Gij schenkt de grootste beker vol in. Het is voor mij dat Gij gekomen zijt.

⁴⁸ Als vijfde tekst op genomen in ‘Bikoerim I’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 17. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen. VW 14 (2015), 41.

⁴⁹ Psalm 130, slotregels derde couplet, berijming 1773.

⁵⁰ Bijvoorbeeld vraag 45 van de Heidelbergse Catechismus: ‘Wat nut ons de opstanding van Christus?’

⁵¹ 1917: ik

⁵² 1917: mijn ziel

⁵³ Laatste tien woorden niet in 1917.

⁵⁴ 1917: mijn

⁵⁵ 1917: gouden

Laat dit waar zijn! Het *is* waar – de stromen ruisen.⁵⁶

“En ‘k dacht verstrikt in weke wanen / Op eigen wee verslingerd kind.
Hoe zoet verruist de zee haar tranen / Van hem die licht noch blijdschap vindt.” Van Eyck⁵⁷

“Könnst’ ich doch ausgefüllt einmal / Von Dir, o Ew’ger, werden -
Ach, diese lange, tiefe Qual / Wie dauert sie auf Erden.” Goethe⁵⁸

IV DE BERG⁵⁹

“Wie zal klimmen op de berg des Heren?” Psalm 24: 3

De aarde is niet een effen vlak: dat heeft ons veel te zeggen. De hemel is niet overal even ver, dat gaf de mensheid in haar kinderjaren zo veel te denken. De bodem schreeuwt, de bodem schreeuwt van arbeid. En driftig stijgt de arbeid langs de hellingen tot aan de sneeuwgrens, waar de sporen zwijgend teloor gaan en de bijl verloren ligt bij de laatste in nevelen verdronken boom. Wie zal *postvatten* waar het Geweldige heeft *plaatsgegrepen*? Wie gaat zich metterwoon vestigen waar de stilte raast? O God, o God, o purperen zon, die neergiert op de gletsjers, onze lijnen breken, onze stafkaarten krullen op als kranten in de haard, *de hoge hanenkam van onze heuvelen kakelt tegen de daver⁶⁰ van Sinai* en tegen het suizen van Sions hoogten, machteloos.

En toch – wij kunnen het niet laten. Zonder ons eigen antwoord op de vraag van de psalmist – die de vraag van het leven is – af te wachten, zijn we reeds bezig en beginnen opnieuw: *te klimmen*. Religieus leven is ongetwijfeld zonder deze waaghalzerij pure salonliefhebberij, een ijdelheid, een cyclus lezingen (oef!) *over...* Misschien zullen *zij* op de berghelling bezwijken die de woestijn doorstonden. Misschien, nee zeker is het vermetel, maar een heugenis fascineert ons: zo leefden Adams beste zonen.⁶¹

Van nature bergbeklimmers zijn wij; hoewel⁶² wij in de vlakten wonen en ons thuis voelen zijn de heugenis en het blauw van de horizon-geheimen niet weg uit onze dromen – en wij nemen⁶³ de ontelbare heerlijkheden van ons vlakke, vlakke heeal. In onze dromen is nochtans iets anders, iets meer, iets verborgens, heel teer, dat verre gemeenschap schijnt te hebben met iets geweldigs, dreigends⁶⁴ – en dit is het bekorende en verontrustende, dat het

⁵⁶ De laatste alinea alleen in 1917.

⁵⁷ Strofe uit het gedicht ‘Iterumque’. In: P.N. van Eyck: *Gedichten*. Amsterdam: Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur 1917, 10.

⁵⁸ Zie voetnoot 34.

⁵⁹ Als derde tekst op genomen in ‘Bikoerim I’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 15v. Daar zonder het slotcitaat, dat alleen in het manuscript voorkomt. *VW* 14 (2015), 39.

⁶⁰ 1917: donder

⁶¹ Laatste vijf woorden niet in 1917.

⁶² 1917: omdat

⁶³ 1917: zwelgen

⁶⁴ 1917: ontzettends

zo teer aandoet en vol kracht is – en dan⁶⁵ de vervulling: *“Ik zal Israël zijn als de dauw, hij zal bloeien als de lelie en hij zal zijne wortelen uitslaan als de Libanon”* (Hosea 14: 6).

U te ontmoeten op de berg is dauw-vangen in open kelk. En U te ontmoeten op de berg is voelen hoe wortelkracht binnenvaart. Het innerlijke is teerder, daarom dieper-geworteld, dieper-geworteld en daarom teer. Zullen wij niet durven gaan, blij opwaarts, na dit beloven? Het kan, want boven onze droom van kracht en teerheid is toch nog meer.

Gijzelf, die aan het einde zijt van alle dromen, Israëls God, tussen de cherubim [Ps. 80: 2], op de aarde, berg van zijn heerlijkheid gewijd.⁶⁶

*“Gott, laß uns dein Heil schauen / Auf nichts Vergänglichchs bauen,
Nicht Eitelkeit uns freun. / Laß uns einfältig werden
Und von dir hier auf Erden / Wie Kinder fromm und fröhlich sein.”* Matthias Claudius⁶⁷

V HET BOS VOL STEMMEN

“Gij zult u geen bos planten.” Deuteronomium 16: 21

“Houwt die boom af, dat de vogelen wegzwormen van zijn takken.” Daniël 4: 14

Het bos is de bedwelming van de zinnen, toverdrank van de ziel. Daar geurt de weeldekracht van de aarde op, daar verzinken wij in de armen van de natuur. De Moeder-Aarde koestert ons, we genieten een al-vergeten, en nu peilen we onze ziel: ‘Waarom zoeken wij de schoot van Moeder-Aarde en haar ganse zwellende lijf, waarom is het ons verrukking?’ Om Vaders strenge blik te ontgaan – want de natuurlijke mens weet het als een stout kind: ‘Vader is streng’ – om [het] eigen beschuldigende Zelf te voeden aan het onpersoonlijke, om zo mogelijk het persoonlijkheidsbesef, dat in de grond niets anders is dan besef van onze relatie tot God, te doven in stoorloos in- en uitvloeiende onbewustheid, daarom de woestijn vermeden en zichzelf te moedeloos gemaakt om één berg te bestijgen en de troost van de Godsrivier versmaad.

Zo zien wij dan ook de oude volken optrekken ten offer naar de heilige bossen, en daarom is het dat Jehova zijn volk verbiedt zich een bos te maken. Is het niet goed ons dit in te leven en het wijselijk uit te breiden over al die dingen die in-zichzelf goed, nochtans voor ons machten zijn die ons van het leven van God vervreemden?

O, Heer, trek uit en houw de bomen van onze ‘rechtmatige’ genietingen om, dat de vogelen van onze begeerten wegzwormen van zijn takken en naar hun nest in Uw bergen vluchten, ter ruste. Dat wijzelf dan gaan door het stil-geworden land van ons leven met uitzicht tot aan de horizon van Uw koningspracht, met gestilde ziel de wijde velden overziende tot wij de Welving van Uw Klarheid ontmoeten, gelijk op ruime winterdag de ganse streek als koele, zakelijk-zalige werkelijkheid voor onze blikken openligt in helderheid. Zo de atmosfeer van

⁶⁵ 1917: plots

⁶⁶ Laatste acht woorden niet in 1917.

⁶⁷ Strofe uit het ‘Abendlied’ van Matthias Claudius. In: *Musen Almanach für 1779*. Hamburg: L.E. Bohn, 1778, 184-186.

onze ziel onder Uw doordringend Erbarmen. Zo de blauwe lucht van Uw trouw over de wuivende kronen van de klaar beplante lanen, die leiden, stilaan, naar Uw witte Huis.

“Zelfs vindt de mus een huis, en de zwaluw een nest voor zich, waar zij hare jongen legt bij Uwe altaren, Here der heirscharen, mijn Koning en mijn God.” Ps. 84: 4

VI DE ZEE

“Er klommen vier dieren op uit de Zee.” Daniël 7: 3

Het dier en de zee zijn samen verdwenen uit de schildering die ‘Openbaringen’⁶⁸ geeft van de nieuwe aarde. De zee is het onechte Wijde, de weerspiegeling van de goddelijke Willekeur. Maar het hart van de goddelijke Willekeur is de ἀγάπη, de scheppende liefde, en het midden van de zee-willekeur is het dier. O! het dier, het dier uit de zee, verschijnt niet in dierlijkheid, kil-verstarde vraatzucht! Geen mond, geen muil, geen snavel, maar de opgesperde bek, die als gapend en zonder zelf lust te vinden het levende, het gevormde verslindt.

“O zee van Gods liefde, zo peilloos en wijd” zongen we zo vaak in Silo – “verlossing zo grenz’loos, voor mij hier bereid”.⁶⁹ Denken wij het dier weg, dan is de zee nog een beeld van de onberekenbare, grenzen wissende, stranden verslindende overvloed van God (hoewel de ‘rivier’, die richting heeft, een beter beeld blijft). Dit wegdenken is echter op den duur irreal. Het demonische, met name het demonische van het imperialisme, van het wereldrijk, spert de bek tussen de holten van de golven en doet ons de kieuwen van ons hart meebewegen in verwantschap.

“Bij de zee is bekommernis, men kan er niet rusten.” (Jer. 49: 23b) In het vervaarde van de wereldmacht, die de ongedurigheid is van onze begeerten, is er geen rust dan in de zee, op de bodem. Ja, maar – genade! – zolang wij wandelen langs de fel-ontroerde, onberekenbare golvende velden, zolang is er de geselstriem, en de orkaan van onze eigen begeerten vliegt ons terug in het gelaat.

Aan de Zee is Uw tucht vlijmscherp-openbaar, Gij slaat ons met onze eigen willekeur. Toch leef ik daar slechts mijzelf, ontdek in waarachtigheid mijn verlangens en mijn smartelijke gemis zal daar mijn mond uitbreken – tomeloos oprecht – voor het dubbelzinnige gericht van de kosmische majesteit. Ja, het Vaste behoeven wij, maar het Wijde begeren wij, omdat het ons verlost van de eigen beperktheid, verlost tot... grotere godswillekeur. Uit het Wijde komen de wereldrijken opduiken en stellen zich tegen de Heilige, die beperkt en bekrompen hun schijnt, die het leven snoeit, de Dorre – o, wat zouden we anders dan haten! Zo klinkt de stem van de lusten. Doch, zult Gij de behoefte aan het Wijde besnoeien, Gij, die Hemel en Aarde niet kunnen bevatten? Gij blijft in het Wijde de Vaste en dat is troost. Aan de Zee is de profetie van Uw Omarming, van Uw Omkoeling, van Uw Wijde Vrede. En als de wereldrijken

⁶⁸ In zijn latere werk zal M dit meervoud niet meer gebruiken voor het Bijbelboek Openbaring.

⁶⁹ Eerste regels van het ‘Stichterslied’ van het Leger des Heils, geschreven door zijn oprichter William Booth. Gezang 202 Zangbundel Joh. de Heer (1906). *Silo* was vanaf 1909 het gebouw van de Hervormde Stadszending in de Utrechtse Herenstraat, waar ook samenkomsten waren van het Leger des Heils.

ons niet meer dulden kunnen, Heer, laat ons dan een golf zijn in de zee van Uw Minne, in de eeuwen der eeuwen.

VII DE STERREN⁷⁰

“De sterren zijn niet zuiver in Zijn ogen.” Job 25: 5

Het zedelijke is de top van alle cultuur, een ster, een engel gelijk. Daarom ook de grond, de basis van alle waarachtige geestesontwikkeling – de orde, het bestek, de vorm, de entelechie [uit het Grieks: vormkracht] van ons mens-zijn. Hoe bang kan het ons daarbij te moede zijn, omdat wij niet alleen worden opgejaagd uit de bedwelming van de zinnen, maar ook uit de edele rust; en hoe leeg is de nacht! *“Want ónze lampen gaan uit”* (Mt. 25: 8). Dóód geschieden door het gebod!⁷¹

Hoe vreemd dit al – als de natuur verdonkerd en onze wil verworpen wordt, dan wordt het nacht en [wordt] het innerlijke licht geblust. Zozeer is eigenwil ons de lamp van het leven. De top⁷² van onze menselijkheid heeft zijn grond evenmin in ons als de koepel van de sterren steunend gedacht kan worden op de vloer van de aarde, hoewel de heilige, onsterflijke sterren, hoog boven ons sterfelijke hoofd – de astrologie ís geen onzin – geen zin hebben buiten betrekking tot het aardeleven. *In ons hart is het licht niet wonende*; wat wij zien lichten, dat zijn de idealen, deze verenkelde grote planeten, dat zijn de wentelende sterren, door onze wensen ontstoken, dat is de Melkweg, een baan van heilige begeerten van de volkeren, maar deze sterren en sterrenstelsels altezamen zijn niet zuiver in Gods ogen. Misschien wordt ons een mens, een werkelijk mensenleven tot een licht. Misschien – wie weet – zijn wij een ander tot licht. Waarom is het niet zuiver? Niet zuiver voor God? *Omdat deze sterren afstand nemen*, moeten nemen, en bewust, met welgevallen in zichzelf, afstand nemen van het Licht dat zij weerkaatsen.

Onze zielen zijn lichtende, grote? kleine? sterren gelijk – dwalend, ach, om verre Zon – heel ver en vreselijk nochtans. Tegelijk⁷³ is het licht van diezelfde Zon zo nabij als de sfeer van het vaderhuis⁷⁴, zo stil en zegenend als moeders kus. *Al ons licht is van Haar, de Zonne, en al ons dwalen is uit vrees voor Haar al-geweldige Licht.*⁷⁵ De sterren zijn niet zuiver, omdat (zo heeft de oude dichter hen tot engelen gepersonifieerd, die immers ook zongen bij de glorieuze inzet van de schepping) zij, vrij van de aarde, ook van *zich uit* vrij willen zijn om te wentelen en te stralen. Reeds vóór elk van hen ondergaat, moest het duidelijk zijn: hij was het licht niet, maar hij is gekomen aan de trans, om van het Licht te getuigen [Joh. 1: 8]. Dat dit *niet* duidelijk wordt, dat is in het oordeel van God hun onzuiverheid.

VIIa

⁷⁰ Als eerste tekst opgenomen in ‘Bikoerim I’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 13v. Daar zonder het gedeelte VIIa en de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen. VW 14 (2015), 37.

⁷¹ Deze zin niet in 1917.

⁷² 1917: grond

⁷³ 1917: nee, toch

⁷⁴ Deze zes woorden in 1917: als de liefste als zij zich aan ons vlijt

⁷⁵ 1917: Daad

Voor ons is het helemaal niet meer vanzelfsprekend dat de hemelvoorstelling van de oudste christenheid 'fout' zou zijn en die van de moderne astronomie 'juist'. De ruimte, de 'werkelijke' ruimte heeft een symboolkracht voor de geest. De vorm van de mythische aanschouwing is ons niet meer een lagere kennisvorm tegenover de hogere van de theoretische kwantiteitsrekening⁷⁶, maar een bijzondere, onvervangbare wijze om het geheimenis van de werkelijkheid te naderen (en niet slechts te 'benaderen'). Er is een wezensverband tussen de 'innerlijke' hemel en de 'uiterlijke' hemel, de zogenaamde 'oneindige' ruimte. De ruimte is de goddelijke expressie voor de goddelijke tegenwoordigheid. Al geloven wij niet dat men in de lift van een mijnschacht naar de hel zou kunnen reizen en evenmin dat men met een luchtschip in de hemel zou kunnen varen, gesteld dat het technische uithoudingsvermogen van deze voertuigen zou volstaan, de doorzichtigheid van het 'zinnelijk'-zichtbare is ons de keerzij, de openbaring van een onzichtbaar, inwendig, geestelijke werkelijkheid, die meer is dan de 'ziel', die ook niet is 'in' de ziel, maar de 'ziel' is in haar. "In Hem leven wij en bewegen wij ons en zijn wij." [Hand. 17: 28] Doch dit 'leven-in' kan onmogelijk substantieel worden gedacht, het is veeleer een 'betrokken zijn op', gelijk de schouwende, hoewel 'in' de wereldruimte verkerende, geestelijk 'tegenover' haar staat.

"Ik heb mij onderwonden te spreken... tot de Here, hoewel ik stof en as ben." Gen. 18: 27
"Want Hij zal zijn engelen van u bevelen, dat zij u bewaren in al uw wegen." Ps. 91: 11

VIII HET BLOEISEL VAN DE AARDE⁷⁷

"Voorwaar, het volk is gras" Jesaja 40: 7b

Een prairie is het welig-uitbrekende aardeleven naar zijn grootse eentonigheid. Het is geen bloeiend bouwland, nee eentoniger, grootser, geen heide ook, weliger. Ranke bloemen buigen mee met de spichtige halmen als de wind komt aanvaren, bloemen schoon door het voorvoelen van zacht aanwuivende vergankelijkheidsadem – de tere huiver van weemoed. Deze goddelijke schoonheid is schoon door het aanleunen tegen eeuwige onoverwinnelijk-wijde hemel.⁷⁸ Dat is gans anders, eeuwige Schat. Daarom zegt de profeet: Voorwaar het volk (Israël ook) is zulk een oosters prairieveld gelijk. De goddelijke schoonheid is durend gebannen door de durende zonden, zo *blijft* dan de schoonheid van de vergankelijkheid, de weemoed licht, de wanhoop zwaar. Daarachter als een eeuwige, onaantastbare hemel: het Woord van de Heer, het Woord van de Heer blijft tot in de eeuwigheid. Het Woord maakt het gras tot gras [vs. 8] en aan het gras wordt het Woord pas Woord. Ontzettende wreedheid, afgrond van willekeur. Offergaven zijn wij, die God verteert⁷⁹ ter ere van God. Ja,

⁷⁶ Miskotte doelt op de kwantumtheorie die in het eerste kwart van de 20ste eeuw werd ontwikkeld en aan de basis lag van de theorie van de kwantummechanica.

⁷⁷ Als zevende tekst opgenomen in 'Bikoerim I', in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 19. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen. VW 14 (2015), 43.

⁷⁸ 1917: luchten

⁷⁹ 1917: slacht

welke zin heeft ons leven als Hij naar Wie wij verlangen reeds bestaat van eeuwigheid in gelijke heerlijkheid en zaligheid? Eren wij Hem daarin dat wij vergaan? Is dat het (grootse?) eentonige spel dat met ons bedreven wordt? Is dat de schoonheid waarvoor wij dienen, dat God zich zijn heerlijkheid voor Zich *als* heerlijkheid bewust wordt?

Het *Woord* blijft. Dat heeft een eigen *duur*, nog een andere duur dan de duur van de eeuwigheid. Het is de aanspraak van de Liefde. En het is de toorn van de Liefde, *van het Woord, de toorn van het Lam* waaraan wij vergaan. *Wij*, maar niet het 'zaad van het Woord' in ons [naar 1 Petr. 1: 23]. Het Woord duurt en het *geloof* duurt. En deze twee *durées* zijn één.

Die overwint, ik zal hem geven te eten van de boom des levens, die in het midden van het Paradijs Gods is (Opb. 2: 7). Dit is de overwinning die de wereld overwint, ons geloof (1 Joh. 3). Voor een distel een mirt (Jes. 55: 13b), sieraad voor as. [Jes. 61: 3]

"...es hat ... alles um mich etwas eigentümlich Interimistisches, ich weiß nicht, ich glaube nicht, daß das alles das Rauschen, das Licht, das Lerchengetriller endgültig ist..."⁸⁰

"Zij zullen op de wegen weiden, en op alle hoge plaatsen zal hun weide wezen." Jes. 49: 9
"En de duif kwam tot hem tegen de avondtijd: en ziet, een afgebroken olijfblad was in haar bek." Gen. 8: 11a

IX DE WIND⁸¹

"De Wind blaast waarheen hij wil." Johannes 3: 8

De wind is het onstandvastige, het willekeurig-machtige. "Gedenk dat mijn leven een wind is; mijn oog zal niet wederkomen, om het goede te zien" (Job 7: 7). Voor het verstand van de mens is alles eigenlijk een raadsel, voor zijn gevoel een vreemde uitwendigheid, voor zijn wil een niet te vatten vijandelijke macht. Hij reist, hij wordt gedreven, hij drijft op en weg als een ballon, met wind gevuld en door de wind gedreven. De wind zegt: er *is* niets, zie maar: er staat van al wat staat niets overeind. Het al buigt zich terzijde, hoezeer het geworteld zij, als de bomen aan de gedurige stranden onder het geweld van overzee.⁸²

En nu zal de Schrift voor Geest hetzelfde woord aanwenden als voor wind. *De Geest is even vast boven hetgeen stáát als de wind eronder*. Er is een vergankelijke macht, die het vergankelijke van anderen raakt en er is een onvergankelijke Macht, die het vergankelijke van boven aangrijpt. De kritiek van de Geest vindt de bijval van onze consciëntie, terwijl de kritiek van de aardse stormen⁸³ ons steeds op zichzelf willekeur zal schijnen.

⁸⁰ Dat zegt Lucie tegen Mäurer in Gerhart Hauptmann: *Gabriel Schillings Flucht*, akte 3. Berlin: Fischer 1912. M citeert niet geheel correct.

⁸¹ Als zesde tekst opgenomen in 'Bikoerim I', in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 18. Daar zonder het slotcitaat, dat alleen in het manuscript voorkomt. VW 14 (2015), 42.

⁸² Laatste vijf woorden niet in 1917.

⁸³ 1917: winden

“Wij allen vallen af als een blad, en onze misdaden voeren ons henen weg als een wind” (Jes. 54: 6b). Niet als misdaden zelf, maar de misdaden zoals zij onder de kritiek van de Geest aan hun eigen innerlijke *mè-on* [Grieks, letterlijk: niet zijnde] begonnen te gaan en te vergaan. Is er niet in de vreugde aan de storm, in het zich wagen onder de passaten een zelfafstraffing, de lust van een voorgevoel dat wij tot een einde geraken, dat in het nee zeggen van de Geest God ons ontmoet?

Uw tasteloze, maar hevig-werkelijke Geweldigheid, o heilige Geest!

Uw al onze lustjes neerpletterende Waarachtigheid, o heilige Geest!

Veni Creator Spiritus! – Veni Judex, qui est Creator ipse. [Latijn: Kom Schepper Geest en Kom Rechter, die de Schepper zelf is] Shiva, Gij, die de wereld stukdanst in uw wilde godsvaart, gij zijt één met de schepper. De onbestendigheid van de dingen is het waarmerk van de pure actie, die is, die was, die komen zal. *“En er geschiedde haastiglijk uit de hemel een geluid, gelijk als van een geweldige gedreven wind”* (Hand. 2: 2a) – ook de geheiligde godsdienst wordt uiteengestormd – opdat *“uw geloof en uw hoop op God zijn zouden”* [1 Petr. 1: 21]. Op Gód, op GOD eindelijk, van nu voortaan, eindelijk, plotseling, en voorgoed vervoerd door God – tot God.

“Eindeloosheid overhông uwe nauwe bekende perken. Eindeloosheid overstraalde uw nauwverlichte wereld. En beangst, vol zeer en wee en zoet genot, alleen, dronkt gij met lange teugen: natuur en zonnelicht en grauwe hemelen en dag en nacht, en uitgestrekte velden: de duizelende lichtstralen rond eigen geest, en de wellende zeevloed uit eigen afgronden, alleen. Gij stond nietwaar aan de hoge lessenaars, denkend dat niemand u kennen mocht, dat niemand u zien mocht, of raden wat er daarbinnen gebeurde. Waar zijt gij nu? Waar zijt gij? Inderdaad, ik en vinde u niet meer.” Hugo Verriest, ‘Legio’⁸⁴

X DE REGEN EN DE SNEEUW

“Want gelijk de regen en de sneeuw van de hemel nederdaalt en derwaarts niet wederkeert, zó mijn Woord.” Jesaja 55: 10

Ik ben juist naar de tuin geweest om wat bloemen te plukken, met zware droppels behangen, de regen gaat ongestoord, de ganse dag al, triest, maar als de ziel maar niet dwaze wensen voedt, als ze tot rust komt is het zó innig, zó intiem, zó of je in het hart van het leven staart, het bedoelt wat en je hoort je eigen ziel kloppen van verwachting. Wat is edeler goed dan de ontvankelijkheid, zoals nu de aarde wacht en drinkt, in stilgeworden ‘Sehnsucht’. O, hoe goed is het mij hier, de regen is een zegen, de bladeren glimmen bijna-blij, en o, hoor, kinderstemmen zingen, dat versje uit mijn jonge jaren, reine klanken:

Heer ik hoor van rijke zegen / Die Gij uitstort, keer op keer.

Laat toch van die milde regen, / Droppelen vallen ook op mij.⁸⁵

⁸⁴ Uit Hugo Verriest: *Twintig Vlaamsche koppen II* (1901). Leuven/Gent/Mechelen: De Vlaamsche Boekenhalle 1923, 94v. [2035]

⁸⁵ Uit gezang 132 uit de Zangbundel van Joh. de Heer (1906), enigszins ingekort.

De regen ruist met rijk, gelukkig geluid, de kinderen zingen en ik ben onzegbaar gelukkig gemaakt. Zó nu is het Woord van de Heer in mij gekomen zonder wederkeer, het dringt tot de diepte waar alle op-en-neer verevent, het zinkt erin als een zegen die voor mij is bestemd van overlang, voor mij persoonlijk – en ik ben geen doorgangspunt van krachten maar doel – het zal niet wederkeren, niet ledig, nee! zal het wederkeren, maar het zal – ja! – toch wel wederkeren tot Hem: vol, levend. Daartoe is er de Kringloop van de regen-krachten. Zoals een bloesemende boom staat voor de goedertieren uitgestrektheid van de lentelucht en zijn geuren zendt – zo voor Hem: ik. En zoals een rijpe leiplant leunt tegen de geduldige muur, vol volle vruchten – zo voor de mensen: ik, en dit is ook voor Hem, want om al ons beweeg is de éne Stilte, die het al in zich uitmonden doet – en niets gaat verloren.

“Het zal niet ledig tot mij wederkeren, maar het zal doen al waartoe Ik het zend.” [Jes. 55: 11] Dit is dus Uw goddelijke bedoeling. Nee, het is ook een goddelijke wederkeer, want het volle: dat is het goddelijke.

“Kan men ook verstaan de uitbreidingen der wolken, en de krakingen Zijner hutte? Zie, Hij breidt rondom zich Zijn licht uit, en de wortelen der zee bedekt hij ermede. Want daardoor richt Hij de volken: Hij geeft spijs ten overvloede. Hij bedekt Zijn handen met het licht en doet daarmede verbod aan Zijn wederpartijder. Van Hem verkondigt Zijn geklater: ja ook het vee getuigt van Hem, die daar opstijgt.” Job [36: 29-33]

“Wie deelt voor de stortregen een waterloop uit en een weg voor het weerlicht der donderen? Om te regenen op het land waar niemand is, op de woestijn waar geen mens is, om het woeste en verwoeste te verzadigen, en om het uitspruitsel der grasscheutjes te doen wassen.” (Job 38: 25-27)

XI TWIJFEL EN ZEKERHEID

“Want die twijfelt is een baar der zee gelijk, die van de wind gedreven en op- en nedergeworpen wordt.” Jacobus 1: 6b

De Zee, de eindeloze beweging boven de diepste rust, de Wijde, die al het water van de vaste landen ontvangt en verslindt, de eindeloos-rijk Verscheidene en het grandioos-Monotone – naar volkerenbesef hét beeld van de Eeuwigheid.

De twijfelaar is te klein en te onrustig om bij de Zee [ver]geleken te worden, hij is een golf gelijk, dat is: hij is de door vreemde machten bewogene *omdat* hij zichzelf niet beweegt, de gebruikte omdat hij zichzelf niet besteedt. Maar de man die zeker is zou ik niet met de Rots vergelijken, want de Zee leeft de Rots voorbij, ze schuimt wat en blijft die Ze is – de man die zeker is, is als een strook effen zee, waarvan de wind heeft afgelaten, een beeld van de eeuwigheid op beperkte wijze. Wie gelooft leunt met heel de druk van zijn bestaan, zijn in zichzelf-vlottende, onvaste, emotioneel voor alle wind van leer [Ef. 4: 14] vatbare bestaan,

op de bodem van de verborgen bergen van Gods Land: Atlantis.⁸⁶ Hij besteedt zichzelf in de druk, in de last die rusten wil en mag en kan op de eeuwige heuvelen van de eerste door de Zondvloed overspoelde schepping. Wie gelooft is een bewogene als ieder ander mens, maar op de bodem van Gods oerwoord. De kennis van God zal eenmaal algemeen zijn, “gelijk de wateren bedekken de bodem der Zee” (Jes. 11[: 9]) Wie gelooft wordt niet bepaald door de winden, maar door de heimelijke golfstroom van de openbaring, die om de eeuwige heuvelen daar beneden zich koninklijk beweegt. “De zee was niet meer”, dat is: de *tehoom*, de afgrond van de driften. Zo schouwt de ziener Johannes [Opb. 21: 1] het einde, de nieuwe wereld. Wat dan blijft is het paradijs van de diepte, het eeuwige besluit, waarvan de openbaring ons een teken werd.

“Nur ein matter Falter schwirrt / rastlos durch das Land, das kranke...
Einsam, wie ein Gottgedanke / durch die Brust des Leugners irrt.” Rilke⁸⁷

“Was wär ich ohne dich gewesen / Was würd ich ohne dich nicht sein?
Zu Furcht und Ängsten auserlesen, / Ständ ich in weiter Welt allein.
Nichts wüßte ich sicher was ich liebte / Die Zukunft wär ein dunkler Schlund:
Und wenn mein Herz sich tief betrübte, / Wem tät ich meine Sorge kund?

...

Hat Christus sich mir kund gegeben / Und bin ich seiner erst gewiß,
Wie schnell verzehrt ein lichtes Leben / Die bodenlose Finsternis.
Mit ihm bin ich erst Mensch geworden / Das Schicksal wird verklärt durch ihn
Und Indien muß selbst im Norden / Um den Geliebten fröhlich blühen.” Novalis⁸⁸

XII ZELFVERLOOCHENING EN ZELFONTVOUWING

“Indien het tarwegraan in de aarde niet valt en sterft – zo blijft het alleen. Maar indien het sterft, brengt het veel vrucht voort.” Johannes 12: 24

Wie op de moeizame tijd van het zaaien bekribbelen wil, hij verkort de maaltijd, ja verspeelt die. Geduld is de diepste deugd. Dieper dan ijver, zodat zij ook de ijver drenkt. Wie zal ooit peilen wat geduld aan stervenskracht bevat, wie ooit weten wat in geduld verborgen is: de opstandingskracht. Met name in een tijd van verdorring in de wereld en in de kerk, komt het op het geduld aan. De ὑπομονή [Grieks: volharding] is het waarmerk van Gods kinderen. Tot het geduld hoort de overgave, zelfs de overgave tot mislukking. De onderbreking van het geduld stoort het niet volstrekt, het incidentele stoort niet de continuïteit, het vergeefse heft de zin niet op van het volbrachte – op voorwaarde dat de aarde waarin het graan

⁸⁶ Een in het latere werk van KHM niet meer aangetroffen, unieke metafoor.

⁸⁷ Rainer Maria Rilke, uit ‘Traumgekrönt’ (1896) XIX. In: *Gesammelte Werke. Die Gedichte*. München: Anaconda 2020, 74.

⁸⁸ Eerste en derde strofe – met enkele verkeerd geciteerde regels – van ‘Was wär ich ohne dich gewesen’ uit *Geistliche Lieder* (1802). In: Novalis: *Schriften. Die Werke Friedrich von Hardenbergs*. Band 1. Stuttgart: Kohlhammer 1960–1977, 159.

verzinkt zélf leeft in een zinvolle samenhang van krachten. Waarheen verzinkt dan het onvervulbaar voornemen? Jezus wist het niet, wat Hij wist was dit: dat het verzonk in het Niet. Nochtans geloofde hij dat het Niet God was, die het verzonkene bewaart en in Zijn Toekomst aan de dag brengt. Ja, meer nog, als Hijzelf verzonk (want Hij en Zijn voornemen in Zijn werk waren één), als Zijn bloed (want het bloed is het leven) vergeefs geplengd zou worden op een aarde die het edelste met het goorste samen inzwelgt zonder te veranderen, zo geloofde Hij – en niet krampachtig, maar met een blank geduld – dat Zijn bloed een zaad zou zijn dat ontkiemt in een volk van geduldigen, van martelaren en ontembaar-vertrouwenden. Hebben wij nog ogen helder genoeg om dit gebeuren te herkennen? Kent gij het ongetooide, het blanke, het smetteloze, het gedurige? Kent ge het witte kleed van Liefdes verkorenen? “Deze zijn het die uit de grote verdrukking komen en zij hebben hun lange klederen gewassen en hebben hun lange klederen wit gemaakt in het bloed des Lams.” (Opb. 7: 14b)

“Wij blijven ‘t lijden traag en banglijk vreezen,
Weigrend ons gansch te geven in de Hand
Die alle wonde’ in liefde kan genezen.” Van Eeden⁸⁹

XIII ENKELING EN GEMEENSCHAP

“Er is verscheidenheid der gaven, doch het is dezelfde Geest. Er is verscheidenheid der bedieningen, doch het is dezelfde Here. Er is verscheidenheid der werkingen, doch dezelfde God, Die alles in allen werkt.” 1 Korinthiërs 12: 4-6

Dat is immers juist de natuur, *de veelheid in de eenheid*. Het hoogste geestesleven is door Gods Verlossingswerk hoogste natuur geworden. De onbewuste natuurschoonheid moet in de bewuste menselijke geest *gebroken* worden. Het individuele⁹⁰, het eigene en aparte dringt zich dóór tot een eigen leven, doch nu wil de Heer naar zijn intieme bedoeling dat dit nieuwe en aparte, dit wonder van de bewustheid zich niet uitleven zal naar eigen drang, gelijk de natuur doet in haar instinctieve drift, maar veeleer dat het zich erkent als een wonder, buiten God ondenkbaar, een geconcentreerd leven dat de tendens heeft zich aan de Vader in liefde te geven. De mens heeft dat *niet* gedaan. Integendeel, hij heeft de natuurorde van de onpersoonlijke drift bestendig om zijn ik te kunnen stellen als god en gebieder van het leven.

Dat nu alles botst en schuurt en wringt toont het drama van alle tijden en als nu en dan een stem de edelsten roept: *“Retournons à la nature”*⁹¹, dan is dat naar zijn effect een laffe vlucht uit de eenmaal begonnen mensheidsworsteling, maar toch naar het onbewuste verwachten leeft daarin het *voorbeseef* (terecht!) dat de mensheid tot natuur zal worden, dat is: uit eigen innerlijke aandrang zal kunnen en mogen leven. O goddelijke visie die het

⁸⁹ Frederik van Eeden: *Lied van schijn en wezen* (1900). Boek II, r. 82-84. [1898] Zwolle: Tjeenk Willink 1954, 97.

⁹⁰ 1917: de individue – een eeuw geleden kon ‘individu’ nog als bijvoeglijk naamwoord worden gebruikt.

⁹¹ Verwijst wellicht naar *Revenons à la nature et régénérons-nous* (1913) van de Franse arts, dichter en filosoof Georges Rouhet (1854-1952).

Evangelie ons brengt: niet door de verscheidenheid die de eindeloze botsingen gebracht heeft op te heffen in een flets en dromerig terugzinken tot natuuronbewustheid, maar doorworstelend tot het bittere einde zal aan de ware mensheid in Christus gegeven worden “het leven te hebben in zichzelf” [Joh. 5: 26] en zó zal de persoonlijkheid natuur = boreling-uit-God zijn en de natuur opgeheven zijn in de persoonlijke geesteswereld. Want niet de verscheidenheid is het verkeerde uit de mensheid, nee, de zonde heeft de verscheidenheid tot gescheurdheid gemaakt: is die weggenomen, dan keert alles gelouterd tot het alzijdige-leven-in-vrije-afhankelijkheid-van-God, [tot] de Eenheid terug.

“That violence, whereby sometimes a man doteth upon one creature is but a little spark of that love, even towards all, which lurketh in his nature. When we dote upon the perfections and beauties of some one creature, we do not love that too much, but other things too little. Never was anything in this world loved too much, but many things have been loved in a false way and all in too short a measure.” Thomas Traherne⁹²

XIV DUISTERNIS EN LICHT⁹³

“... want het vlees begeert tegen de Geest en de Geest tegen het vlees en deze staan tegen elkander, alzo dat gij niet doet hetgeen gij wildet.” Galaten 5: 17.

Met de tegenstelling vlees en geest correspondeert de onbegrijpelijke tegenstelling Wet en Evangelie, dat wil zeggen gericht *a priori* en vrijspraak *a priori*. Maar tot in hun uitersten ervaren zijn het: duisternis en licht, die onze dagen doorwaren. De duisternis is in zichzelf niet duivels en het licht kan de ontzettende straling, de strelende bekoring zijn van hem die zich verkleden kan als een engel van het licht.

Het vlees kan als samengestuwd licht en de geest als een donkere grot zijn. En zeker is er niets dat zozeer in staat is het leven te verwarren en de daadkracht te ondermijnen als deze verwisseling van de verschijning. Daarom is het ons te meer nodig dat wij merken hoe er in alle verwisseling van de verschijning een tegenstaan tegen elkander werkzaam blijft, en daarbij lijdend bemerken dat wij door dit tegenstaan niet doen wat wij eigenlijk wilden. Nu, wat wilden wij eigenlijk? Volgens Romeinen 7 is het mogelijk dat wij het *goede* willen doen – dan ligt het dus aan de tegenstand van het vlees als wij het in feite niet doen. Maar regel blijft dat hetgeen wij eigenlijk willen het kwade is – *en wij komen er niet toe omdat* de Geest tegen het vlees staat [vgl. Rom. 8: 3v.]. Zowel het een als het ander komt in ons arme, gespleten, dubbelzinnige bestaan van dag tot dag voor. Hét kenmerk van het geestelijke leven is niet dat de overwinningen van de *Geest* veelvuldiger zijn dan die van het vlees, hét kenmerk is *dat deze strijd in ons überhaupt bestaat*. Het natuurlijke hart weet daarvan niet. Wat daar geschiedt, is een antitype van de laatste strijd en van het jongste gericht. Het tegenstaan en de scheiding is het type, het *anti* ligt in de wisselende uitgang hier tegenover

⁹² In: *Centuries of Meditations* (1674). The second century, nr. 66. London: Dobell 1908.

⁹³ Als tweede tekst opgenomen in ‘Bikoerim I’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 13v. Daar zonder het slotcitaat, dat alleen in het manuscript voorkomt. *VW* 14 (2015), 38.

de triomfante uitslag daar. Met het oog daarop houden wij ook in nederlagen stand en vluchten niet terug in angst en moraal.

Maar indien gij door de Geest geleid wordt, zo zijt ge niet onder de Wet [Gal. 5: 18]. De Geest leidt ons, als Jezus in de woestijn; dat is een andere leiding dan die van de tuchtmeester. Want daar straalt ondubbelzinnig de bedoeling van de Geest: “de Heer door Zijn Geest in mij te laten werken”⁹⁴. Daartoe opent zich de weg in de woestijn, de aanvechting biedt een uitzicht op de sabbat in het domein waarvan het licht zal zijn: licht uit licht en duisternis.⁹⁵

“Oh! for a heart that never sins! / Oh! for a soul wash’d white!
Oh! for a voice to praise our King / Nor weary day or night.”⁹⁶

XV DE STILTE

“...dat hijzelf niet wist, hoe...” Marcus 4: 27

O grote ontroering die ons bevangt, o diepe huiver als voor een ongekend schoon, wanneer wij plots gaan beseffen dat alle geluid en stilte veronderstelt om gehoord te kunnen worden, ja dat al ons geluid uit een afgrondelijke Stilte komt oprijzen. Wonderbaar, als een teermachtige moederschoot ligt de stille aarde, het stille zaad, de stille lucht, het stille licht, mijn stille ziel, de stille wereld. Het is stil, het zegt niet zélf iets omdat het gesproken wórdt – onnaspeurbaar, maar reëel.

O grote ontroering, het Heelal is een Uitspraak van de Geest, en wat is stiller dan de Geest Die alles in zich besluit, alle werkelijkheid, niet naast-elkaar de vele dingen, maar in-elkaar één wezenseenheid. O grote ontroering als we het Hart, het onbereikbare Hart van deze Al-symfonie horen slaan en teder-hijgende Stilte hóren, omdat er geluiden zijn, steeds weer andere, maar dan zwijgen zij weer en verzinken in de Stilte, die alleen is en het leven houdt, spréékt dan tot ons. God de Heer werkt in onze harten, Zijn werk is één durende stille kracht, wij maken schel geluid van levensangst, een hese begeertestem schroeit over het jonge bloeisel van God, maar is er ooit een geluid geweest dat de Stilte verdreef? Ik weet het, dat zij wredelijk verbroken wordt, maar blijft Zij niet onbesmet omdat ze de reine Moeder is van alle leven?

De Here heeft ons uit al het aards gedruis (Ps. 65) uitgeleid naar Zijn buiten. “Hij is onze Vrede” (Ef. 2: 14a). Niet geeft of heeft Hij die, maar Hij *is* het. Ja, Gij zijt de Stilte vóór alle bewogenheid, omdat zij in U rust, daarom is de wijde wereld zo stil dat alle mensengedoe een onkiese grap lijkt. En nu, is het niet het einde van alle zinnen? Als in een stille akker het zaad, zó ligt ons leven in U! Het zinken in de vore van uw ontferming, dat is onze geboorte en de machtige evolutie die nu onze ziel gaat doorsidderen is niets dan Uw bouwende Stilte.

⁹⁴ Heidelbergse Catechismus, Zondag 38, vraag 103.

⁹⁵ Naar het Credo van Nicea-Constantinopel.

⁹⁶ Tweede deel van de tweede strofe van hymne 259: ‘The roseate hues of early dawn’ uit *Hymns Ancient and Modern*. Tekst van Cecil Frances Alexander.

“dat wij, hetzij dat wij waken, hetzij dat wij slapen, tezamen met Hem leven zouden.” [1 Thess. 5: 10]

“Een stroom van ongerechtigheden / Had d’ overhand op mij.
Maar ons weerspanning overtreden / Verzoent en Zuivert Gij.
Welzalig, dien Gij hebt verkoren / Die G’uit uit al ’t aards gedruis
Doet naadren en Uw heilstem horen. / Ja, wonen in Uw huis.” Ps. 65: 2 (1773)

XVI DE STAD⁹⁷

“Zalig zijn zij die Zijn geboden doen, opdat hun macht zij aan de boom des levens, en zij door de poorten mogen ingaan in de Stad.” Openbaring 22: 14

Een parelende morgen, schoon alsof Gods zegevierende gerechtigheid (Jes. 41) de duistere kluisters brak. Wie wordt niet bevangen van de aandrift naar het Leven, wie is niet voor hij het weet bezig de engelen voorbij te dringen die staan met hun vlammende lemmet,⁹⁸ *om te bewaren de weg tot de Boom des levens* (Gen. 3: 24). En als de nabije poort van de parelende einder dichtslaat – gelijk geschiedt met een bijna werktuiglijke zekerheid – voor het Adamskind, dat ook nu zichzelf zocht te verwerklijken, als de vragen als overhangende gevels van duistere gebouwen de straat waar wij gaan nauw maken, dan: Heer, wij weten niet waar Gij heengaat en *hoe zouden wij de weg weten* [naar Joh. 14: 5]? Wanneer komt toch die dag dat wij althans weten zullen waar Christus is heengegaan? Zeker is het zijn hemel en niet onze hemel – een stad en niet een tuin, een bouw van geestelijke orde en niet een gegeven van spontane vegetatie, een wereld die nederdaalt en niet een die wij omhoog dragen. Er blijft een groot, ledig tussengebied, een bijna spookachtig beklemmend zwijgen tussen hier en daar – *de morgen, de morgen, ach wanneer?*⁹⁹ Toch ligt er een weg voor onze voeten, een weg waarvan we het doel niet zien, die er echter uitziet als een heirbaan en klinkerpad en al heel weinig heeft van een veldweg of een allée: het is de weg van de geboden, “met afgepaste plichten geplaveid” (hoont De Génestet).¹⁰⁰ Het is op die weg dat een Stem die roept, bij name roept, ons leidt, zó dat ook de dwaas daarop niet dwalen kan. Zo zwevend als het paradijs blijft onze naam, zo vast als de weg is onze naam aan het worden, die verborgen gestalte van onze ziel, van ons vrijgesproken wezen – tot de nevel van de naam zich dicht tot een onherroepelijk kristal. “En op de keursteen een nieuwe naam, welke niemand kent dan die hem ontvangt” (Opb. 2: 17b).

Ik zou wel willen delven in mijzelf naar die naam, want hij vormt zich in de omkoesting van de dagen, maar hij zou zó van U niet komen. Hij is de muziek van mijn eenzaamheid, het

⁹⁷ Als achtste tekst opgenomen in ‘Bikoerim I’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 19v. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen. *VW* 14 (2015), 43v.

⁹⁸ De Statenvertaling heeft hier het oudere ‘lemmer’, wat eveneens ‘kling’ betekent. Een bestaande vertaling met ‘lemmet’ is er voor zover bekend niet.

⁹⁹ Uit Psalm 130: 3 (1773).

¹⁰⁰ Niet van De Génestet, maar van Jacqueline van der Waals. Uit het sonnet ‘Ik wilde, dat mij God in d’eenzaamheid’ in: *Nieuwe verzen* 1909. In: Jacqueline E. van der Waals, *Verzamelde gedichten*. Kampen, 1999, 143. Het gedicht gaat over ‘de brede en de smalle weg’ (Mt. 7: 13v.).

liefdewoord dat mijn Heer fluistert, in de uren van liefde. Hoe zou het luidbaar worden? Het is van Hem¹⁰¹ – hoe zou het zichtbaar zijn, het hoort bij de stad, bij de parelen poorten en de gouden straten. [Opb. 21: 21]

“Oh! I stand in the great Forever, / All things to me are divine;
I eat of the heavenly manna, / I drink of the heavenly wine.

In the gleam of the shining rainbow / The Father’s Love I behold,
As I gaze on its radiant blending / Of crimson and blue and gold.

In all the bright birds that are singing, / In all the fair flowers that bloom,
Whose welcome aromas are bringing / Their blessings of sweet perfume.

In the glorious tint of the morning, / In the gorgeous sheen of the night,
Oh! My soul is lost in rapture, / My senses are lost in sight.” Trine¹⁰²

“Zodat ik zeg: Och, dat mij iemand vleugelen, als ener duive, gave! Ik zou henenvliegen, waar ik blijven mocht.” Ps. 55: 7

XVII DE OOGST¹⁰³

“*Heft uw ogen op, aanschouwt de landen, want zij zijn alrede wit om te oogsten.*” Johannes 4: 35b

De rijkdom van de aarde en de kracht van de mens, die samen maken dat er oogstfeest is! *Lot en daad* liggen verweven en rijzen samen op in de ruisende aren, noodwendigheid en vrijheid liggen beide en samen in Gods Hand. Wij worden geoogst. Maar wonderlijk: daarnaast zijn wij, zijn sommigen van ons, ook daders die bóven de oogst staan en – niet voor zichzelf – de schoven dragen in de schuur. Ziehier het wonder van het *apostolaat*. Het koren is waarlijk niet slechts als dat bloeisel van de aarde, waarvan gezegd werd: het gras verdort, de bloem valt af [Jes. 40: 7]. De kerk! Zie de kerk: “het koren, nog het koren, overal” (Prosper van Langendonck).¹⁰⁴ Het koren, blond en ruisend van eindeloze rijkdom, rijkdom van volkomen schoonheid en volkomen *nut* tezamen! Ziet, zegt Jezus, *de landen zijn wit om te oogsten*. Wat is de oogst? Hetgeen daar nog wuivend staat op de akker of hetgeen gemaaid is en geborgen in de schuren? Het is zeker niet gemakkelijk (hoewel van het grootste gewicht) het derde van de vergelijking te vinden. De kerk wordt immers ook vergeleken met een visnet [Mt. 13: 47vv.]: het is geen heerlijkheid voor de vissen daarin te

¹⁰¹ Vanaf hier niet in 1917.

¹⁰² Uit Ralph Waldo Trine: *In Tune with the Infinite*. New York: Thomas Y. Crowell 1897, 221v.

¹⁰³ Als tiende tekst opgenomen in ‘Bikoerim I’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 21v. VW 14 (2015), 45v.

¹⁰⁴ Vrijelijk geciteerd uit ‘Op de hoogte’ (1900), een van twee gedichten onder de titel ‘Wezembeek’ uit de bundel *Verzen* (1900).

zwemmen. *Vissen zijn geen drenkelingen; en zo zijn halmen geen vreemdelingen op de aarde.* Zeker zit er dit in: dat de mensen getrokken worden *uit hún element*. Als het dat niet is, dan blijft als *tertium comparationis* [Latijn: derde van de vergelijking] alleen over: het werk, het lokkende, het dringende, het veelbelovende van het werk als *zodanig*. *Het apostolaat is de arbeid bóven alle arbeid*. Het omvat de hele hiërarchie van de menselijke handgrepen: zaaien, bouwen¹⁰⁵, regeren, zegenen, (het woord) snijden, recht snijden, handen vouwen, ja dat ook, toch blijft het overwegend *oogsten*, inhalen, binnenhalen, *heimführen* wat uit anderen hoofde reeds rijp staat, moe is, verzadigd ligt, overhelt en overgeheveld wil zijn naar een ander bestaan. *De daad is ook hier* – en dus gaat het beeld van de oogst¹⁰⁶ toch zeer uitgebreid op – *veel geringer dan het Lot*, het heilige Lot, de liefde van Hem die de wasdom geeft, de Voorzienigheid, de uitverkiezende genade, de toebereiding in het verborgene van een gehoorzaam volk. De apostel is tenslotte een epigoon, en hij heeft nauwelijks gewerkt, aan God gemeten. De oogst is toch veel meer een gebeuren, een gebeuren als de schepping, in de discontinuïteit van de zonde een nieuwe *creatio continua* [Latijn: voortdurende schepping]¹⁰⁷

XVIII DE KRANKHEID

“Is er een kwaad in de stad, dat de Here niet doet?” Amos 3: 6

Zo heel licht – en het is niet verkeerd – schrijven wij alleen een bepaalde reeks gebeurlijkheden aan God toe, alles wat ons voorspoed brengt en de zegen en de blijde dingen die alom zijn te vinden voor de blijde van geest, voor de optimist, voor de vriendelijke vrome. Ook zijn wij wel genegen in het kwade een goede zin te lezen en God te rechtvaardigen, als wij vroom-moreel gestemd zijn. Het is gezond te willen *logon didonai*.¹⁰⁸ Dat God echter een kwaad doet dat, voor zover wij zien, nergens toe dient, kwelt ons. Zinloze ziekte te zien maakt onze ziel ziek. En zeker, “de Here plaagt of bedroeft de mensenkinderen niet van harte.” (Klgl. 3[: 33]) En zeker, “wij hebben de verkondiging gehoord dat God een licht is en gans gene duisternis is in Hem.” [1 Joh. 1: 6] Nochtans is het ons verboden om een redelijke afstand te stellen tussen God en het bittere lot, een speelruimte waarin wij als Zijn advocaten een alibi voor Hem zouden weten te vinden. Zeker, de cholera en de pest, de oorlog en de revolutie zijn van de Duivel, zij liggen in de Schepping *niet*. Ze zijn uitzweringen van een bezetenheid. Nochtans ligt de heilige raad, de heilsraad van de Heer vlak om dit alles heen en het is alles gedrenkt van Zijn daad, van de actie van Hem, die ‘*actus purus*’¹⁰⁹ heten moet. De krankheid is een afwijking en de afwijking een krankheid. Dat wij dit doen (wijzelf), dat ‘doet’ de Heer en dat wij dit lijden, ondergaan (wijzelf), dat ‘doet’ de Heer. Er is geen uitkomst, er is geen ontkomen. Wie er ‘tussenuit knijpt’, moet verder op een eenzame wijze ziek zijn aan het leven en aan zichzelf. Wie

¹⁰⁵ In *VW 14* abusievelijk: houwen.

¹⁰⁶ Deze drie woorden niet in 1917.

¹⁰⁷ Deze zin niet in 1917.

¹⁰⁸ Grieks (Plato): verantwoording afleggen.

¹⁰⁹ Latijn: zuivere daad. Term uit de scholastiek voor de volmaaktheid van God.

volharden zal in dit duister en de Hand grijpt in dit duister, die zal ervaren van nog ándere daden, evenzo van God zelf.

“En God zal alle tranen van hun ogen afwissen.” (Opb. 7: 17b) Zo zeker als geen ander ons sloeg, zo zeker zal geen ander ons helen. “Hij doorwondt en Zijn handen helen.” (Job [5 : 18]) Het gaat hier om de Eenheid van God, die weliswaar een onbegrijpelijk levende, voor ons besef tegenstrijdigheden omvattende Eenheid is, nochtans omvattende, overmachtige, zichzelf rechtvaardigende Eenheid moet zijn. *Simplicitas, unitas Dei Creatoris*.¹¹⁰

“Gij ziet het immers, want Gij aanschouwt de moeite en het verdriet, opdat men het in uw hand geve.” Ps. 10: 14a

“En geen inwoner zal zeggen: ‘ik ben ziek’, want het volk dat in de Godsstad woont zal vergeving van ongerechtigheid hebben.” Jes. 33: 24

XIX WATER EN VUUR¹¹¹

“Ik doop u wel met water tot bekering, maar die na mij komt, is sterker dan ik, die zal u met de Heilige Geest en met vuur dopen.” Mattheüs 3: 11

O de golf, o de vlam, wereldwording, wereldondergang en ja, wereldverheerlijking. Een kleine blinkende waterplas bij de wilgen: wat verhindert mij gedoopt te worden? [Hand. 8: 36] Een zaal, een duistere opperzaal vol zuchtende mensen en een geluid als van een geweldige, gedreven wind [Hand. 2: 2]: en de vlam straalt op de gekwelde hoofden: *hebt gij de heilige Geest ontvangen?*

De Geest, de heilige, is Gods Geest en Gods Geest kan zich niet vergenoegen met het negatieve van de reiniging van het verleden kwaad. Hij breekt door tot het positieve van de overgave in geestdrift en vervoering. Want dat is kracht! Kracht ligt in de keuze, in de verering, de exclusieve verering van de Sterke. En de Sterke, Jezus Christus, is daarin sterk dat hij de positieve lading van het nieuwe godsleven meebrengt en meedeelt aan de zijnen. Wonderlijk en heel natuurlijk schijnt mij de ervaring dat juist het vuur, de geestdrift, ons terugleidt in de natuur als in een nieuw land. Het is alsof het water, hoewel bij uitnemendheid bepalend voor het aardse landschap, toch meer tot een onderwereld behoort, *terwijl het vuur met zon en bloed, begeren en streven verwant, de grote liefde, de oorspronkelijke liefde verwekt*. In het water wordt de hitte geblust, door het vuur wordt de *agapè* [Grieks: liefde] gewekt. Door deze vermoedens gesterkt en bevreugeld kan ik Pinksteren vieren zoals Gezelle het deed aan de boorden van de Leie. De heilige Geest is daarin anders dan onze geest dat hij ‘onze’ natuur veroordeelt, maar ook daarin anders dan de vrome geest van velen dat hij *de* natuur voor onze ogen ontdekt. “Weinigen maken ernst met de waarheid dat de Heilige Geest is uitgestort. Wie dit gelooft en daaraan deel voelt te hebben, ik zou zijn toestand, als het niet zonderling klonk, willen omschrijven als: *vreugde*

¹¹⁰ Latijn: Eenvoud, de eenheid van God de Schepper.

¹¹¹ Als negende tekst opgenomen in ‘Bikoerim I’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 20v. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen. VW 14 (2015), 44v.

dáárover dat er in 't geheel iets bestaat. Het bestaan zelf in 't midden van dit heelal is iets onuitsprekelijks... de ganse schepping trilt, beweegt zich, streeft in langzaam omhoog zwevende beweging de toekomst van Christus tegemoet” (Gunning).¹¹²

“Ziet de Here zal met vuur komen en Zijn wagenen als een wervelwind, om met grimmigheid Zijn toorn hiertoe te wenden, en Zijn schelding met vuurvlammen. Want met vuur en met Zijn zwaard zal de Here in het recht treden tegen alle vlees, en de verslagenen des Heren zullen vermenigvuldigd zijn.” Jesaja [66: 15]

“Verdeelde tongen als van vuur en het zat op een iegelijk van hen.” Hand. 2[: 3]

¹¹² J.H. Gunning Jr.: *Overlevering en wetenschap met betrekking tot de evangelische geschiedenis.* 's-Gravenhage: Beschoor 1879, 15. [4844] Na de eerste zin heeft Miskotte een zin weggelaten.

[Derde reeks: ‘Gestalten, Jezus Christus’]¹¹³

In de Zoon zijn alle dingen geschapen. Bijzonderlijk de mensheid. Bijzonderlijk de gemeente. En nu de rei aangaat van die heroën moeten we weten dat wat het schoonste is van hun ziel, tegelijk het noodzakelijk-menselijke is en dat dat noodzakelijk-menselijke een spiegeling is van de eeuwige Zoon en vóórgeworpen schaduw van de Zoon als persoonlijke gestalte, Jezus Christus. Hoe moeilijk het te denken zij, er is een tegenwoordigheid van de Zoon in Israëls geschiedenis en een beeld van Christus – dat meer is dan beeld – in de helden en geslagenen onder de aartsvaders en richteren, profeten en koningen.

I ABEL – MELCHISEDEK¹¹⁴

“En de Here zag Abel en zijn offer aan.” Genesis 4: 4b

De oudste mensheid offert en de nieuwste mensheid *moet* offeren – maar offeren zal de mensheid zolang deze aarde staat, willens nillens. Het is haar nood en haar eer. “Niemand leeft zichzelf en “niemand sterft zichzelf”. [Rom. 14: 7] Het antieke heldendom wordt gekruisigd en staat, met zijn wonden, verheerlijkt weer op in de godsvrucht van de ingewijden-in-het-messiaanse-geheim. Wie offert, offert zichzelf door vereenzelviging. De mens die, gebogen in de angst voor de vreemde toorn, in plaats van zichzelf te doorsteken het dier naast zich in het nachtelijke verblijf treft, moet het warme bloed dat over zijn sidderende vingers drupte gevoeld hebben als zijn eigen bloed, zijn eigen leven. In de scheiding van huid en vacht ligt heel de afstand van priester en offer. Zo, aan die grens heeft Abel gestaan, en zo – ten bate van stad, ja steden en werelden – is Melchisedek de treden van het hooggelegen altaar opgegaan. Een priester van de allerhoogste God. [Gen. 14: 18v.] En de priester schijnt een slager: hij heeft een gebaar van doden en doemen, dat, onmiddellijk als het is, ons natuurlijke verzet wakker roept. Maar de held in hem is voorondersteld, het heldendom van het slagveld én van de waarachtigheid en de held in hem is gekruisigd toen de schuld hem in het geweten besprong. Waarlijk, hij is gestorven aler hij het offer ten dode wijdt. En hij is opgestaan uit de doden! toen hem (door God!) een offer gewezen werd.

Een mensheid die van deze hoogst irrationele machten niets meer verstaat is verloren. Ook cultureel. De *grootste bouwwerken van de wereld*: pagoden en piramiden, het hemelse altaar van China, de tempels van de Azteken, de geweldige kathedraal en de stille kapel zijn opgestuwd door krachten die naar de maat van de utiliteiten volkomen onzinnig zijn. Nooit zal er een Grand-Bazaar, een Station of een Crematorium gebouwd worden dat als kunst ook maar in het minst te vergelijken is met één van die dwaze bouwsels. O God! bescherm ons voor Amerika en stel ons in de orde van Melchisedek! [Hebr. 7: 17] in de stroom van de primitieve offerande.

¹¹³ Van deze derde reeks van 18 teksten verschenen er 9 in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 23-33. Eén tekst daarvan, ‘Henoeh’, verscheen ook in *VW 14* (2015), 46v.

¹¹⁴ Als eerste tekst opgenomen in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 25v. Daar zonder het slotcitaat, dat alleen in het manuscript voorkomt.

“Gij toch, Gij zijt hun roem, de Kracht van hunne kracht;
Uw vrije Gunst alleen wordt d’ere toegebracht;
Wij steken ’t hoofd omhoog en zullen d’eerkroon dragen
Door U, door U alleen, om ’t eeuwig welbehagen;
Want God is ons ten schild in ’t strijdperk van dit leven,
En onze Koning is van Isrels God gegeven.” Ps. 89: 8 (1773)

II HENOCH¹¹⁵

“*Henoch dan wandelde met God; en hij was niet meer, want God nam hem weg.*” Genesis 5: 24.

Het hart van alle religie is de ‘mystiek’, ‘de verborgen omgang met God’ – het is mij goed nabij God te zijn. Een hand terzijde, een hartenklop nabij; en het is zó (maar zo is het in *alle* liefde) dat de ene, kleine hand zichzelf niet merkt en dat het krekkel-fijn getik van het verkoren mensenhart in de stromen van het goddelijke hart verloren gaat. Tot dienst!¹¹⁶ “Stille is ’t gedacht van den mensch, diepe de werkinge van zinen geest, afgezonderd en inwendig is het werken ziner ziele, en stille is hi, de *man*; stille is hi, omdat een gedachte door zijn verstand *gemaaid* heeft, omdat hi iets in den geest heeft, iets grootsch, iets machtig, iets, dat iedereen niet peizen en kan en niet en peist ... stille waters, diepe gronden, en als de wind over zinen geest waait, en dat de wereld aanzijds hem omverredraait en verkeerd ligt en dat de mannen beven ... hi en tumelt niet omverre en de wind waait over zinen geest en de wateren bliven stille – hi peist – en diepe is zijn gedacht – wonderen beradend”. (Constant Lievens, de missionaris, in een studentenopstel geciteerd door Hugo Verriest)¹¹⁷

Zo, dunkt mij, moet men de Bijbelse mystiek verstaan: gericht op gehoorzaamheid en niet op ‘*Versenkung*’, ten dienste van de wereld en niet ten bate van de groei van de eigen ziel. *Henoch heeft met zijn wandel de wereld veroordeeld*, gelijk geschreven staat dat Noach deed door het bouwen van de ark [Gen. 6: 13v.]. Maar het was nog de tijd niet dat God de wereld wegnam, als in de zondvloed, hij nam de mysticus en getuige weg uit de wereld. Wanneer wij dan zullen zien de gruwel van de leegte, gapende waar het niet behoort [vgl. Mc. 13: 14], wanneer uit de kerk het mystieke profetisme plotseling verdwijnt, laat ons dan ons voorbereiden op de wildernis van de elementen, niet te temmen, de zondvloed!¹¹⁸

“Ich weiß es im Traum, / Und der Traum hat recht:
Ich brauche Raum / Wie ein ganzes Geschlecht.

¹¹⁵ Als tweede tekst opgenomen in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 26. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen. Deze tekst is als enige uit deze reeks opgenomen in *VW 14* (2015), 46v.

¹¹⁶ Deze twee woorden niet in 1917.

¹¹⁷ In: *Twintig Vlaamsche koppen* I. Leuven/Gent/Mechelen: De Vlaamsche Boekenhalle 41923, 123. Constant Lievens (1856-1893) was een Vlaamse jezuïet en een sociaal zeer bewogen missionaris in India.

¹¹⁸ De laatste twee woorden niet in 1917.

Mich hat nicht Eine Mutter geboren, / Tausend Mütter haben
An den kränklichen Knaben / Die tausend Leben verloren
Die sie ihm gaben." Rilke¹¹⁹

"Gods verborgen omgang vinden / Zielen, daar Zijn vrees in woont,
't Heilgeheim wordt aan Zijn vrinden, / Naar zijn vreêverbond getoond." Ps. 25: 7a (1773)

III ABRAHAM¹²⁰

"En Abraham geloofde God en het is hem tot gerechtigheid gerekend." Genesis 15: 6

Het individuele is vóór het sociale, de vader van het geloof vóór de gemeente van de gelovigen, het diepe is vóór het brede. De diepste passie grijpt het verste Heil. Zó het geloof! Het diepst persoonlijke is het objectieve, het voor allen waarachtige. De formeerder van een nieuw volk, het volk van de Heer "waarin alle geslachten der aarde gezegend zullen worden" [Gen. 28: 14] schijnt wel door een subjectieve droom bezeten, maar in waarheid gaat het om een beslissende wending van Gods Raad en wel van de verste strekking. Er is geen levenskans, maar er is een levensbelofte. Deze tegennatuurlijke instelling, deze inzet van de dwazen, die vreselijk is om aan te zien voor degenen die menen dat het 'natuurlijke' het oorspronkelijke en eeuwige is, blijft het levensferment van de kerk. Israël staat op een tegennatuurlijke basis, de kerk staat nog consequenter in de lucht, omdat zij ook de laatste schijnbare natuurbasis, namelijk het concrete, besneden volk, in het Gericht zag gebracht. Op deze tegennatuurlijke basis te staan wordt ons tot gerechtigheid gerekend, dat is: als rechte verhouding tot God, de ware Realiteit aangemerkt. Geloof is passie van afkeer en toekeer. Afkeer van de 'dinghafte' wereld, toekeer tot de Belofte. En nu zal iedere historicus en psycholoog moeten toegeven dat niets zulk een Macht geweest is in het proces van de eeuwen dan deze tegennatuurlijke instelling. Abraham geloofde God, in zijn zaad zijn alle geslachten van de aarde gezegend. De diepste passie grijpt het verste Heil. 'Uit' alle geslacht en taal en volk en natie verheffen zich dwazen naar de gelijkenis van de dwaze Abraham, en zoals Israël, hoewel alle levensvoorwaarden afgesneden zijn, in zijn bestaan volhardt, zo bloeit de zaligheid van de christenen, hoewel er geen natuurlijke grond voor is. Zó wordt God als God openbaar, zo wordt Zijn Naam, dat is: Zijn Openbaring verheerlijkt.

"Hoe groot is 't goed, dat Gij zult geven
Hem, wiens oprechte geest / Op U vertrouwt, U vreest!
Hoe groot is 't heil, dat G'in dit leven / Ver boven beed' en wensen
Reeds wrocht voor 't oog der mensen!" Ps. 31: 15 (1773)

¹¹⁹ Rainer Maria Rilke: 'Ich weiß es im Traum', in: *Die frühen Gedichte*. Leipzig: Insel Verlag 1913.

¹²⁰ Als derde tekst opgenomen in 'Bikoerim II', in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 26v. Daar zonder het slotcitaat, dat alleen in het manuscript voorkomt.

IV MOZES EN AÄRON¹²¹

“En er stond geen profeet meer op, als Mozes, die de Here gekend had van aangezicht tot aangezicht.” Deuteronomium 34: 10

Mozes en Aäron zijn de vorsten van het Bondsvolk en hun leven wordt beheerst door de *Verbondsgedachte*.

De priester Aäron heeft zijn geslacht: in erfelijke opvolging worden de sacramenten (om zo te zeggen) van het Verbond bediend. De profeet Mozes heeft géén opvolgers in rechte lijn, zij moeten verwekt worden in de nood. En dan schijnt het dat zij staan tégen het verbond, de heilige tekenen, de heilige Eredienst, tegen de overlevering en de goede zede. In waarheid roepen zij terug tot het Verbond als Stichting, als oorspronkelijk unilateraal wonder, geschapen relatie van Godswege. Zij staan tegen Israël, dat de God van Israël benut om zichzelf te kunnen zijn tussen de volkeren. Zij roepen terug tot de God van Israël, die de gedachtenis van Zijn Naam gesticht heeft en stichten wil op aarde. Daarom zijn zij, de profeten, van Elia tot Maleachi *kritisch ongeduldig, antithetisch, rigourens*. En toch... Wilde men hun woord verabsoluteren, er zou iets wezenlijks verloren gaan: het geduld van Mozes, de bede: delg mij uit Uw Boek [Ex. 32: 32], de roep: och, of al het volk van de Here profeten waren [Num. 11: 29]. Mozes had een voorsprong en die was enkel te verstaan vanuit dat grote geheim: hij kende de Heer van aangezicht tot aangezicht. Daarom was zijn ‘profetie’ (dat is: verkondiging van de niet beschikbare Waarheid ten bate van de in werkelijkheden verzonkenen) mild, geduldig, synthetisch. Na hem stond geen profeet meer op in deze zin gelijk Mozes. Evenwel was zijn ‘kennen’ van aangezicht tot aangezicht [Ex. 33: 11] momenteel, éénmaal en andermaal, en het is enkel de Zoon, “die in de schoot des Vaders aanligt” [Joh. 1: 18], die uit de bestendigheid van de aanschouwing tot ons gesproken heeft van vreselijke dingen én van het heil voor ons bereid, met een volkomen geduld, dat duurt tot vandaag.

*“Hoe wonderbaar is Uw getuigenis! / Dies zal mijn ziel dat ook getrouw bewaren;
Want d' oop'ning van Uw woorden zal gewis, / Gelijk een licht, het donker op doen klaren;
Zij geeft verstand aan slechten, wien 't gemis / Van zulk een glans een eeuw'gen nacht zou baren.”* Ps. 119: 65

V DAVID¹²²

“Zo zegt de Here: zoudt gij Mij een huis bouwen tot mijne woning? Ook geeft u de Here te kennen, dat de Here u een huis maken zal.” 2 Samuel 7: 5b, 11b.

¹²¹ Als vierde tekst opgenomen in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 26v. Daar zonder het slotcitaat, dat alleen in het manuscript voorkomt.

¹²² Als zesde tekst opgenomen in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 29v. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen.

David is de Vorst, de Voorste in het door een machtige cultuur bedreigde bondsvolk, Leider van de geestelijke paupers. In Hem en nog duidelijker in Salomo botsen twee rijken, zij staan vooraan in een ongelijke strijd, en ze beleven dit wonder dat zij de tastbare profetie van een Rijk van hoger orde zijn. En “hij volgde de Heer na met zijn ganse hart” (heet het van de eerste, dat is: de aardse cultuur liet hij de hemelse, opperste orde dienen). En ook dit (hoewel als profetie en zinnebeeld van waarde) kan in zichzelf voor God niet bestaan. God geeft de vorsten, de *aristoi* te kennen dat Hij hun een huis zal bouwen dat, zinvol ingericht, hun rust kan geven van het lijden aan de chaos, van het heidendom, van de instincten en hun willekeurige beteugeling. Davids koningschap is ‘messiaans’ te noemen, het is een gelijkenis en toonbeeld van het Rijk van God. Tot die gelijkenis behoort dat de Heer zichzelf de arbeid daaraan heeft voorbehouden. Als de ‘Zoon van David’ verschijnt, dan zal het zijn in gelijkheid van het zondige vlees, in de onmacht van het schepsel, in het tegendeel van de koninklijke majesteit, niet om de paupers te eren en de plebejers op te roepen tot bouw van de ware staat, dan is het “opdat geen vlees zou roemen voor Hem” [1 Kor. 1: 29] – de kinderen van het koninkrijk worden buitengeworpen.

“De koninkrijken der aarde zijn geworden van de Here en van Zijn Gezalfde” zegt de Apocalyps. [Opb. 11: 15] Geworden! plotseling voor aller ogen, niet gemaakt, gevormd, maar uit magische stichting vanouds en¹²³ als creatieve voltooiing in één ogenblik van de voljeugd van de engelen, van het vóórtijdse verlangen dat zich niet liet moede maken door de trage gang van de eeuwen.

“The King of love my Shepherd is / Whose goodness faileth never;
I nothing lack if I am His / And He is mine for ever.” Baker¹²⁴

Dat is Davids beleven, daarom is hij de ideale vorst van het ideale Godsvolk, daarom zal de Zoon zich ook invoegen in zijn geslacht, om ook naar de wereldse afstamming zijn wettige erfgenaam te zijn, de Koning van Israël en daarom de Koning van de Volkeren. Roept daar niet de ellendige aan de dorre weg: “Jezus, Gij Zoon Davids, ontferm U mijner?” [Lk. 18: 38]

“Hij zal eeuwiglijk voor Gods aangezicht zitten.” Ps. 61: 8

“Daar zal Ik David, door Mijn kracht, / Een hoorn van rijkdom, eer en macht
Doen rijzen uit zijn nageslacht.
'k Heb Mijn gezalften knecht een licht, / Een held're lampe toegericht.

Wat vijand tegen hem zich kant', / Mijn hand, Mijn onweerstaanb're hand,
Zal hem bekleên met schaamt' en schand';
Maar eeuwig bloeit de gloriekroon / Op 't hoofd van Davids groten Zoon.” Ps. 132: 11 en 12
(1773)

¹²³ Rest van deze zin in 1917: creatieve voltooiing in het ogenblik van de voleinding van de eeuwen, als een voortzetting van de opgespaarde jeugd van de engelen.

¹²⁴ *Hymne* n.a.v. Psalm 23 van Henry Williams Baker (1821-1877).

“Gelijk een kraan of zwaluw, alzo piepte ik; ik kirde als een duif; mijn ogen verhieven zich omhoog; o Here, ik word onderdrukt, wees Gij mijn borg!” Jesaja 38: 14

Gezondheid is levende, ademende, voelbare normaliteit. Maar het abnormale is niet het chaotische. Het is de weerslag van een orde, de orde van het gericht. Ziekte en alles wat ons bedreigt, alle vóórvormen en vóórsmaken van de dood, al doen ze zich voor als effen-natuurlijk of gewelddadig-natuurmatig, nimmer zal onze consciëntie geloven dat het niets zégt, ons niets zegt, niets tégen ons zegt. We piepen als een zwaluw, we kirren als een duif, in onze angst komen wij de natuur niet nader, maar, behandeld als waren wij een stuk natuur, begeeft ons de stem van de rede. En het geweten luidt de doods-klok over onze waardigheid. En dit luiden klinkt als de laatste bazuin. Het is God die ons vernedert en verwerpt. Evenwel, als het God is, dan is ons liggen wanhopiger en hoopvoller dan wanneer het de Natuur zou zijn. Wanhopiger, omdat wij niet vergaan, maar worden wéggedaan. Hoopvoller, omdat wij op hetgeen ons gezégd wordt antwoorden kunnen met het woord. Uit de uiterste vernedering ontdekken wij de Here, die ons kent van eeuwigheid. Wij spreken Hem aan, wij roepen Hem aan. Wij doen het vermetele: wij rekenen Hem die ons oordeelt aan onze zijde, wij roepen Hem aan als Degene die onze partij kiest tégen de ‘natuur’, tégen het lot. Wij roepen Hem aan als Degene die voor ons het hele gelag betaalt van onze vervreemding, die borg staat voor onze bestemming. Hizkia, vromer dan David, vorst van een nieuwe deemoed, die Gods zon ziet zeilen over zijn ongerechtigheid als een stralende zeis. Hizkia, de getrouwe, beproefd op het kleine allemansgebied van een lichaamskwaal, vindt de trouw van God in gericht en in gunst beide. Hij piepte als een zwaluw en zong als Prinz Vogelfrei.¹²⁶ *was dit het leven? welaan nóg eenmaal!* Hij zegt, krachtens de vergeving, burgerlijk-verheven, het leven *bejahend*: “in deze dingen is het leven van mijn geest” [Jes. 38: 16], ik wil nu “zoetjes voorttreden” al mijn jaren. [vs. 15]

“Ein einziger Aufwallung des Herzens im Namen des, den wir inzwischen einen Herren nennen, bis wir ihm unseren Herrn betiteln können, und wir sind mit unzähligen Wohltaten überschüttet.” Goethe, 22-jarig, brief aan Langer.¹²⁷

“Gelijk het kind bang is voor de duisternis, niet uit beperktheid of zwakheid maar wegens de frisheid van zijn nog onbedorven natuurgevoel dat het onmiddellijke besef van de waarheid nog niet voor afgetrokken¹²⁸ redenering heeft ingeboet, zo siddert de vrome van de oude dag, ja niet slechts de goddeloze maar ook de vrome, met volle recht voor de dood en de onderwereld; immers hier is niet slechts een scheiding tussen ziel en van lichaam, maar een scheiding van God, die de bron des levens is. Hoor de godvruchtige Hizkia beschrijven wat bij zijn krankheid in hem omging: Ik zeide, ik zal de Here niet meer zien, de Here in het land der levenden. Gelijk een leeuw alzo zal Hij al mijn beenderen breken. Het graf zal U niet loven, de dood zal U niet prijzen; die in de kuil nederdalen zullen op Uw waarheid niet hopen; de

¹²⁵ Als zevende tekst opgenomen in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 30. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen.

¹²⁶ Naar de titel van een liederencyclus van Friedrich Nietzsche (1887).

¹²⁷ Niet in een brief aan Langer, maar aan Augustin Trapp, 28 juli 1770. In: *Goethes Werke* WA, IV. Abteilung, Erster Band, nr. I/64.

¹²⁸ Tot in de jaren '40 van de vorige eeuw een gebruikelijke letterlijke aanduiding in het Nederlands van wat later meestal ‘abstract’ is gaan heten.

levende, de levende, die zal U loven.” Gunning¹²⁹

“Ik zal uw naam met dankerkentenis / verheffen, U al mijn geloften brengen.

‘k Zal liefd’ en lof voor U ten offer mengen / in ’t heiligdom, waar ’t volk vergaderd is.” Ps. 116: 10 (1773)

VII DEBORA EN HANNA¹³⁰

“Alzo moeten omkomen al uwe vijanden, o Here! die Hem daarentegen liefhebben moeten zijn als wanneer de zon opgaat in haar kracht.” Richteren 5: 31a

“Hij verheft de geringe uit het stof en die hongeregig waren zijn het niet meer.” 1 Samuel 2: 8a, 5b

Wat een verschil van vrouwelijk temperament, Debora, de aanvoerster van woedende krijgsscharen, die triomfeert op het trillende lijk van de vijand, en Hanna, de stille bidster, die in de tempel – zij waant zich onbespied – een kind afsmeekt van de Here, een kind, een lillend voortgebracht lichtwezen. Toch zeg ik dat wat zij als mens en als vrouw gemeen hebben méér is dan wat hen scheidt voor onze blik. Debora vecht voor de theocratie en Hanna wil in het bloed-verbond van het heilige volk niet onvruchtbaar zijn: en haar zoon, Samuel, is de theocratische strijder bij uitnemendheid. Laat ons een afkeer hebben van alle valse vermengingen, bijvoorbeeld ook van godsdienst en politiek, maar laat ons anderzijds begrijpen dat, als het waarlijk ernst wordt met God, de Hére, de God van de ganse aarde, het een ijdel spel is om scheiding te maken tussen wereld en kerk, tussen recht en liefde, tussen strijd en dulden, tussen slagveld en kraambed. Wie geneest ons van de waan dat God een provinciaal geval is? Dat de minimumorde en -levensmogelijkheid op aarde niets te maken zouden hebben met het popelende hart en de prevelende lippen van de godsvrucht? Maria’s gestalte is niet slechts de voleinding van Hanna’s deemoed, maar ook van Debora’s ban. “Machtigen worden van de tronen afgetrokken!” [Lk. 1: 52]

Antirevolutionaire revolutie, dat is het wezen van de godsvrucht, de signatuur van de kerk.¹³¹ Door ontvankelijkheid in de aanval, door schande geheiligd. Dragend als goddelijk, onecht kind, in haar schoot “dat heilige” dat uit haar geboren wordt. Hoor de toon van Hanna: “hongerigen worden met goederen vervuld, rijken worden ledig weggezonden” [vs. 53]. Hoor Debora’s stem: “Hij heeft verstrooid de hoogmoedigen in de gedachten van hun harten” [vs. 51]. De kerk drage de gelijkenis van Maria, dat is beurtelings van Hanna en Debora, maar Hanna voorop, die, onvruchtbaar, prevelend in de schemer, de toekomst beweegt en naar zich toetrekt.¹³²

“Maria, Θεοτόκος.” [Grieks: Godsmoeder]

¹²⁹ Uit J.H. Gunning Jr.: *Blikken in de Openbaring IV*. Amsterdam: Höveker 1869, 154v. [557]

¹³⁰ Als vijfde tekst opgenomen in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 28v. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen.

¹³¹ Versie 1917 heeft hier het zinnetje: Maria, dat ’s Gods heilige kerk.

¹³² Laatste dertien woorden niet in 1917.

“Heb ik mijn ziel niet stilgezet / En mij verloochend naar Uw wet,
Gelijk het pas gespeende kind / Zich stil bij zijne moeder vindt?” Ps. 131[: 2] (1773)

“Die stout zijn op hun macht, / Heeft Hij versmaad, veracht,
Gestoten van de tronen;
Maar Hij verhoogt en hoedt / Het nederig gemoed,
Waarin Zijn Geest wil wonen.” Lofzang van Maria: 5¹³³

VIII JEREMIA, EZECHIËL, HOSEA

“Wie zijn leven zal willen verliezen, die zal het behouden.” Marcus 8: 35

De roeping van God dringt diep in het leven van deze mannen door. Hun leven zélf moet dienen als een ‘teken’ van God, ze leven de smart van God Zijn volk vóór, maar zo eten zij zelf het bitterste smartenbrood.

Jeremia mag niet huwen, want de grote verlovings tussen Jahwe en Zijn volk gaat áf, is áf.

Ezechiël moet zijn vrouw door de dood zien roven en mag geen traan schreien. Want brandende zijn de tranen van God en ingehouden over de dood van Israël.

Hosea moet trouwen met een hoerachtige vrouw – en moet bedrogen worden en zich laten bedriegen – en haar bij zich houden, want God de Here houdt Zijn verbond met Israël.

En zo zijn zij verkorenen: zo gelijken zij op Jezus Christus, die ene en enige Uitverkorene, ja, zo zijn zij naar de gelijkenis van God gevormd door het lot, want de Here is een God die het waagt Zijn eer, macht en bestand te verliezen. De zelfverloochening zou een ijdele zelfkwelling zijn, indien zij in God niet haar voorbeeld vond. God móet niet om Zichzelf te bezitten Zichzelf verliezen, maar Hij wíl het. Dit is de κένωσις [Grieks: ontlediging] van Filippenzen 2[: 7]. Wij echter, wij moeten, wij staan onder deze wet, néé, onder deze belofte dat wie zijn leven zal willen verliezen het behouden zal. Zinrijk wordt God slechts geprezen als Hij, ook Hij, juist Hij, en Hij van eeuwigheid de Zoon genereert. Deze ‘generatie’ besluit in zich het eeuwige besluit van de uitverkiezing, en uitverkiezing is zelfbeperking (als plus van de ‘almacht’) van God – en uitverkiezing is voor de uitverkorene het zegel van zijn enig-zijn, zijn eenzaam wezen, zijn weg van smart. *Imitatio Dei* [Latijn: navolging van God] – zijn dulden van wat aan hem geschiedt, als verworpene en geroepene in en door de eenzaamheid waarin een mens zijn leven verliest.

“Waarlijk, Hij heeft onze krankheden op zich genomen, en onze smarten heeft hij gedragen.”
Jes. 53: 4

*“Wien heb ik nevens U omhoog? / Wat zou mijn hart, wat zou mijn oog,
Op aarde nevens U toch lusten? / Niets is er, daar ik in kan rusten.*

¹³³ 1917 heeft abusievelijk vers 4. De ‘Lofzang van Maria’ was Gezang B (of Psalm 152) van de ‘Enige Gezangen’ in de Psalmberijming van 1773.

Bezwijkt dan ooit, in bitt're smart / Of bangen nood, mijn vlees en hart,
Zo zult Gij zijn voor mijn gemoed / Mijn rots, mijn deel, mijn eeuwig goed." Ps. 73: 13 (1773)

IX DE EERSTE EN DE TWEEDE ELIA¹³⁴

"Wie heeft u aangewezen te ontvlieden de komende toorn?" Mattheüs 3: 7b

Johannes de Doper is "de verwoesting die voorafgaat" (de Ligt¹³⁵) en de Schrift noemt hem de tweede Elia. Elia, dat is de bliksem — die slaapt lang in de wolken, die vaart door de Fenicische 'verlichting' en liederlijkheid van Izebel. Maar hij sticht een nieuwe godsstaat, een orde van leerlingen die "profeten" zijn en die vanuit hun geméente het heidendom ondermijnen en juist zo Israëls verkiezing vast maken. En op die Elia wil de Doper lijken. Maar hij doopt, hij dompelt onder in het water, in het 'duikbad', het dagelijkse [bad] van vele vromen, of het onherhaalbare van de gewonnen proselieten. Het is altijd het water dat daar stroomt, het oeroude, reine water, zoals het leven met leven in de natuur verbindt. Niet door bloed van stieren en bokken, maar door het levende bloed van Moeder Aarde wordt aan de wachtenden de vertroosting van Israël bezegeld. Maar de ergernis brandt hier dieper in dan bij Elia. Elia staat tegen het heidendom, weliswaar het heidendom in Israëls bloed, en dus in zijn prediking niet gericht naar Egypte of Babel en dus is er overvloedig gelegenheid om zich te ergeren, waar het woord ten slotte *ad hominem, ad gentem* geschiedt. Maar Johannes zegt dat Israël de heidenen gelijk geworden is in zijn onheidense bestaan. Want waarlijk, na Ezra was de orthodoxe wetsbetrachting veiliggesteld. Dat zou heidendom kunnen zijn? De Wet te vereren, dat zou hetzelfde kunnen zijn als de Stier, het gouden kalf te vereren? En deze inzetten zouden ons buiten de heilige erve kunnen zetten? En deze zeer besliste keuze vóór Jehova (naar wij menen) zou het te-niet-doen van de goddelijke verkiezing inhouden? Daar komt straks het einde met verschrikking, de Dag des Heren! Men moet *aangewezen* zijn om zich een uitzondering te mogen weten. Op Israël is door de verkiezende aandacht van God gewézen: dezen zullen ontkomen. En nu dromen of waken zij?¹³⁶ "De kinderen des Koninkrijks worden buitengeworpen." [Mt. 8: 12] Zo staat, tijdloos, Johannes Baptista, uitgemergeld door de woestijn, aangevreten door de inwendige toorn, uitgedreven door Gods Wijsheid om ons te verkondigen dat het Godsvolk een *goj*-verharding kan hebben aangetrokken en dat de Bijbel dan staat als een afgod, die men heen en weer beweegt om de afgrond van de werkelijkheid te bezweren en de licht-afgrond van de Genade te ontgaan. Voor de Bijbel-vergoders de *mikwa*, het duikbad van de bekering tot de levende, vrijmachtige God!¹³⁷

¹³⁴ Als achtste tekst opgenomen in 'Bikoerim II', in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 31. Daar zonder het slotcitaat, dat alleen in het manuscript voorkomt.

¹³⁵ Herkomst citaat Bart de Ligt niet bekend.

¹³⁶ Versie 1917 heeft hier extra tussenzinnen: – dit zou een waan zijn, wat hun aangaat? Zij zouden een uitzondering zijn óp de uitzondering, een verworpen brok uit het verkoren deeg? –

¹³⁷ De laatste zin niet in 1917.

“Gord, gord, o Held, uw zwaard aan uwe zijde,
Uw blinkend zwaard, zo scherp gewet ten strijde;
Vertoon uw glans, vertoon uw majesteit;
Rijd zegenrijk in uwe heerlijkheid
Op 't zuiv're woord der waarheid; rijd voorspoedig,
En heers alom rechtvaardig en zachtmoedig;
Uw rechterhand zal 't Godd'lijk rijk behoên,
En in den krijg geduchte daden doen.” Ps. 45: 2 (1773)

X SIMEON¹³⁸

“Nu laat Gij, Here, uw dienstknecht gaan in vrede naar Uw Woord, want mijn ogen hebben Uw zaligheid gezien”. Lukas 2: 29, 30

Hoe is de ouderdom, als een avond of als een morgen? Of is het de rijpe dag die overgaat in rijper, hoger dageraad? De tijd, onze tijd, strekt zich uit als een door het zielsbestaan gevulde en van hoop dooraderde tijd. Wij hebben de avond lief, omdat het star-maatschappelijke en het slap-persoonlijke en al de menselijke misère daarin worden toegedekt. Wij hebben de avond lief, maar wij geloven niet aan een werkelijk einde. Zou dat voortkomen uit onze ondoofbare levenslust of uit Gods belofte? En waarin zou onze waan gelegen zijn in de verbeelding dat het zin heeft voort te leven voor ons, gelijk wij zijn of in het vertrouwen dat God ons leven zin verleent? Ook het laatste is waan, ook het Woord verklinkt als een ijle verbeelding van mogelijkheden, als het niet tot gestalte wordt, die “als tegenover ons” [Gen. 2: 18] zij. De ogen moeten het zien, een ontmoeting [van] aangezicht tot aangezicht moet aan onze tijd een midden en keerpunt geven. De ogen!, de speurende ónmacht-van-de-verwachting, moeten gewekt worden door de stralende óvermacht van de Christus, van het heil, de reddende tegenwoordigheid van de Heer – de ogen, de geschroeiide galmgaten van ons hoge en gedurige wenen, dat geluid wordt ‘s avonds en ‘s morgens en met de noen: schreiend licht dat stem wordt, schreiend licht dat door de nacht zich richt op de vervulling. Niet aan het einde komt de goede avond, maar in het midden van de tijden. Toen was het avond geweest en vlak daarop mórgen! de eerste dag! [Gen. 1: 5] Zo staat Simeon, een die in alle stilte de *mikwa* van de bekering had voltrokken, die verborgen voor het oog van kerk en cultuur de dagelijkse vernieuwing beleefde aan de dagelijkse afbraak, de morgen aan de avond, zijn nieuwe hoop aan zijn dovende ogen, zo staat Simeon bij degenen die Israëls verlossing verwachten én bij degenen die Zijn verschijning hebben liefgehad. Tegelijk kind en grijsaard bekent hij in het kind de trouw van de “Oude van dagen” [Dan. 7: 13] en weet nu ineens dat hij in zijn afgescheidenheid een dienstknecht is geweest en dat hij het dagloon ontvangen heeft voor zijn volhardende armoede. De Messias heft onze morgen en onze avond op. Gods tijd neemt onze tijd aan. Vrede vervult vanuit de midden-stonde alle dagen. “Hetzij dat wij leven hetzij dat wij sterven, wij zijn des Heren” (Rom. 14: 8), maar niet alsof

¹³⁸ Als negende tekst opgenomen in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 32v. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen.

de morgen even relatief zou zijn als de avond. De morgen verkrijgt en behoudt het overwicht. Van de Here te zijn! dat is de Morgen die geen avond heeft, dat is de communie met het Midden dat door geen grenzen wordt omsloten. En er is geen einde!

“Ik blijf den HEER verwachten; / Mijn ziel wacht ongestoord;
Ik hoop, in al mijn klachten, / Op Zijn onfeilbaar woord;
Mijn ziel, vol angst en zorgen, / Wacht sterker op den HEER,
Dan wachters op den morgen; / Den morgen, ach, wanneer?” Ps. 130[: 3] (1773)

“Ons teelde, teeder kind tot man, / het immer nieuwe euvel van
de lenten, wier onvruchtbaarheid / het langoureuze jaar beschreit.

...

Maar achter alle lenten wacht / de troost dier onbestarnde nacht
als in een stil, seizoenloos dal - / ook onze onrust rusten zal.” Gossaert¹³⁹

XI PETRUS

“Jezus dan zei tot de twaalfen: Wilt gijlieden ook niet weggaan? Simon Petrus dan antwoordde: Heer, tot wie zullen wij heengaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens; en wij hebben geloofd en bekend dat gij zijt de Christus, de Zoon des levenden Gods.”
Johannes 6: 67-70

Zonder twijfel het hoofd van de apostelen. Als zwak, aangevochten mens daartoe uitverkoren. In het aarden vat de schat [2 Kor. 4: 7] van de belijdenis of liever de vlam van de openbaring, wat de Vader heeft neergelaten in hem: een gegeven en bewogen zekerheid. Zijn temperament, sanguinisch, wordt geheiligd door de schande en de *contritio cordis*. [Latijn: berouw van het hart] Dat de wankele tot rots wordt gesteld is een téken, dat de bewogene ingaat in de Romeinse vorm¹⁴⁰ is een secundair teken van Gods wil op aarde aan de belijdenis gestalte te geven, tot eerhulp aan velen. Historisch ‘toevallig’, logisch een sprong, zal de successie van Petrus en de oude kerk niet te loochenen zijn wanneer men let op de geordende daad van de Romeinse gemeenten en hun bisschoppen. Scipio en Ambrosius hebben iets gemeen. Wat hun gemeen is, het krachtdadige, milde heersen werd opgeheven tot de hiërarchie van de zielenherder van de volken. Dit moest zo zich ontvouwen en het kon niet anders zijn, maar een *providentia specialissima* [Latijn: zeer bijzondere voorzienigheid], die ons achteraf niet meer gans verborgen is. Helaas dat zij die aan dit geordende geestesleven deel hadden vergaten hoe het begonnen was. Het was begonnen met een verlegenheid, toen in plaats van hun de ruimte te geven de enkele getrouwen in het nauw werden gedreven door de vrije, hoge, stille Meester, toen Hij daar weerloos vroeg: “Wilt gijlieden ook niet heengaan?”, en hij, de opbruisende, onwetend het gebaar van het rechte apostolaat stellend (handen, gestrekt wijzend links en rechts de grote

¹³⁹ Twee strofen uit Geerten Gossaerts gedicht ‘Een klacht in de lente’. In: *Experimenten*. Bussum: Van Dishoeck 1925, 38v. [2254]

¹⁴⁰ Verwijst naar de naamsverandering van Simon (Hebr.: God heeft gehoord) in Petrus (Lat.: rots), Mt. 16: 18.

godverlatenheid van het leven), het belijdende woord uitbracht: “Heer, toe wie zullen wij heengaan?” Weggaan is = nergens heengaan! Gij hebt de woorden die uit het eeuwige leven komen, die eeuwig leven mededelen, die naar het eeuwige leven heenwijzen. Gij, niet wij! En wij dan toch *door U*, maar in deze wereld, die wijd ligt en gesloten staat, en Gij zelf moet bij ons zijn, anders raken wij in elke era weer verlegen en zonder leiding.

“Wenn alle untreu werden / So bleib ich dir doch treu;
Daß Dankbarkeit auf Erden / Nicht ausgestorben sei.”¹⁴¹

“O! geht hinaus auf allen Wegen, / Und holt die Irrenden herein,
Streckt jedem eure Hand entgegen, / Und ladet froh sie zu uns ein.

Der Himmel ist bei uns auf Erden, / Im Glauben schauen wir ihn an;
Die Eines Glaubens mit uns werden, / Auch denen ist er aufgetan.” Novalis¹⁴²

XII PAULUS

“Want dien, die geen zonde gekend heeft, heeft God zonde voor ons gemaakt, opdat wij zouden zijn rechtvaardigheid Gods in Hem.” 2 Korinthiërs 5: 21

De kerk is nu eenmaal heidenkerk, daarom is de heidenapostel *de* apostel. Israël wilde zijn heidense aard niet bekennen, en deze zoon van Israël wel het allerminst. Daarom was hij lange tijd “blazende dreiging en moord” [Hand. 8: 1] tegen de discipelen van Hem die tot verlorenen gezonden was. Saulus zocht de verlossing en vond de verzoening. Toen moest hij de verlossing als messiaans heden bekennen en verkondigen. Paulinisch denken als bij Augustinus, Luther, Pascal is gespleten en ‘paulinisch’ leven voert langs afronden, niet zozeer – o eeuwig banalen! – door de spanning van ‘vlees’ en ‘geest’, als wel door de spanning tussen verzoening, die toch eigenlijk de verlossing in zich bevat (maar het niet is!), en de verlossing, die toch eigenlijk ook de verzoening nog werkelijk moet maken. Paulus heeft de kerk semitisch gemaakt en anti-gnostisch, zonder iets af te dingen op de εἰρήνη [Grieks: vrede]. Hij heeft de kerk als de gemeente van de onedelen gezien en deze gemeente heeft hij diepzinnigheid verleend. Geen groter waagstuk dan de 13de apostel, die in paradoxen spreekt waarvan Israël duizelt. Geen grotere evangelist dan deze waaghals, deze *martyr*, getuige van de καταλλαγή [Grieks: verzoening], die ons de stuipen op het lijf jaagt, maar nog veel meer de eeuwige ruil en verhoring door onze verlaten ziel, en leven te spruiten als een ‘*April cruel*’ (Eliot)¹⁴³, waarin dood en leven aan elkaar ondergaan met beving en verwachting, “het is volbracht!”¹⁴⁴

¹⁴¹ Novalis: ‘Wenn alle untreu werden’, uit *Geistliche Lieder*. Voor het eerst gepubliceerd in *Musen-Almanach für das Jahr 1802*. Stuttgart: Cotta, 1801, 200vv.

¹⁴² Novalis: twee strofen uit ‘Was wäre ich ohne dich gewesen?’. Uit: *Geistliche Lieder* (1802), nr. I. Zie vorige voetnoot.

¹⁴³ Naar de bekende beginregel uit het gedicht *The Waste Land* van T.S. Eliot: “April is the cruelest month”.

¹⁴⁴ Het manuscript is in deze laatste zinnen moeilijk leesbaar.

“Den mensche, Godes handen werck / Geschapen om sijn waerde Kerck
Te rechten op tot prys en lof / Van die daer is den Schepper of
Liet booslyck, Sich looslyk / In sulck ellend, verleyden van 't Serpent.

Gelijck des menschs verderffenis / Door eenen mensch gekomen is;
So is de mensch (God hebbe d'eer!) / Door eenen mensch behouden weer.
'sDoots banden, met schanden, in droeven schyn, / Heeft Christus door veel pyn,
Voor ons gesmaeckt End' oock gemaeckt / Dat wy des doots vry mochten syn.

O mensch! weest danckbaer uwen God, / En houdet altyt syn gebod,
Weest danckbaer die u so veel goet / Uyt loutere genade doet;
Wilt vreesen End' wesen Hem onderdaen, / Syn woord toch nemen aen,
Op dat ghy moogt, Hier na verhoogt, / Die eeuwig-lange doot ontgaen.”
Uit Valerius: *Nederlandsche Gedenck-clanck*.¹⁴⁵

XIII JOHANNES

“Die de Zoon heeft, die heeft het leven; Die de Zoon van God niet heeft, die heeft het leven niet.” 1 Johannes 5: 12

Johannes *heeft* het heil door het geloof.
Paulus heeft het heil door het *geloof*.

*“Vere dignum et justum est, aequum et salutare,
nos tibi semper et ubique gratias agere:
Domine, sancte Pater omnipotens aeterne Deus,
Quia per incarnati Verbi mysterium
nova mentis nostrae oculis lux tuae claritatis infulsit:
ut dum visibiliter Deum cognoscimus,
per hunc in invisibilium amorem
rapiamur.”*¹⁴⁶

“Al onze zielen zijn rondom Eene, / Al onze zielen begrijpen elkaar.
Zie, in het schijnsel als 't op ons schene, / Zagen we ons aller wezen waar.

Al onze zielen zijn rondom Eene, / Al onze zielen begrijpen Haar.

¹⁴⁵ Te vinden in Adriaen Valerius: *Nederlandsche gedenck-clanck*. Ed. P.J. Meertens, N.B. Tenhaeff en A. Komter-Kuipers. Amsterdam: Wereldbibliotheek 1942, 189v. M had later in zijn bibliotheek een editie uit 1941 van Brusse, Rotterdam. [1256]

¹⁴⁶ Uit het Romeinse missaal, een tekst voor de pefatie. Vertaald: Waarlijk goed is het en recht, billijk en heilzaam, / dat wij U altijd en overal dankzeggen, / heilige Heer, almachtige Vader, eeuwige God. / Want door het geheim van de vleeswording van het Woord / scheen het nieuwe licht van uw helderheid in onze geestesogen; / opdat wij, God zichtbaar kennende, / door Hem tot de liefde voor het onzichtbare / vervoerd geraken.

Zie, in het schijnsel als 't op ons schene, / Zien we in het onze Haar wezen waar." Verwey¹⁴⁷

"Oft muß ich bitter weinen / Daß du gestorben bist,
Und mancher von den Deinen / Dich lebenslang vergißt.
Von Liebe nur durchdrungen / Hast du so viel getan
Und doch bist du verklungen / Und keiner denkt daran." Novalis¹⁴⁸

XIV JEZUS CHRISTUS, KIND – LERAAR

"...opdat ook Uw Zoon U verheerlijke..." Joh. 17: 1c

Te prijzen, te roemen, dat is al wat de kunstenaar doet. Maar het leven te prijzen en de Vader te prijzen, blijft tweërlei. En te prijzen als verrukte onderscheidt zich van het prijzen als wijze. De kunstenaar moet ondersteund worden door 'kind' en 'wijze', als Mozes door Aäron en Hur, in de strijd tegen Amalek. [Ex. 17: 12] Jezus verheerlijkt de Vader, stelt hem voor ogen als het aanbiddelijke dat ook de eenvoudigen, de 'kinderen' niet laten kunnen, zelfs (juist!) in de grijze wereld te onderscheiden als wat wij 'God' noemen. Dat te doen is de poëzie van de dagelijkse dag. De Zoon was en onderwees ons in het toe-eigenen van die poëzie, die verhaalde verheerlijking 'van de Vader', die door Amalek, het plebs, indien het mogelijk ware, zou worden weggewist als de Heilige Geest niet een 'Creator' was, die niet moede wordt een kleine schare eeuwig geheimen in te fluisteren.

"Alle dingen zijn Mij van Mijn Vader overgegeven; en niemand weet, wie de Zoon is, dan de Vader; en wie de Vader is, dan de Zoon en die het de Zoon zal willen openbaren." Lk. 10: 22
"En Jezus riep en zei: Die in Mij gelooft, gelooft in Mij niet, maar in Degene Die Mij gezonden heeft; en die Mij ziet, die ziet Degene, die Mij gezonden heeft." Joh. 12: 44v.

"Een groot Profeet is onder ons opgestaan en God heeft Zijn volk bezocht." Lk. 7: 16b

XV JEZUS CHRISTUS, MAN ÉN VROUW

"Ik ben niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen en mijn ziel te geven tot een rantsoen voor velen." Marcus 10: 45

"Niemand neemt mijn leven van mij, ik heb macht het af te leggen, ik heb macht het wederom te nemen." Johannes 10: 18

Dienen is zich voegen, zich onderschikken, dienen is een deel-zijn en willig een deel-zijn. Heersen is het leven aan zich onderschikken, tot een deel van zijn Zelf maken, inlijven in een eigen rijk als een onderworpen gebied.

¹⁴⁷ Albert Verwey: *Het blank heelaal*. Amsterdam: W. Versluys 1908, 59. [2174/3, aangeschaft maart 1915]

¹⁴⁸ Tweede strofe van het in voetnoot 141 genoemde gedicht.

“Hierin is immers *wat* wonders, dat gij niet weet van waar Hij is.” Joh. 9: 30b

Leeuw en Lam.

XVI DULDER EN ERGERNIS

“Die als hij gescholden werd, niet wederschold, en als hij leed niet dreigde; maar gaf het over aan Die die rechtvaardig oordeelt.” 1 Petrus 2: 23

“De steen die de bouwlieden verworpen hebben, deze is geworden tot een hoofd des hoeks (cf. Ps. 118: 22) en een steen des aanstoots en een rots der ergernis (Jes. 8: 14).” 1 Petrus 2: 7b

Dat de machtswellusteling ergert is zo begrijpelijk, immers hij raakt aan onze machtslust of allicht aan ons recht. Maar dat de Dulder, de man zonder aanspraken, ergernis wekt en juist daarom ergernis wekt, dat wisten we niet en dat zouden we ons niet hebben laten aanpraten, ware het niet voor onze ogen gebeeldhouwd in de Zoon des Mensen.

“Uit louter drang, gansch vreemd aan elk begeeren,
Zichzelf volkoomen 't zwakke toe te wijden,
Als 't brandend haardvuur zelf tot asch verteren,
Om eigen warmte in 't huivrend rond te spreiden,
Dat is de Liefde, die wij knielend eeren.” Ligthart¹⁴⁹

“Een Teken, dat wedersproken zal worden.” Lk. 2: 34

XVII DE WORM EN DE ROTSTEEN

“Maar ik ben een worm en geen man: een smaad van mensen, en veracht van het volk.”
Psalm 22: 7

“Jezus zei tot Thomas: Ik ben de Weg en de Waarheid en het Leven.” Johannes 14: 6a

Jezus is bijna niets, niet slechts een méns-geworden, maar vlees-geworden, schuldbeladen, doodsbeladen creatuur. Zo openbaart Hij de waarheid van ons en Gods bestaan. Ecce homo! [‘Zie de mens’, Joh. 19: 5] “wahrlich dieser ist Gottes Sohn gewesen” (Koonsatz *Matthäuspasion*). Zo openbaart Hij het Leven in de dood, de Vrijspraak in het oordeel, de Ruimte in de helle-engte, en zo openbaart Hij de weg in de wegenloze baaierd. Dat nu bovendien deze openbaring niets anders is dan Zijn Wezen, dat werk en persoon in Hem één zijn (dat de economische en de ontologische triniteit één zijn), dat is de rotsvaste bodem van *al* ons heil.

¹⁴⁹ Jan Ligthart: *Over opvoeding: paedagogische opstellen*. Groningen: Wolters 1907, 168.

“Een iegelijk dan, die deze mijne woorden hoort én dezelve doet, die zal ik vergelijken bij een voorzichtig man, die zijn huis op een steenrots gebouwd heeft.” Mt. 7: 24

“Deze dingen heb ik tot u gesproken, opdat gij in Mij vrede hebt. In de wereld zult gij verdrukking hebben, maar hebt goede moed, ik heb de wereld overwonnen.” Joh. 16: 33

XVIII DE GETROUWE IN HET KLEINE

“...En zo gij in eens anders goed niet getrouw zijt geweest, wie zal u het uwe geven?” Lukas 16: 12

Wij zoeken het onze en weten niet wat het is noch ook waar. Maar ‘het onze’ bestaat immers alleen als gave. Hoe zouden wij het vinden? Evenwel is het reeds veel, als wij weten het niet te ‘hebben’.

“... ik wens te betuigen (...) dat ik nimmer en in niets een andere waarheid heb willen prediken of verdedigen, dan de levende Christus, gelijk Hij *in* ons de grond is des nieuwen levens door de Heilige Geest, d.i. van het leven dat door de dood is heengegaan; gelijk Hij rondom ons verklaring geeft aan alle wereldverschijnselen en toestanden; want *niets* in de wereld, in de maatschappij, in de wetenschap, in de kunst, kan waarlijk gekend worden dan door Christus alleen: gelijk Hij, [uit]eindelijk, boven ons niet alleen is de Hogepriester die voor ons bidt, de Koning die ons eeuwig heil bewerkt, maar ook de Erfgenaam van alle dingen, omdat de werelden door Hem gemaakt zijn: de levende Grond alzo, die alle dingen draagt, zodat Hem te kennen is de zalving van de Heilige te bezitten en alle dingen te weten. In die éne Naam Jezus Christus toch ligt een ganse wereld van waarheid; in Hem zijn alle schatten der wijsheid. (...) Het geheel, de Samenhang der waarheid, dat eerst geeft een onweerstaanbare indruk van goddelijke gewisheid.” (Gunning)¹⁵⁰

Voorwaar, Jezus heeft wel “het zijne” gekregen, als hij na 19 eeuwen zo ervaren wordt en zo vereerd als de Godheid-Zelf. Denken wij ons in dat deze geweldigheid niet een willekeurige beloning is, maar de heerlijke ontplooiing van de getrouwheid in het kleine.

¹⁵⁰ Uit J.H. Gunning Jr.: *Blikken in de Openbaring* III. Amsterdam: Höveker 1868, Inleiding, ixx-xx. [557]

[Vierde reeks: 'De nieuwe mensheid, wording en kracht']

I DE GLORIE VAN HET AL

"De leraars nu zullen blinken, als de glans des uitspansels en die er velen rechtvaardigen, gelijk de sterren, altoos en eeuwiglijk." Daniël 12: 3

"De aardse gemeente is geen nachtherberg slechts voor enkele naar de hemel reizende pelgrims." (von Gerlach)¹⁵¹

"Indien iemand mijn woorden gehoord heeft en niet geloofd zal hebben, die heeft die hem oordeelt: het woord dat ik gesproken heb, dat zal hem oordelen ten laatsten dage." Joh. 12: 47v.

"Of zijn niet alle kindren wij / Staand wenende voor de poort des tijds
Gesloten buiten 't feestgetij / Der jubellichte eeuwigheid?"

En hoog troont God in 't wijde licht / Zijn groote glans dringt door de poort...
Maar – ons gewezen wordt niet gehoord / Bij 't zoeken van Zijn Aangezicht.

O God! Zie ons toch eenmaal aan / Al is 't een blik van toorne rood
Opdat wij vóór wij ondergaan / Zien, dat ge ons *kent* in onzen dood.

Ach, zijn niet allen kindren wij / Staand snikkend voor de poort des tijds
En wachten tot afkome Hij, / Die ons weer voert in de eeuwigheid?"¹⁵²

De ervaringen van dit vers zijn de achtergrond van ieders emoties in de gemeente. In haar snikt het verlengstuk van de eindigheid. In haar komt het Mysterie van de goddelijke Tegenwoordigheid neer. In haar gaat de eindigheid op als een lentegeur naar de hemel van de Oneindigheid – en de vraag naar lust of leed wordt sentimenteel en verteerd door het objectief gebeuren.

II ROEPING EN WEDERGEBOORTE [1]

"Daarom gaat uit het midden van hen, en scheidt u af, zegt de Here, en raakt niet naar hetgeen onrein is en ik zal ulieden aannemen." 2 Korinthiërs 6: 17

De zin van de ascese is onder ons verduisterd, mede door het voorzichtig-worden van de hartstochten.

¹⁵¹ Geciteerd in J.H. Gunning jr.: *Blikken in de openbaring II*. Amsterdam: Höveker 1868, 379. [557] Citaat van Otto von Gerlach (1801-1849).

¹⁵² Herkomst gedicht onbekend. Wellicht van M zelf.

“Zo waarachtig als ik leef, spreekt de Here Here, zo ik lust heb in de dood der goddelozen!
Maar dáárin heb ik lust dat de goddeloze zich bekere van zijn weg en leve. Bekeert u,
bekeert u van uw boze wegen want waarom zoudt gij sterven, o huis Israëls?” Ez. 33: 11

“Behoud u om ons levens wil.” Gen. 19: 22

“Gij hebt Uw volk een harde zaak doen zien -
Gij hebt ons gedrenkt met zwijmelwijn –
Maar nu hebt gij degenen die U vrezen
Een banier gegeven, om die op te werpen vanwege de waarheid.” Ps. 60: 5v.

“Bekeert u, gij afkerige kinderen! spreekt de Here, want Ik heb u getrouwd, en Ik zal u
aannemen, één uit een stad en twee uit een geslacht en zal u brengen te Zion.” Jer. 3: 14

III ROEPING EN WEDERGEBOORTE [2]

*“In Christus Jezus heeft noch besnijdenis enige kracht noch voorhuid, maar een nieuw
schepsel.”* Galaten 6: 15

De nieuwe mensheid is geroepen, omdat zij er is, zij is er omdat zij geboren is, gebaad werd
zij (en zij wist het niet) door het Woord van de waarheid!

“Gelijk een hert schreeuwt naar de waterstromen, also schreeuwt mijn ziel tot U, o God;
mijn ziel dorst naar God, naar de levende God.” Ps. 42: 2v.

“Voorwaar, voorwaar zeg ik u: zo iemand niet geboren wordt uit Water en Geest, hij kan in
het Koninkrijk Gods niet ingaan.” Joh. 3: 5

“Ik ben een blad / Gedord, in 't nat
Langs 't slijkrig pad, / Gevallen, haast vertreden.
En dat, nu Zon / Zijn vocht nog won
Dacht of het kon / Misschien zijn pronk nog breedten.” Verwey¹⁵³

“Trekt mij na u, uit mijn zelve, en uit alle kreatuuren, waarlijk, vuurig, zachtelijk en louter:
zoo zullen wij zachjes en onvermoeid loopen, in den allerzoetsten rook uwer zalven, en niet
aflaaten, totdat wij die edelen reuk, welke Christus is, met vergaderde krachten in de
inwendigheid onzes Geestes, vrij genieten en smaaken.” Luiken¹⁵⁴

“Doch het Heil der rechtvaardigen is van de Here. “ Ps. 37: 39

¹⁵³ Albert Verwey: *Het blank heelaal*. Amsterdam: W. Versluys 1908, 46. [2174]

¹⁵⁴ Uit de tekst op de titelpagina van Joannes Luiken (Jan Luyken): *Jezus en de Ziel – een Geestelijke Spiegel voor
't gemoed* (1685). Amsterdam: Arentsz en Van der Sys ⁸1714. M had in zijn bibliotheek een 'goedkope' uitgave
met waarschijnlijk een reprint van de oorspronkelijke titelpagina. [421]

IV GELOOF EN BEKERING [1]

“Mijn zonde maakte ik u bekend, en mijn ongerechtigheid bedekte ik niet...” Psalm 32: 5

“Ik geloof, Heer, kom mijn ongelovigheid te hulp.” Marcus 9: 24

De nieuwe mensheid *is* en weet zich geroepen – zij gaat nu anders leven, geniaal in het kleine, in het dagelijkse, omdat zij in die roeping gelooft. Let op de goddelijke orde! Daaraan hangt voor ons inzicht en voor onze vrede alles. Wedergeboorte gaat vóór Roeping, Geloof gaat vóór Bekering: roeping is de bewustwording van de wedergeboorte, bekering is een gevolg van het geloof. Toch is dit niet chronologisch te verstaan. Wedergeboorte kan toch niet iets anders of minders zijn dan geloof. En bekering kan toch niet iets anders zijn dan de concrete vorm van de heiliging.

“Mijn zoon, mijn dochter, uw zonden zijn u vergeven, uw geloof heeft u behouden, ga heen in vrede.” Naar Lk. 7: 48vv.

“Ik zeg ulieden, dat er alzo blijdschap zal zijn in de hemel over één zondaar, die zich bekeert, meer dan over negen en negentig rechtvaardigen, die de bekering niet van node hebben.” Lk. 15: 7

“Uit genade zijt gij zalig geworden, door het geloof, en dat niet uit u, het is Gods gave.” Ef. 2: 8

V GELOOF EN BEKERING [2]

“Want de droefheid naar God werkt een onberouwelijke bekering; maar de droefheid der wereld werkt de dood.” 2 Korinthiërs 7: 10

Dit zij een zeker uitgangspunt: wie niet droef is, die is een lege geest, maar er is tweeërlei droefheid, tweeërlei innerlijke overladenheid, twee soorten onmacht om het gegevene te verwerken. Want droefheid is dit, dat een mens het leven niet verwerken kan tot *‘Bejahung’*. Droefheid is niet om het ontberen van dit of dat, om het gemis van deze of gene mens, maar dit ontberen of gemis plus het gevoel van een onuitsprekelijke onmacht dit negatieve niet te kunnen omwenden in het positieve treuren en verlangen en hongeren en mild-zijn.

“Dit is het werk dat God wil, dat gij gelooft in Hem, die Hij gezonden heeft.” Joh. 6: 29

“Zeg dan tot mijn ziel, Ik ben uw heil.” Ps. 34: 3

“Ik delg uw overtredingen uit als een nevel, en uw zonde als een wolk; keer weder tot Mij, want Ik heb u verlost.” Jes. 44: 22

“Dat uit bezit en uit gemis / Dezelfde moeheid overschiet.” Boutens¹⁵⁵

“Maar dit nu is genade, dat niet week / Geloof, zolang ’t licht Voelen ging verloren.”
Van Eeden¹⁵⁶

“Onderzoekt uzelfen of gij in het geloof zijt” (2 Kor. 13: 5a), of gij staat in de stroom van die ene genegenheid: alle leugen van het leven af te sterven en alleen de Waarheid, de Christus, te erkennen als het verwerkelijk ideaal ook van uw eigen, persoonlijke leven.

VI RECHTVAARDIGMAKING [1]

“Komt dan en laat ons tezamen rechten, zegt de Here: al waren uw zonden als scharlaken, zij zullen wit worden als sneeuw, al waren zij rood als karmozijn, zij zullen worden als witte wol.” Jesaja 1: 17v.

“Heb ik gezondigd, wat zal ik U doen, o Mensenhoeder.” (Job 7: 20) Ja, dit is de schreeuwende wanhoop dat niet ongedaan gemaakt kan worden wat tegen Gods Recht ingedreven is, al spannen we ons een eeuwigheid in, strevend naar de volmaaktheid. Het verleden is wel voorbij en vergeten misschien, maar is het weg, nee, het staat gegrift in het Boek des Levens; en uit nog diepere kolk van wanhoopssmart de gil van de met de wrede aardverlatenheid meegesleurde: “Wie zal een reine geven uit een onreine?” (Job 14: 4) En toch, hoe onmachtig ten goede, de eis van God blijft in al zijn smetteloze blankheid staan tot de dag dat “Hij de heimelijke zonden stelt in het licht van zijn aanschijn” [Ps. 90: 8] en een iegelijk mensenhart “zal vergelden, naar dat hij gedaan heeft, hetzij goed, hetzij kwaad.” [naar 2 Kor. 5: 10]

“De armen en ellendigen, o Here! zullen Uw Naam loven.” Ps. 74: 24

“Want ik weet, mijn Verlosser leeft.” Job 19: 25

“Want zij hebben allen gezondigd en derven de heerlijkheid Gods. En worden om niet gerechtvaardigd, uit zijn genade, door de verlossing, die in Christus Jezus is.” Rom. 3: 23v.

“En Jezus, hun geloof ziende, zei tot de geraakte: ‘Zoon! Uw zonden zijn u vergeven.’” Mc. 2: 5

“En de priester merken zal, dat zijn melaatsheid zijn gehele vlees bedekt heeft, zo zal hij hem, die de plaag heeft, rein verklaren.” Lev. 13: 13

¹⁵⁵ Uit het gedicht met de eerste regel ‘Ik peins – mijn hart erkent het niet’ van P.C. Boutens. Uit: *Lente-maan*. Bussum: Van Dishoeck 1916, 46. [2220]

¹⁵⁶ Frederik van Eeden: *Het Lied van Schijn en Wezen*, Tweede Boek. Amsterdam: Versluys 1910, 12v.

“Il ne moralise pas assez” (de ‘professors’ over Gezelle). Antwoord: ‘Et si l’on demande quelle est la morale de ces enseignements, je répondrai, que j’ai prêché, fait connaître et aimer Jésus-Christ.’ (Gezelle)¹⁵⁷

VII RECHTVAARDIGMAKING [2]

“Want alzo de wettelijken de rechtvaardigheid Gods niet kennen en hun eigen gerechtigheid zoeken op te richten, zo zijn zij de rechtvaardigheid Gods niet onderworpen; want het einde der wet is Christus, tot rechtvaardigheid een iegelijk, die gelooft.” Romeinen 10: 4

Buiten ons om is het beklonken – zoals vader mij heeft aangegeven op het stadhuis, als Nederlander, zoon van het oude cultuurland – buiten mij om – en mij is niet gevraagd, ook later is mij niet gevraagd of ik dit leven wilde. Dit is het beste en diepste van Europa – dit is op het vlak van de cultuur de rechte staat van de mens. Is daarom iedere Nederlander een cultuurdrager, een centrum van humaniteit? Nee, maar het wordt hem toegerekend en geschonken, tot de dag waarop hij deze gaven moedwillig verwerpt. Hoort en verstaat dit als een gelijkenis.

“Wie dierf ooit u te vermoeden / in de stormwind, in de strijd?
Doch in ‘t suizen van de koelte / nu herken ik dat gij ‘t zijt
Die ik boven dood en leven / één en alles wist en weet
Die mij nimmer zult begeven / die ik nimmermeer vergeet
Doend de daden, die uw zachte / glimlach ons te doen bescheidt
Tot uw hand ons hart zal stillen / tot uw mond onze ogen sluit.”¹⁵⁸

“In de schaduw uwer vleugelen zal ik vrolijk zingen.” Ps. 63: 8

“De nooddriftige zal niet voor altoos vergeten worden, noch de verwachting der ellendigen in eeuwigheid verloren zijn.” Ps. 9: 19

“Zie in vrede is mij de bitterheid bitter geweest, maar Gij hebt mijn ziel liefelijk omhelsd, dat zij in de groeve der vertering niet kwame: want Gij hebt al mijn zonden achter uw rug geworpen.” Jes. 38: 17

“Waarom hebt gij mij vergeten, hebt gij mij verloochend, kind?
‘k Minde u eer gij waart geboren, meer dan gij uzelf bemint.
Wist gij niet, dat ik nabij ben, overal en t’ allen tijd

¹⁵⁷ Geciteerd uit Hugo Verriest: ‘Guido Gezelle als leraar.’ In: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde 1913*. Gent: Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 1913, 445.

¹⁵⁸ Uit ‘Media Nocte’ van Geerten Gossaert. In: *Experimenten*. Bussum: Van Dishoeck, ⁵1925, 108v. [2254]

En in uw zonde en in uw zege, in uw stilte en in uw strijd?" Gossaert¹⁵⁹

"Want daar is één God, daar is ook één Middelaar Gods en der mensen: de mens Christus Jezus." 1 Tim. 2: 5

VIII HEILIGMAKING

"Zo iemand in Christus Jezus is, die is een nieuwe schepping: het oude is voorbijgegaan, ziet, het is alles nieuw geworden." 2 Korinthiërs 5: 17

"... U benaastigende te behouden de enigheid des Geestes door de band des vredes." Efeziërs 4: 3

Als God spreekt, dan is het zo; noemt Hij mij zijn kind, dan is dit noemen van eeuwigheid en dan is dit noemen dáád. God verklaart mij rechtvaardig en (van Hem uit in één adem) máákt mij rechtvaardig (= heilig). Dat ik beter word? Reiner? Dat ik tot de kennis kome? Dat alles, maar het is klein vergeleken bij de oer-nieuwe scheppingsdaad. Heiliging is Gods 'derde' creatie, op de derde dag zal Hij ons levend maken (Hosea 6[: 2]). Zelfs de meest geduchte veranderingen zijn slechts waarneembaarheden, gebroken verschijnselen, die de weerschijn zijn van wat in verrukte liefde God in de hemel doet: de toedracht van dit heiligmaken bepaalt dit mijn arme leven.

Dat wij ons benaastigen zullen betekent dat wij deze creatie van God bijvallen, daarin toestemmen, haar *bejahan*, dat wij de doodsbeenderen in het dal, waarvan Ezechiël spreekt (hs. 37), met vreugde waarnemen, dat er van buitenaf leven in ons wordt ingeblazen. Zonder eenzaamheid en een gedurig de overhand nemende weemoed gaat het niet, naar het schijnt.

En nu zeggen die ons omgeven van onze ziel:

"Van schoone zachtheid werd haar smart de bron,

Lavende zachtheid voor wie naast haar gingen,

En om haar heen mijmren de levensdingen

Als bloemen 's avonds in wat late zon¹⁶⁰." A. Roland Holst

Ziet ge, dan moeten wij dus zélf in de ontfermende straling van die zon staan, de

'eeuwigheid van de geest' is rond de mens die 'in Christus' is.

"... Zoo zie 'k gegevens

In alle tijdljik kwaad voor eeuwig best,

Nu 'k weet wat ik verlang, wat te versmaden,

wat te verkiezen, wat vergaat, wat rest." Van Eeden¹⁶¹

"Benevens het leven hebt Gij weldadigheid aan mij gedaan; en uw opzicht heeft mijn geest

¹⁵⁹ *Ibidem*, 106.

¹⁶⁰ Slotregels van het gedicht 'Najaar' (1911). In: A. Roland Holst: *Verzamelde Werken* deel 1. *Verzen*. Bussum: Van Dishoeck, Den Haag: Stols 1948, 104.

¹⁶¹ Uit *Het Lied van Schijn en Wezen*. Tweede Boek. Amsterdam: Versluys 1910, 64.

bewaard.” Job 10: 12

“En Ik zal in het midden van u wandelen, en zal u tot een God zijn; en gij zult Mij tot een volk zijn.” Lev. 26: 12

“Zuivert de oude zuurdesem uit, opdat gij een nieuw deeg zijn moogt, gelijk gij ongezuurd zijt.” 1 Kor. 5: 7

“Ik, ellendig mens, wie zal mij rukken uit het lichaam dezes doods.” [Rom. 7: 24]

“God zal tot zijn gunstgenoten van vrede spreken, dat ze tot dwaasheid niet wederkeren.” Ps. 85: 9

IX HET NIEUWE LEVEN

“Hierin is de Vader verheerlijkt dat gij veel vrucht draagt.” Johannes 15: 8a

“Het ene geslacht gaat, en het andere geslacht komt, maar de aarde staat in de eeuwigheid. Ook rijst de zon op, en de zon gaat onder, en zij hijgt naar haar plaats waar zij oprees. Al deze dingen worden zo moede, dat het niemand zou kunnen uitspreken; het oog wordt niet verzadigd met zien en het oor wordt niet vervuld van horen. Hetgeen er geweest is, hetzelfde zal er zijn, en hetgeen er gedaan is, hetzelfde zal er gedaan worden; zodat er niets nieuws is onder de zon.” [Pred. 1: 4-5 en 8-9]

Niet een stemming vertolkt de Prediker hier, maar een zeer realistisch verslag van een rijk leven. Daarom staan deze wanhopige woorden in de Schrift, omdat ze rijpe waarheid zijn; en zegt Goethe ook niet aan het eind van een veelzijdig, ja universeel voel- en denkleven dat hij eigenlijk slechts de steen van Sisyphus had tegen de berg opgewenteld om hem telkens weer van vlakbij de top naar beneden te zien rollen? Waarom kunnen we niets nieuws doen onder de zon? Omdat we ons ik en zijn krachten minnen als het Al en omdat we die krachten juist nodig hebben voor ons bestaan, is er binnen dat ikheids-Al een eeuwige wederkeer, maar die een ideaal in de Here schouwt zegt: “Ik haat de kwade ranken, maar uw wet heb ik lief.” (Ps. 119: 113)

Dit is het zien van een nieuwe wereld, de wet, tolk van een nieuw leven, als avondrood van nieuwe morgen, want deze wet is voor de minnaar van Gods eigen leven doorgloeid als de avondwolken van de zon. En deze liefde is al niet een vrucht van deze aarde, want wat zou de natuurlijke mens anders doen dan vrezen en haten wat over zijn leven komt als een vernietigende storm. En als nu deze liefde zichzelf ontrouw wordt met de daad, dan zal het groot verlangen uitgaan naar Eén die het wezen en de uitgang en de vervulling van alle idealen is en voor de anderen, die telkens vallen, zal Hij een schuilplaats zijn. Zie nu, alle liefde trekt zich samen op Zijn leven en voor de anderen spiegelt ons leven Zijn leven. “En Ik zeg u nu: een iegelijk die Mij belijden zal voor de mensen, die zal ook de Zoon des mensen belijden voor de engelen Gods.” (Lk. 12: 8) Dat is een belofte verbonden aan dat vruchtdragende leven, dat alléén vruchtdragende leven, omdat het bovennatuurlijke wezen

van de mens in een bovennatuurlijk-licht-levend eerst nieuwe bestaanskracht voortbrengt, die reikt tot in de sfeer van de engelen van God.

“Ik zal in uw hut verkeren in eeuwigheid; ik zal mijn toevlucht nemen in het verborgene uwer vleugelen.” Ps. 61: 5

“Ze zijn kinderen Gods, dewijl kinderen der opstanding.” Lk. 20: 86

“Maar gij zij afgewassen, gij zijt geheiligd... in de Naam des Heren Jezus en door de Geest onzes Gods.” 1 Kor. 4: 11

Het christendom heeft dit vóór op alle religies en ethische stelsels: dat het uitgaat van de realiteit van het Ideaal op grond van de realisering van het Ideaal. De Vleeswording heeft een vérstrekkende ethische betekenis, zij verplicht tot heiligheid.

X DE HEERLIJKHEID VAN HET ORDINAIRE

“*Bidt zonder ophouden.*” 1 Thessalonicenzen 5: 17

“*Eén ding heb ik van de Here begeerd, dat zal ik zoeken...*” Psalm 27: 4a

De mens, zolang hij nog niet is verzwolgen door de stof, houdt steeds apart een intiem vertrek, waar hij, soms maar binnenglappend, mooie dingen ziet die alleen voor hem bestaan: en er is een welige glans plots om het héle levenshuis naar het schijnt en er spint zich door de gangen nog wat voort van zilveren tint en om zijn handen hangt een gloed en de anderen zien iets nieuws in de diepte van zijn ogen. En deze schamele ziel heeft zich even aangedaan met kracht uit zijn binnenkamer. Och nee, laten we elkaar niets wijsmaken, dit feest van een seconde staat buiten de straat, de fabriek, de mensen en het is ook tegen de werkelijkheid niet bestand, om de eenvoudige reden dat slechts *liefde* sterk maakt, en liefde: is dat niet het tegendeel van isolement? Maar blijft de mens dan niet eenzaam in zijn diepte?, zo vraagt ge. Ja, opdat hij zich zou inlijven in de gemeenschap van God – gedurig! En zijn er dan geen intieme uren nodig? Ja, als de Here daarin alles mag zijn en zich aan u verbinden mag om alles te blijven, opdat om uw machine en om uw schrijftafel wijde ontferming zou wonen.

Dit alles beduidt dat ons leven om het ‘gewone’ mee in zijn nieuwe heerlijkheid op te nemen *continuïteit* nodig heeft van onze liefdesgemeenschap en een *centrum* voor ons begeren. Als wij nu die continuïteit maar recht verstaan, dat is: naar de mening van de Geest, want zij bestaat slechts bij de gratie van dit centrum, en dit centrum is geen rustende wezenheid, maar *actus purus*. [Latijn: zuivere daad] In overeenstemming daarmee is te zeggen: het bidden-zonder-ophouden houdt van óns uit telkens op, al was het alleen maar “omdat wij niet weten hoe wij bidden zullen gelijk het behoort.” (Rom. 8[: 26]) en de éne begeerte blijft slechts zolang één als de levende Tempel ons trekt. Een grote bevrijding ligt daarin, zodat wij van elke krampachtige poging in een gebedshouding te blijven worden verlost. Wij zijn gewone mensen en worden in het ordinaire leven bezocht met het voorgevoel van de

eeuwige verheugenis. Zonder ophouden! “De blijdschap des Heren, die is onze Sterkte.” (Neh. 8: 11).

Ik ken de verslindende kracht van het aardse plichtwerk, maar niet als een wrede bloedzuiger is ons nu het leven, nee als een groot feest, waar wij staan als blijdschap-volle kelken van de Heer. Rondom is een duistere zaal, maar waar wij staan en werken is een wit licht, dat een wondere glanskring uitzet in de schemering, die naar de nacht van het niet-arbeiden en van het niet-zijn neigt. Wij zijn sterk!

“Al wat gij de Vader zult bidden in Mijn Naam, dat zal Hij u geven.” Joh. 16: 23b

“Doch de lijdzaamheid hebbe een volmaakt werk, opdat gij moogt volmaakt zijn en geheel oprecht, in geen ding gebrekkelijk.” Jac. 1: 4

“Hetzij dan dat gij eet, hetzij dat gij drinkt, hetzij dat ge iets anders doet, doet het alles ter ere Gods.” 1 Kor. 10: 31

“Gott helfe weiter, und gebe Lichter, daß wir uns nicht selbst so viel im Wege stehen; [...] möge die Idee des Reinen, die sich bis auf den Bissen erstreckt, den ich in den Mund nehme, immer lichter in mir werden.” Goethe, *Tagebuch* 7 Aug. 1779¹⁶²

“En de God des Vredes zelf heilige u geheel en al.” 1 Thess. 5: 23a

“Hij zal hen aan de Springaders der wateren zachtjes leiden.” Jes. 49: 10

XI HET WOORD¹⁶³

“Behalve wat mijn ogen zien, leer Gij mij.” Job 34: 32a

De mensen naar de aardse geboorte, “zij zijn wederstrevers des lichts.” (Job 24: 13) Zij zijn het die ziende zien en niet bemerken, terwijl ze langs de wonderen gaan van avond en morgen en méér dan dat: de tekenen zien van een verrukkelijke verte, een diepte, een hemel. En zelfs daarbij bleef het niet: aan de einders van de dagen lagen de bladen van Gods getuigenis, en in de morgen lagen ze even zuiver en stralend. Een boek? Een schare van wijzen? Een koor van profeten? In ieder geval een macht die ons iets leert behalve wat onze ogen zien.

Maar – hoe heeft het mij geschokt – het is waar, al wil ik het niet waar hebben, wat Van Deyssel zegt, dat de heilige schriften eeuwenlang volkomen ónverstaan voortbestaan.¹⁶⁴ De schare moet ze misduiden voor het dagelijkse gebruik en de geleerden rafelen de woorden uit elkaar, om ze dan te verbinden tot een dor primitief denkbeeldje, waar iedere burger tot

¹⁶² In: *Goethes Werke*, WA, III. Abteilung, Bd. 1, 92vv.

¹⁶³ Als tiende tekst opgenomen in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 33v. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen.

¹⁶⁴ Geen vindplaats gevonden.

op zekere hoogte mee instemmen kan. Het wederstreven van de mensen is niet enkel schuld – en hoe te helpen?! Behalve wat ik uit mijzelf zie in de heilige teksten leer Gij! mij! om te zien, ja, om-te-zien, dóór het horen, via de stem, de aanspraak. Zal dat mijn stille taak niet zijn: de Schrift te herontdekken als een wereld om te zien (behalve wat onze ogen zien), een wereld *in* de wereld, neergelaten in ons leven, om alle inzichten te doen herzien, en om alle inzichten méé te maken tot waar ze zich wénden moeten, een wereld, onaanzienlijk in de woordenwereld van de hoge literatuur en toch de verborgen zin van alle mensenwoorden. Verward en saai, zonder weelde in elk geval! Toch, ik ervaar het soms: “Uw inzetten zijn mij gezangen geweest ter plaatse mijner vreemdelingschappen.” (Ps. 119: 54) Was déze wereld dé wereld, er zou geen inzetting zijn; was déze wereld niet in alles wat mijn ogen zien een vreemd, heimweevol oponthoud, hoe zou een gebód als een gezang klinken! Maar nu, maar nu is in het gebod de vervulling van de bede: leer Gij mij; er zal aanspraak zijn en blijven. Mijn werk en mijn lot zijn zo nauw verbonden, de leer en mijn gang. “Gij zult mij leiden door Uw Raad en daarna zult Gij mij in heerlijkheid opnemen.” (Ps. 73: 24a) Van die heerlijkheid is de opening van de Schriften het onschijnbaar¹⁶⁵ onderpand, een macht-uit-opdracht. “Waar het Woord des Konings is, daar is macht” (Pred. 8: 4) en, afgeleid, de macht van de gezanten.¹⁶⁶

“Gewisselijk, dan zal Ik tot de volken een reine spraak wenden; opdat zij allen de Naam des Heren aanroepen, opdat zij Hem dienen met een eenparige schouder.” Zef. 3: 9

“Het Woord des Heren is wel degenen, die verloren gaan, dwaasheid, maar ons, die behouden worden, is het een kracht Gods.” 1 Kor. 1: 18

“Zie, er zullen dagen komen, dat Ik een honger zal zenden in het land... een honger naar het Woord des Heren.” [Amos 8: 11]

“Het Woord is binnen in u lieden; het Woord is het leven van ons leven, zekerder dan de sterfelijkheid.” De Hartog¹⁶⁷

Komt zingt gij ‘einzelen’:

“Hoe zalig is het volk, dat naar Uw klanken hoort!
Zij wand'len, HEER, in 't licht van 't Godd'lijk aanschijn voort;
Zij zullen in Uw naam zich al den dag verblijden;
Uw goedheid straalt hun toe; Uw macht schraagt hen in 't lijden;
Uw onbezweken trouw zal nooit hun val gedogen,
Maar Uw gerechtigheid hen naar Uw woord verhogen.” Ps. 89: 7 (1773)

XII DE DOOP

¹⁶⁵ Germanisme: onbeduidend, onaanzienlijk.

¹⁶⁶ Laatste zeven woorden niet in 1917.

¹⁶⁷ A.H. de Hartog: *De redelijkheid der religie*. Amersfoort: P.Dz. Veen 1907, 39. [8062]

“De Here zal hen rekenen in het opschrijven der volken, zeggende: Deze is aldaar geboren.”
Psalm 87: 5

Eén Adam stond in Eden – en zijn vele volkeren gaan in het zwerversland Nod. [Gen. 4: 16]
Eén Adam, de nieuwe mens, ging in de hel – en zijn vele leden staan in een nieuw Eden.
“Eén is schuldig voor allen en allen voor één.” (Sossima bij Dostojevski)¹⁶⁸ Wee ons dat wij zulk wonder meest óf veruitwendigen, tot een Verbondsleer, cerebraal-gevoelig en willekeurig-juridisch, óf vervluchtigen tot een algemeen besef van solidariteit!
Ondergedompeld in de Naam, in de Openbaring van deze Liefde, van deze Zelfvergetelheid, zijn wij gewijd, gemerkt, getekend, besneden, ‘*beschlagname*’. En het gebeurt! En het dreunt door de wereld als een windstoot uit ontzaglijke gewesten; en het is God die aan ons handelt. Door een ‘wettige’ of ‘onwettige’ doopceremonie, in de orde van de plaatselijke of in de losheid van een volks- of wereldkerk. Zion ligt daar zon-beschenen, Israël leeft daar in Gods gunst. Een Egyptenaar, een sombere, zakelijke telganger op de geel-blakerende doodsweg, wordt in de tempel getrokken, hij is geen vreemdeling en bijwoner, hij is gebóren, hij wordt gerekend geboren te zijn op Zion, uit het aartsvaderlijke zaad, dat zo jong, zo pril, zo zuiver is. Een Babyloniër, nee heel Babel, gelijk heel Egypte, behoort bij God en Zijn volk. O, hoe ontelbaar zullen zij zijn die buiten schenen te staan en die, vóór wij onze aandacht naar hen keerden, door God waren gerekend, meegeteld, mee-toegedaan in het Boek van het Leven. Ook daarvan is de heilige doop een teken en zegel. O! water dat over de aarde gaat en zich vergadert in de stromen en in de sloten, o bijna zo ondoorgrondelijk van herkomst als de wind, waarvan wij niet weten vanwaar hij komt en waar hij heengaat, o wateren van de Sint-vloed¹⁶⁹, hoe groot is uw macht om ons te verbinden in de Liefde.

“Daarom spreek: Zie, Ik geef hem mijn Verbond des vredes.” (Num. 25: 12) En telkens komt mijn ziel op de reis van de vertwijfeling tot de oever van uw vrede rivier en ik zeg: “zie daar, water! Wat verhindert mij gedoopt te worden?” (Hand. 8: 36). En de sprankelende blijheid rijst weer: “Zo zal ik uw Naam psalmzingen in eeuwigheid: opdat ik mijn geloften betale, dag bij dag.” (Ps. 61: 9)

“Er is een wet: geen warmte op aard kan sterven;
Wat nu in ’t hart ligt zal een volk verwerven
Dat na ons brandt.” Verwey¹⁷⁰

“Here, bij U schuil ik,” Ps. 143: 9

“Ik ben hun bezitting, spreekt de Here.” Ex. 44: 28

¹⁶⁸ Uit *De gebroeders Karamazoff*. Miskotte had later in zijn bibliotheek een Duitse uitgave in drie banden uit 1919/1920. [3460]

¹⁶⁹ Middelnederlandse aanduiding (‘aanhoudende vloed’) van de ‘zondvloed’ van Genesis 7-8.

¹⁷⁰ Slotregels van Albert Verwey’s gedicht ‘De plant’ (1904). In: *Oorspronkelijk Dichtwerk* I. Amsterdam: Querido 1938, 510.

XIII HET AVONDMAAL

“Ik ben de Wijnstok, en gij de ranken; die in mij blijft, en ik in hem, die draagt veel vrucht; want zonder Mij kunt gij niets doen.” Johannes 15: 5

Altijd is er de liefde, maar in een enkel heilig ogenblik slechts gaat die uit en ontmoet de uitgang van de ander in een kus. Zo is er achter ons leven de stille kracht van onze genegenheid, maar ons staat de stille, witte tafel aangericht en treden wij toe, soms: het is een bijzondere intensiteit van de liefdesbetuiging. Niet tot bestendiging van dit ons leven is de Christus de dood ingegaan. Met ons in Zijn hart wilde Hij door de hellevaart ons een hemelse opgang doen geworden.

Daarom, o laten wij het diep verstaan dat in het breken van het brood *ons leven* gebroken wordt, dat in het plengen van de wijn ons bloed wordt uitgegoten voor het Aangezicht van de Eeuwige, want één zijn wij door het geloof met de onder het kruis Gebukte, met de Gebrokene, met de Uitgestorte, met de Sterver. Zo betuigen wij dan dat wij geen andere weg willen dan hij, omdat wij eigenlijk al op die weg getreden zijn, toen we, zij het schuchter, Hem naderden om Hem aan te raken, “want kracht ging van Hem uit” (Lk. [6: 19]), kracht ter verloochening van het zondige leven en ter verheerlijking van zijn nieuwe planting in ons.

“Gij richt de tafel toe voor mijn aangezicht, tegenover mijn tegenpartijders. Gij maakt mijn hoofd vet met olie; mijn beker is overvloeiende.” Ps. 23: 5c

“Ik ben mijns liefsten, en zijn genegenheid is tot mij.” Hgl. 7:10

“De Getuige in de hemel is getrouw.” Ps. 89: 38

“Vrees niet, want Ik heb u verlost, Ik heb u bij uw naam geroepen, gij zijt mijn.” Jes. 43: 1

“Eén brood is het, zo zijn wij velen één lichaam, gelijk wij één brood deelachtig zijn.” 1 Kor. 10: 17

“Groet elkander met een heilige kus.” Rom. 16: 16

“Want zo dikwijls als gij dit brood zult eten, en deze drinkbeker zult drinken, zo verkondigt de dood des Heren, totdat Hij komt.” 1 Kor. 11: 26

“Nu laat het lam, Jezus Christus, voor u geslacht zijn en zit met Mij aan de tafel en verheug u eeuwiglijk.” Böhme¹⁷¹

XIV PERSOONLIJKHEID GEWORDEN

“God is geopenbaard in het vlees.” 1 Timotheüs 3: 16

¹⁷¹ Herkomst tekst Jakob (?) Boehme onbekend.

“Wij verkondigen wijsheid onder de volmaakten.” 1 Korinthiërs 2: 6

Hoe meer waarachtige sympathie, des te meer waarachtige persoonlijkheid. Hoe gelukkig zou de mens zijn voor wie alles betekenis heeft. Wie echter is een persoonlijkheid? God alleen, de Ene en Enige (Deut. 6: Sjema Jisrael!). Bij gelijkenis en in aanvankelijke werkelijkheid dan ook de mens die Hem liefheeft van ganser harte, van ganse armoede en met alle krachten. Dat God persoon *is* van eeuwigheid wordt openbaar in de menswording, dat wij persoon ‘zijn’ (= bezig zijn te worden) moet openbaar worden daarin dat wij onszelf kunnen verloochenen. Alleen het Zelf kan tot zelfverloochening komen: wie zich hééft, kan zich géven.

De liefde van Christus dringt ons (2 Kor. 5: 14). Dat dringen is = de verkondiging; de wijsheid is het ‘openbaar geheim’ dat alles anders is, namelijk menselijk (vreemd), maar doorschemerd van het ‘ontoegankelijke licht’, tot op graden van onbegrijpelijke toegankelijkheid.

De uiterlijke christen wordt hierdoor gekenmerkt dat men hem vragen moet en kan: “Zal hij God aanroepen te aller tijd?” Job 26: 10

“Ik jaag daarnaar of ik het ook grijpen mocht, waartoe ik van Christus Jezus ook gegrepen ben.” Fil. 3: 12b

“O God, wiens licht ik voel toekomend, / Zonne verblindend nog in neevlen loomend
Een zoele zomersmart.

Zult gij eens zo aan dit maar vale leven / Uw late, alzeegnende lichtwijding geven,
Dat het mag klimmen aan Uw hart?” Boutens, Zon na regen¹⁷²

XV DE WIJSHEID

“Jezus Christus, in welke alle schatten der wijsheid en der kennis verborgen zijn.” Kolossenzen 2: 3

De wijze behoort niet in de sfeer van de wetenschap, maar in die van de kunst. Het instrument van de kunstenaar is een onfeilbaar gevoel voor verhoudingen.

Zo de *dichter* tussen klank en ritme.

Zo de *denker* tussen Ik en Wereld.

Zo de *wijze* tussen ideaal en werkelijkheid.

De *ethische* mens voelt dat ideaal als een eis, die, onverwerkelijk, schuldig stelt tegenover het zelf. De *religieuze* mens weet het Ideaal een absolute Wet, die, overtreden, absoluut verdoemelijk maakt voor God. Zo zoekt hij een harmonie tussen absoluut oordeel én

¹⁷² Uit het gedicht met als eerste regel ‘De zon heeft alles goedge maakt’ van P.C. Boutens, in: *Praeludiën*. Den Haag: Maison Blok 1902, 36. [1473] Oorspronkelijke tekst heeft ‘donkre’ i.p.v. ‘vale’ in de vierde regel.

absolute Wetsvervulling, tussen het hoog gebod van de Heer en onze droeve realiteit. De Here weegt de geesten (Spr. 16: 2b) en wie de scheur ziet die door de mensheid slijt, die noemt hij wijs, met een hogere wijsheid, indien het leed reeds – krachtens een goddelijk voorgevoel – ómgang in verwachting, in het ondoofbaar vermoeden dat het dualisme, alle dualisme, tijdelijk moet zijn.

De kennis van Jezus Christus, de Rechtvaardige, waaraan wij deel hebben, is de kennis van het heilig Monisme. De wijsheid van Christus, waaraan wij deel hebben, is de kunst om met deze kennis te verkeren in een tweedrachtige werkelijkheid, haar niet te overpleisteren en haar niet te ontvluchten.

“Doe de verkeerdheid des monds van u weg, en doe de verdraaidheid der lippen verre van u.” Spr. 4: 24

“Laat uw ogen rechtuit zien en uw oogleden zich recht voor u heen houden.” Spr. 4: 25
Want “al naar maat onzer wijsheid zijn wij vrij”. Van Eeden¹⁷³

“De natuurlijke mens begrijpt niet de dingen die des Geestes Gods zijn.” 1 Kor. 2: 14a

XVI DE LIEFDE

“Ik heb lief...” Psalm 116: 1

“Smaakt en ziet dat de Here goed is.” Psalm 34: 9

Is het eigenlijk wel nodig te zeggen wie wij liefhebben? De Psalmist zegt *tout court*: “Ik heb lief” en zo, als uit een extase geboren is dat woord dat we beter vertalen: “ik ben verliefd”. De liefde toch is niet als gevoel te omschrijven, als toestand noch als levenshouding; liefde is een *gebeuren*, een steeds herhaald gebeuren.

Ook de zinnen leven van het ogenblik, gelijk aan hun tegenpool de geest. Alleen de ziel heeft zich haar ‘wereld’, haar orde van rust en regelmaat gebouwd. In deze wereld ‘geschiedt’ het overspel, geschiedt ook de overgave.

Want twee wijzen van liefhebben zijn er, twee en niet meer: de *zinnelijke liefde* en de *Christusliefde*. De zinnen willen de ander hebben. Ze willen drinken, drinken, het vlees wil rozen zonder doornen, maar de Christusliefde neemt de doornige takken zonder rozen en het hoofd vol machtige bewogenheid wordt ermee gekroond, maar wie ziet de rozen niet? De rozen van bloed? De minnaar zelf weet zich zo in de heilige tegenwoordigheid der Al-liefde, Die geeft en nimmer moe wordt, “die sterft en ziet: zij leeft in alle eeuwigheid”. Maar wij kunnen geen ideaal waarlijk liefhebben of het moet reeds in ons zijn ontkiemd; wij hebben deel (μετέχειν!) aan Hem die deelneemt aan ons leven en lot.

Liefde is de eenheid van vrijheid en noodzakelijkheid. Een gedwongen liefde is ondenkbaar.

¹⁷³ Eerste regel van het Tweede Boek van Frederik van Eeden: *Het lied van schijn en wezen*. Amsterdam: Versluys 1910, 4. [1898]

En toch voelen we al de spontaneïteit van onze overgave als noodzakelijk. We kunnen niet anders willen dan de Liefste toe te behoren.

“Wie liefdeloos is, is goddeloos – want God is liefde.” Jonker¹⁷⁴

“En de hoop beschaamt niet, omdat de liefde Gods in onze harten uitgestort is door de Heilige Geest, Die ons is gegeven.” Rom. 5: 5

‘Je veux enfin, je veux aimer le Dieu qui m’aime.’ Al. Vinet¹⁷⁵

“Liefde is achter al ’t misschien / De één figuur die feilloos blijft.” Verwey¹⁷⁶

XVII DE KRACHT-TOT-DAAD

“Wacht op de Here, wees sterk, en Hij zal uw hart versterken, ja wacht op de Here.” Psalm 27: 14

“Werkt niet om de spijs die vergaat, maar om de spijs die blijft tot in het eeuwige leven, welke de Zoon des mensen ulieden geven zal.” Johannes 5: 27a

Kracht tot de daad, doel voor de daad. Dat is léven. “De weg des luiyaards is als een doornheg, maar het pad der oprechten is welgebaand” (Spr. 15: 19), want “het hart des goddelozen is niet veel waard” (Spr. 10: 20b). Ons hart is niet veel waard, omdat het eerst een doel wil zien, om dan te overwegen of het, naar onze smaak, ‘goddelijk’ genoeg is. Luiheid is de uitslag, het eczeem van een metafysische bloedziekte.

“Maar ik Here, roep tot U en mijn gebed komt U vóór in de morgenstond.” Ps. 88: 14

“Niemand dan roeme op mensen, want alles is uw, hetzij Paulus, hetzij Apollos, hetzij Cefas, hetzij de wereld, hetzij leven, hetzij dood, hetzij tegenwoordige, hetzij toekomstige dingen, ze zijn allen uw. Doch gij zijt van Christus, en Christus is van God.” 1 Kor. 3: 21vv.

“Alleenlijk wacht u, en bewaart uw ziel wel.” Deut. 4: 9a

“Welgelukzalig is de man, die geduriglijk vreest.” Spr. 28: 14

“Red degenen die ter dood gegrepen zijn, want zij wankelen ter doding, zo gij u onthoudt.” Spr. 24: 11

“Gelijk gij de Christus Jezus, de Here, hebt aangenomen, wandelt also in Hem.” Kol. 2: 6

¹⁷⁴ Te vinden in: A.Th.J. Jonker: *Het licht tegemoet*. Rotterdam: Bredée 1929, 8. Het boek is een bundel fragmenten na Jonkers dood verzameld door J.J. Stam.

¹⁷⁵ Alexandre Vinet: *Notices et Mémoires* (par Frédéric Chavannes). Neuchatel/Lausanne/Paris 1847, 14. Vinet (1797-1847) was een bekend Zwitsers literatuurcriticus en protestants theoloog. M had later tientallen publicaties van hem in zijn bibliotheek.

¹⁷⁶ Slotregels van *Het blank heelaal* VI (1908), 45. Zie voetnoot 30.

XVIII HEDEN, VERLEDEN EN TOEKOMST

“Zie de leliën des velds, zij arbeiden niet en spinnen niet...” Mattheüs 6: 8

Ons leven ligt in drieën: verleden, dat wat voorbij is, voorgoed; het heden dat ons tegen de borst klotst als de zee de zwemmer; de toekomst die ons wenkt als een wijd morgenlicht, terwijl wij staan en ons de ogen wrijven. En toch, zo wonderlijk schuiven ze in elkaar over, en niet harmonischer wordt dit leven daardoor dat alles één grillig door elkaar rankend kreupelbos wordt, waarin het ik allenig strompelt. En niet beter wordt het als we het verleden doden willen door de *herinnering* te doven, want het verleden klopt voort in ons bloed. En niet beter wordt het als we de toekomst doden willen door de *verwachting* te doven, want de toekomst klopt dat eigen ogenblik aan ons venster.

Jezus Christus wil ons een harmonisch leven brengen. Dat doet hij door wat aan verleden, heden en toekomst gemeen is: eten, drinken, kleden, zorgen en in de diepste grond de arbeid te subordineren aan wat niet alleen boven de tijd is, maar tegelijk de *raison-d'être* van de tijd is: “Zoekt eerst het Koninkrijk Gods en zijn Gerechtigheid” [Mt. 6: 33] en alle dingen die de arbeid veroveren moet zullen u worden toegeworpen, zij zullen u niet verschijnen als een vrucht van uw arbeid, maar als een vrij-natuurlijk bloeisel aan de stam van het Godsrijk.

Wij mogen het heden niet vereren, zo min als het verleden of de toekomst, in de stemming “laat ons eten en drinken want morgen sterven wij” [1 Kor. 15: 32b] het heden niet vieren evenmin als het verleden “omdat nu alle dingen tegen ons zijn” (Gen. 42: 36b) of de toekomst “omdat de Rechter staat voor de deur” (Jac. 5: 9b).

Het moet één enerlei voor ons worden, zonder dat de overgangen vervagen. Dit is het harmonische leven dat Jezus ons leert: “Leef als een bloem”. Maar wij zien niemand dan Hemzelf die het doet. Hij en de Vader zijn één als de bloem en de moeder-aarde. Worden wij dan Hem ingeplant, worden wij één plant met Hem (Rom. 6: 5)! Dan leven wij dat leven van de leliën. Wij voelen de tijd gaan, maar hij gáát niet.

“Waar uw schat is, daar zal ook uw hart zijn.” Lk. 12: 34

“No business serious seemed but one, no work / But one was found; and that did in me lurk.
Do you ask me what? It was with clearer eyes / To see all creatures full of Deities;
Especially one self: And to admire / The satisfaction of all true desire:
T’was to be pleased with all that God hath done; / T’was to enjoy even all beneath the sun:
T’was with a steady and immediate sense / To feel and measure all the excellence
Of things; t’was to inherit endless treasure, / And to be filled with everlasting pleasure:
To reign in silence, and to sing alone, / To see, love, covet, have, enjoy and praise, in one:
To prize and to be ravished; to be true, / Sincere and single in a blessed view

Of all His gifts.” Traherne¹⁷⁷

“Dat Christus zal groot gemaakt worden in mijn lichaam, hetzij door het leven, hetzij door de dood.” Fil. 1: 20b

“Er ist der Stern, er ist die Sonn’ / Er ist des ew’gen Lebens Bronn,
Aus Kraut und Stein und Meer und Licht / Schimmert sein kindlich Angesicht.” Novalis¹⁷⁸

XIX DE VRIJHEID

“... op hope, dat ook het schepsel zelf zal vrijgemaakt worden van de dienstbaarheid des verderfenis, tot de vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods.” Romeinen 8: 21

De mens is op de meest volstrekte wijze bepaald en juist daarom is hij zo boven alle schepselen groot. De ware vrijheid is gebondenheid aan het hoogste, omdat het hoogste niet door drang maar door de vrije werkzaamheid van het lagere zich in het lagere verheerlijkt. “God wil goden.” (Novalis)¹⁷⁹ Blijft Gods Wet niet buiten ons staan als op stenen tafelen, waartegen onze lust zich te wonde loopt, maar eigenen we ons die tucht van de Heer toe tot een innerlijke wet, dan bloeit in ons de meest geweldige (toch niet tomeloze) vrijheid. Niet tomeloos, maar wel ontembaar door de represailles van de natuur.

Plato leert dat de schoonheid de juiste verhouding is tussen vorm en geest, het bewegende en het bewogene. Zo wordt onze geest als wij in Christus ons aan God overgeven van alles-overtreffende schoonheid, daar wij, de bewogenen, verzoend zijn met de Bewegende en wij ons niet meer behoeven te verwringen om Hem te dienen, maar vrij en spontaan onze wil laten gaan “waarheen de Geest gaat” (Ez. 1[: 12]) Heerlijkheid is de schoonheid in opperste extase, door het eeuwige niet alleen bestraald, maar in het eeuwige opgenomen.

Uit de schepping blinkt wel schoonheid, maar voor de dieper schouwende is er een zuchting om de bindende passiviteit, om de “dienstbaarheid der verderfenis”. Het schepsel is in nood van leven te baren, het standhoudende, het in God bevrijde wijl aan Hem gewijde, los van het “opgaan, blinken en verzinken”.¹⁸⁰ Zo hoort de ware, de vrije mens om zich het Al hijgen naar wat zijn deel is: “de vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods”. Er stroomt een weemoedsmuziek uit de natuur vol verlangen naar die opperste harmonie als God het schepsel niet alleen *doorwoont*, niet alleen *bijwoont* in de Zoon, maar *inwoont* door de Heilige Geest.

Het Al rijst om één machtige symfonie van God te beelden, een muziek waarin het bewegende en het bewogene elkaar kussen in een verrukking van liefde. En wat is vrijer dan

¹⁷⁷ Uit het gedicht ‘Dumbness’ van Thomas Traherne. In: *The Poetical Works of Thomas Traherne, 1636?-1674, from the original manuscripts*, Princeton: Princeton University Press 1906, 68. Dit is de originele tekst, waarvan M op details afwijkt.

¹⁷⁸ Uit het gedicht ‘Wo bleibst du Trost der ganzen Welt’ van Novalis: *Geistliche Lieder* (1802), zie voetnoot 88, 175.

¹⁷⁹ In: *Fragmente und Studien 1797-1798*, § 60.

¹⁸⁰ Uitdrukking van Willem Bilderdijk.

de liefde? En wat vaster verbonden aan de Liefste? En wat is vrijer dan de muziek? En wat vaster gebonden aan het ritme van het Al, waarop de sterren zich in de maat bewegen? En als wij vragen: wanneer, o God! wanneer!, dan horen wij: als al mijn verkorenen vrij zijn van de dienstbaarheid der verderfenis, als al mijn mensen zijn gekomen tot de vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods. O Here, maak ons toch gans uw kinderen. Dan komt de muziek.

“Gij had de mens op ons hoofd doen rijden; wij waren in het vuur en in het water gekomen; maar gij hebt ons uitgevoerd in een overvloeiende verversing.” Ps. 66: 12

“Ik zal dan geduriglijk bij U zijn, Gij hebt mijn rechterhand gevat.” Ps. 73: 23

Zo is de navolging van Christus niet nog-eens-doen wat Hij als Middelaar deed, want wij zijn mensen onder het bevang van de zondige ontwikkeling van de mensheid. Ook is het niet teer-zijn tegen ongelukkigen, vergevend zijn tegen gevallenen wat de Schrift van ons eist. Ze vraagt van ons Jezus gelijk te worden in zijn zelfvernietiging, in zijn lijden, in zijn kruisiging aan eigen verlangens. “Volkomen afhankelijk van Jezus” en “navolging van Christus” zijn uitdrukkingen van gelijke betekenis. Er is een mystieke eenheid tussen hem en ons, zo dat zijn doen ons doen is, zijn gang onze gang. De stoet van de blankgekleden nadert en dan zegt de Openbaring: “Dezen zijn het, die het Lam volgen, overal waar het henegaat.” (Opb. 14: 4)

XX DE DEUGDEN GODS

“... opdat gij zoudt verkondigen de deugden Desgenen die u uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht.” 1 Petrus 2: 9a

Bewondering is gelukte en gelukkig makende zelfovergave. Afgunst is mislukte zelfverdediging. Maar wie zou jaloers zijn op God, wanneer hij God kent in Christus? Nietzsche verteerde zich in deze afgunst, omdat hij God van horen zeggen kende: “als er een God was, hoe zou ik het uithouden géén God te zijn?”¹⁸¹ Wie van horen zeggen God kent, denkt aan de Macht en bezwijkt als Lucifer. De ‘deugden Gods’ verbreken onze voorstelling van Macht. In Novalis’ woord: “God wil goden” hoor ik een heel andere toon dan in Nietzsche’s rebellie.

“De doden zullen de Here niet prijzen, noch die in de stilte nedergedaald zijn. Maar wij zullen de Here loven van nu aan tot in de eeuwigheid. Halleluja!” Ps. 115: 17v.

“Lord, ev’n as Thou all-present art, / O may we still with heedful heart
Thy presence know and find!
Then, come what will, of weal or woe, / Joy’s bosom-spring shall steady flow;

¹⁸¹ “Wenn es Götter gäbe, wie hielte ich's aus, kein Gott zu sein!” Uit: *Also sprach Zarathustra* (1883).

For though 'tis Heaven Thyself to see, / Where but Thy Shadow falls, Grief cannot be!"
Coleridge¹⁸²

"Zou hij naar de grootheid zijner macht met mij twisten? Nee, maar hij zou kracht in mij leggen." Job 23: 6

XXI DE NAVOLGING GODS

"Zijt dan navolgers Gods, als geliefde kinderen." Efeziërs 5: 1

'*Imitatio Dei*' kan niet anders zijn dan '*Imitatio Christi*'. Wij hebben geen andere god gekend (behalve de afgoden) dan Christus, die ook een afgod schijnt, omdat hij ook een mens is. Hierin ligt nu juist de navolging van God dat wij minder willen schijnen dan wij zijn, dat wij uit onze hemel komen en neerdalen in het stof, ons buigen onder de wet en de aanspraken van de mensen.

"Es kommt alles darauf an, daß die Vortrefflichen das Inferieure, die Schöneren das Barbarische nicht zu sehr von sich ausschließen, sich aber auch nicht zu sehr damit vermischen, daß sie die Distanz, die zwischen ihnen und den andern ist, bestimmt und leidenschaftslos erkennen, und aus dieser Erkenntnis wirken und dulden." (Hölderlin)¹⁸³

"Des morgens, Here, zult gij mijn stem horen, des morgens zal ik mij tot U schikken, en wacht houden." Ps. 5: 4

"Terwijl gij het licht hebt, geloof in het licht, opdat gij kinderen des lichts moogt zijn." Joh. 12: 36

"Die de Here aanhangt is één geest met hem." 1 Kor. 6: 17

"Nu eens werd ik tot U opgetrokken door Uwe schoonheid, dan weer werd ik van U afgetrokken door mijn eigen gewicht, dat mij naar beneden trok en ik zonk zuchtend in mijn oude toestand terug, en het gewicht dat mij naar beneden trok was de gewoonte van de zinnenlust." (Augustinus)¹⁸⁴ Maar "die van Christus zijn hebben het vlees gekruisigd met de lusten en begeerlijkheden." (Gal. 5: 24)

XXII DE AANBIDDING GODS

¹⁸² Laatste regels van de hymne 'God's Omnipresence' van de dichter Samuel Taylor Coleridge (1772-1834).

¹⁸³ Friedrich Hölderlin in *Reflexion* (1799). *Theoretische Schriften. Sämtliche Werke*, Band 4. Stuttgart: Cotta 1962, 247.

¹⁸⁴ Te vinden in: *Belijdenissen*. Vert. A. Sizoo. Delft: Meinema ⁶2011, 121. M's tekst wijkt iets af. Hij had in zijn bibliotheek de vertaling van Frans Erens (1903), maar die wordt hier niet geciteerd. [1021]

“de lof en de dankzegging en de eer en de heerlijkheid.” Openbaring 7: 12

De aanbidding is de verheerlijking van het offer. Het offer is de verheerlijking van het natuurlijke leven, het wordt verteerd door het vuur en stijgt op ten hemel. Toch veronderstelt het offer nog twee grootheden tegenover elkaar, het offer is een juridisch feit. De mens is het om vrede te doen, die tracht hij te bereiken door verzoening te doen over wat die vrede verstoord heeft. De offeraar heeft God lief, want hij nadert en geeft daarheen wat hem lief is om God-zélf te herwinnen. De natuur wordt benut ter verzoening. Maar voor de aanbidding bestaat God alleen. God is het Centrum en Hem wordt de lof van onze zielen gebracht, omdat wij Hem zien in Zijn schoonheid, gelijk Hij is, en naarmate wij Hem zien, gelijk Hij is. In het O.T. wordt deze geestesuiting “prijzen” genoemd. “Ik zal de Here prijzen in mijn leven, ik zal mijn God psalmzingen, terwijl ik nog ben.” (Ps. 146: 2) Dat is: het leven zelf is het offer, terwijl het offer oorspronkelijk was om het leven te behouden.

Het *spijsoffer* is nu het doorlouteren van de zinnen in Gods liefdesbrand.

Het *lofoffer* is het overgeven van de *ziel* met al haar stemmingen en haar aandoeningen aan Hem Die wij als de volheid van alle voelingen toch boven ons voelen weten.

Het *dankoffer* is het buigen in deemoed, wijl we op de achtergrond van al de dingen die ons ontmoeten¹⁸⁵ de Geest schouwen, alwerkzaam, en nu ontkennen we dat *onze* geest de motor van onze successen is.

Hoe kan die verheerlijking van het offer in de aanbidding in ons leven beginnen? O, God, wanneer wij werkelijk zien dat ook onze óffers door U gebracht worden, dat wij U niet behoeven te verzoenen, maar dat omgekeerd Gij ons hebt verzoend met Uzelf: “want God was in Christus de wereld met Zichzelf verzoenende, hun zonden hun niet toerekenende; en heeft het woord der verzoening in ons gelegd.” (2 Kor. 5: 19) Dát is de grond van de aanbidding. Dát is de levende stilte van de Sabbat.

“Ik zal U loven met mijn gehele hart; in de tegenwoordigheid der goden zal ik U psalmzingen. Ik zal mij nederbuigen naar het paleis uwer heiligheid, om uw goedertierenheid en om uw waarheid. Gij hebt mij versterkt met kracht in mijn ziel.” Ps. 138: 1vv.

“Maar niemand zegt: Waar is God, mijn Maker, die de psalmen geeft in de nacht.” Job 35: 10

“Wegen tot God zijn als de zonnestralen eindloos in veelheid, eenig in accoord.” Van Eeden¹⁸⁶

“U zal ik eeuwig eren, / Die eeuw’ge goedheid zijt!
U blijv’, o Heer der Heren, / Geheel mijn hart gewijd!
Wat kan ik niet ontberen / wanneer uw hand mij leidt;
wat vuriger begeren / dan uwe heerlijkheid.” Gezang 194: 5¹⁸⁷

¹⁸⁵ Verouderd: overkomen.

¹⁸⁶ Frederik van Eeden: *Het Lied van Schijn en Wezen*, Eerste boek, (1954) 81. Zie voetnoot 89.

¹⁸⁷ Vervolgbundel Evangelische Gezangen (1868). Gezang 148: 6 (1938).

[Vijfde reeks: 'De Toekomst']

I DE WEDERKOMST VAN CHRISTUS [1]¹⁸⁸

“Jezus zeide tot den Hoogepriester: Ik ben de Christus; doch ik zeg ulieden: van nu aan zult gij zien de Zoon des mensen, zittende ter rechterhand der kracht Gods, en komende op de wolken des hemels”. Mattheüs 26: 64

Zoals Hij door de vinger van God de demonen uitwierp, zo plotseling, zo eventjes, als blitslicht bij een avondfoto, komt Hij om de werkelijkheid van de dingen te bepalen en te richten. Geen brede aanstalten maakt Hij, de evolutie van de dingen gaat aan Hem voorbij en Hij gaat eraan voorbij. Geen zich zetten om het warnet van de menselijke verhoudingen los te peuten, maar met het heffen van zijn vinger stoot hij de troon om van de Vorst van deze wereld en “met de adem zijner lippen zal Hij de goddeloze doden”. [Jes. 11: 4] Van nu aan! Dat schiep een stilte, een stilte die luider is dan ons hart, en deze stilte breidt zich uit over de eeuwen van nu aan! En Augustus, Attila, Pepijn, Gustaaf Wasa, Wallenstein, Parma, Napoleon, Nelson moeten vergaan.

Van nu aan! En Leo en Victor, Augustinus en de Aquinaat, Wicief en Luther, Bossuet en Fox, Spener en Wesley, Newman en Kierkegaard leven als voorlopers, als herauten van dat grote vergaan.

Van nu aan! vanuit de stonde van het kruis vliegt het evangelie door alle tijden, door alle ruimten heen.

Van nu aan! is het te vernemen aan alle oorden en in alle sferen: “daar ruist langs de wolken een lieflijke Naam, die hemel en aarde verenigt tezaam.”¹⁸⁹

De wolken van de hemel overheren de schuimende golven van de afgrond, waaruit de monsters (Dan. 7) “opdondren van benêen”¹⁹⁰ en de stranden van de angst en de binnenlanden waar de lamp van de voorlopige kennis brandt in de huizen van de gekenden. De Mensenzoon heeft kracht. “Gods rechterhand is hoog-verheven, des Heren sterke rechterhand doet door haar daân de wereld beven, houdt door haar kracht Gods volk in stand” (Ps. 118[: 8 (1773)]).

Maar in dit wijdgespannen nu leven wij, armen, van de toezegging, hebben wij alles op hope, hebben wij alles op hope!

Van nu aan, zullen wij de ὑπομονή [Grieks: volharding] hebben als een rondas en beukelaar [Ps. 91: 4], van nu aan zullen ons de dagen dierbaar zijn.

“Waakt dan, want gij weet niet in welke ure úw Heer komen zal.” Mt. 24: 42

“Zegt de rechtvaardige dat het hem wel zal gaan, dat zij de vrucht hunner werken zullen eten.” Jes. 3: 10

¹⁸⁸ Als elfde en laatste tekst opgenomen in ‘Bikoerim II’, in: *In de gecroonde Allemansgading* (1946), 34v. Daar zonder de slotcitaten, die alleen in het manuscript voorkomen.

¹⁸⁹ Eerste regel van een bekend zondagsschoollied van Eduard Gerdes (1858), opgenomen in de Zangbundel van Joh. de Heer (1906), gezang 33.

¹⁹⁰ Citaat van Joost van den Vondel uit *Adam in ballingschap* (1664), eerste bedrijf, r. 3.

“Want gij hebt lijdzaamheid van node; opdat gij, de wil van God gedaan hebbende, de belofenis moogt wegdragen.” Hebr. 10: 36

“Dit is mijn troost in mijn ellende, want uw toezegging heeft mij levend gemaakt.” Ps. 119: 50

II DE WEDERKOMST VAN CHRISTUS [2]

“Doch al die dingen zijn maar een beginsel der barensweeën.” Mattheüs 24: 8

Het was een heel stil avondkomen. En ik dacht dat gij kwam: het hart zwaar van verlangen stond ik op liefdewacht. O, enig Licht, Wereldheil, Here! De weiden bleven lang welig van bloemen, het lentelijke licht was bevend van verwachting. En in mijn ziel de blijde geur van bloesems pas ontloken. En het bleef wijlen, geen einde wilde deze werelddag nemen, zich verzettend tegen de nacht, niet zelfhandhaver toch, want hij was bereid voor Uw licht te wijken. O, enig Licht, Wereldheil, Here, onze Here.

De wonden zijn geslagen. Wie zal helen? Gij, Hooggeloofde, Mens, hebt in onze leedzware ziel Uw genezende Tegenwoordigheid doen wonen en ons ingebracht in de Vrede van God en alle hemelen; wie U ziet, ziet de hemelen geopend en op Uw hoofd, Liefste, dalen, rijzen de engelen van God.

De wereldlanden bloeden, zij bloeden dood in zelfzucht, de lichamen, Uw tempelen, bordelen! In duizenden hoofden brandt het overspel, “hun deel hebben zij in dit leven.” O geliefde, die in Uw kuisheid, in de wil U tegen al het zichtbare in door te slaan tot de heiliging van Uw bruid. Blanke, Lijder, ik dacht dat Gij kwam en Gij weet hoe wij wachten, want dat Gij de Enige zijt, Al-persoon, 's Werelds hoogst verlangen, dat komt nu aan het licht en wat Gij in onze ziel gegeven hebt, dat moet het Al geworden. Ons licht moet het opgeven. Daar krimpt het heen, weg van de nacht, en wij blijven, stil in de nacht, alleen met Uw onuitsprekelijke gave; dat is het pand van Uw trouw. Gij komt! De wereld baart Uw bruiloft. Wat Gij geteeld hebt uit de “arbeid van uw ziel”, dat hijgt naar U in de avond.

“Het goede zaad zijn de kinderen des Koninkrijks.” (Mt. 13: 38) En daar wuiven de devote aren, stil, vóór de geweldigheid van het horizonrood. Zo wuiven onze gerijpte verlangens Uw koninklijke Licht tegemoet. Och, 't opperste, tederste licht, 't verbleekt weer. En de barende brult weer de lucht vol angstig geluid. Geef ons, Liefste, op te gaan elke avond, bij 't zinkend licht, getroost naar Uw Tegenwoordigheid; van die dag en die ure weet niemand, ook de Zoon niet. Maar de Vader zal Uitkomst geven: dat gij uit-komt, Liefste.

“Vrees niet, ik ben de eerste en de laatste, en die leef, en ik ben dood geweest, en zie, ik ben levend en in alle eeuwigheid; Amen! En ik heb de sleutels der hel en des doods.” Opb. 1: 17v.

“Kan ook een vrouw haar zuigeling vergeten, dat zij zich niet ontferme over de zoon haar schoots? Ofschoon deze vergate, zo zal ik u toch niet vergeten.” Jes. 49: 15

“Zij zullen rusten op hun slaapsteden, een iegelijk die in zijn oprechtheid gewandeld heeft.”
Jes. 57: 2

“De goddelozen, zegt mijn God, hebben geen vrede.” Jes. 57: 21

III OPSTANDING

“Maar ik zal Uw aangezicht in gerechtigheid aanschouwen, ik zal verzadigd worden met Uw Beeld, als ik zal opwaken.” Psalm 17: 15

Wie is vroeg oud? De zondaar! Wie is eeuwig jong? De rechtvaardige! Zoals de engelen jong zijn en blijven, zonder te groeien stijgen in de heerlijkheid van de gehoorzaamheid, zonder zich om te wenden naar zichzelf zich keren van het Hart van de dingen naar de alomme omtrek, zonder vermoeienis ópgaan in de lof van God en zónder de zoete weemoed van de dood het zoet van het Leven smaken, zo zijn de kinderen van God naar hun heimelijke staat, want “hun leven is met Christus verborgen in God”. [Kol. 3: 3]

Maar zie, zij zien het Aangezicht niet, zij zien de *handen* van de Heer, zij zien de afglans of de inprent van Gods daden op de aarde. Meer niet. Daarom geeft hun verschijning (ook voor hun zelfkennis) zulk een onduidelijk beeld! Wanneer zij in de spiegel van Gods Wet zien, ontstellen zij van hun vervallen gezicht en troebele ogen. Zij zijn niet wat ze zijn, zij doen niet wat zij de Vader zien doen, zij zien nu in de dubbelzinnige, duistere rede van de openbaring en weten zichzelf *simul justus et peccator*.¹⁹¹ Ofschoon zij Christus ontmoet hebben in het Midden van de tijden en zij God kennen in de afglans van Jezus' aangezicht, ontmoeten zij in de daden van God die het leven bepalen het Aangezicht *niet* en in hun eigen daden missen zij de weerspiegeling van hun nieuwe aangezicht. Zij zijn van Christus, maar Hij is de Hunne alleen in het geloof. En het geloof zelf – ach God, mijn God, dáárom, ook daarom moeten zij geloven.

“Want het leven is mij Christus en het sterven is mij gewin.” Fil. 1: 21

“Verzadiging van vreugde is bij Uw Aangezicht, eeuwiglijk.” Ps. 16: 11

“Want wij zien nu door een spiegel in een duistere rede, maar alsdan zullen wij zien, aangezicht tot aangezicht; nu ken ik ten dele, maar alsdan zal ik kennen, gelijk ook ik gekend ben.” 1 Kor. 13: 12

Dit hebben vele zielen gehoord en daarvan gezongen en het is ons als muziek in de avond, de pelgrims van deze wereld trekken door de schemering, “Zur Hochzeit ruft der Tod”...

Verrukkelijk de stem van Novalis:

“Die Lieb' ist frei gegeben / Und keine Trennung mehr.

¹⁹¹ Latijn: tegelijk rechtvaardige en zondaar. Uitdrukking van Martin Luther voor de staat van de mens voor God.

Es wogt das volle Leben / Wie ein unendlich Meer.
Nur eine Nacht der Wonne, / Ein ewiges Gedicht!
Und unser aller Sonne / Ist Gottes Angesicht.”¹⁹²

“Die overwint, ik zal hem geven te eten van het manna, dat verborgen is” (Opb. 2: 17) opdat hij voluit leve, want “Het lichaam wordt gezaaid in verderfelijheid, het wordt opgewekt in onverderfelijheid” (1 Kor. 15: 42), en niets van het waarachtige gaat verloren.
“O kinderen, welk een edel, vruchtbaar en wonderheerlijk leven wordt geboren in sterven. Ach! Wat is het een edel, grondeloos, louter goed te kunnen sterven.” Tauler¹⁹³

IV DE VOLEINDING DER WERELD

“Wij verwachten naar zijn belofte een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, in dewelke gerechtigheid woont.” 2 Petrus 3: 13

De wens maakt de natuurlijke mens arm.
De verwachting maakt sterker dan de dood.

“Maar die de Here verwachten, zij zullen opvaren met adelaarswieken.” Jes. 40: 31b

Wij wachten zonder eisen te stellen, veelal (en het zijn de armste uren niet) ook zonder ongeduld. Ons wachten stoort niet de Vrede van de Nabijheid die daar is. Ons wachten blinkt als een poort – “Ik zie een poort wijd open staan”¹⁹⁴ – aan de andere zijde van deze zaal van de Communie-in-het-heden. Gelijk Israël wachten ook wij, maar ons wachten is een *feestelijk* wachten. Het blijft onmogelijk, de tegenstrijdigheid overwinnend, uit te zeggen wat dit feestelijk wachten inhoudt. Bach! Alles heilige noodwendigheid en toch Advent, lenteknoppen van gebeden: kom! Uit de zware gang van de reeds verrukt geworden fuga springt een stil gezang, een koraal, de verzoening, een lied van verlangen tevoorschijn. “Het is volbracht”,¹⁹⁵ dit koraal spreidt zich uit tot een lied dat heenreikt naar dat ándere τετέλεσται van het Einde: Het is geschied, Ik ben de Alfa en de Omega, het begin en het Einde. [Opb. 21: 6]

En daar is geen einde, geen einde aan het leven, geen einde aan het nieuwe, geen einde aan de gerechtigheid.

“Laat mij van uw troost niet wijken / Als het gouden licht verglom,

¹⁹² Laatste strofe van ‘Hymnen an die Nacht’ 5. Uit: *Novalis, Schriften* Band 1. Stuttgart: Cotta 1966-1979, 152.

¹⁹³ “O welch edles, fruchtbringendes, wundersam wonniges Leben erwacht in diesem Sterben! Welch erhabenes, abgründiges, lauterer Gut bedeutet (doch) sterben können!” In: Johannes Tauler: *Predigten*, Band 1. Einsiedeln: Johannes Verlag 1979, 32ste preek, 229. Tauler was een Duits mysticus uit de 14de eeuw.

¹⁹⁴ Gezang 140 uit de Zangbundel van Joh. de Heer (1906).

¹⁹⁵ Miskotte denkt ongetwijfeld aan de aria ‘Es ist vollbracht’ uit de *Johannes Passion* van Johann Sebastian Bach (BWV 245).

Wil de rimpels henen strijken, / Leid ons over d'aardsche dijken
naar uw Woning en uw Dom." Thomson¹⁹⁶

"En zo zullen wij altijd met de Heer zijn." 1 Thess. 4: 17b

Utrecht – Hattem – Utrecht

Geschreven Mei – December 1917

± 80%, aangevuld 1921/22, winter Cortgene

¹⁹⁶ Uit het gedicht met als eerste regel 'Laat mij uwen troost niet derven' van J.Jac. Thomson, gepubliceerd in *De Beweging*, Jaargang 6. Amsterdam: W. Versluys 1910, 75.